

ที่ระลึก

ศาลหลักเมืองจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี

พิมพ์เนื่องในวาระเฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ
ในวโรกาสเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ
พุทธศักราช ๒๕๓๕

หลักเมืองจันทบุรี และประวัติศาสตร์เมืองจันทบุรี

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

พิมพ์เนื่องในวาระเฉลิมเกียรติ
สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ
ในวโรกาสเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ
พุทธศักราช ๒๕๓๕

Ind

ศาลหลักเมืองจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี
จัดพิมพ์
๒๕๓๖

ที่ระลึก ศาลหลักเมืองจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี

มูลนิธิศาลหลักเมืองจันทบุรี จัดพิมพ์

พิมพ์เนื่องในวาระเฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ
ในวโรกาสเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ
พุทธศักราช ๒๕๓๕

ผู้ร่วมงานสำรวจ

- อาจารย์ วีระพันธ์ มาลัยพันธ์
- อาจารย์ สุวิทย์ จิระมณี
- อาจารย์ สันตณี บุญนาค
- อาจารย์ สง่า สืบเพ็ง
- อาจารย์ กนกพร เชื้อวงศ์
- นายอลงกต สกุลพันธ์
- นายบัณฑิต พันธุ์ฤทธิ์ ถ่ายภาพ

บรรณาธิการ

รองศาสตราจารย์ ประทีป ชุมพล

เลขที่
เลขที่

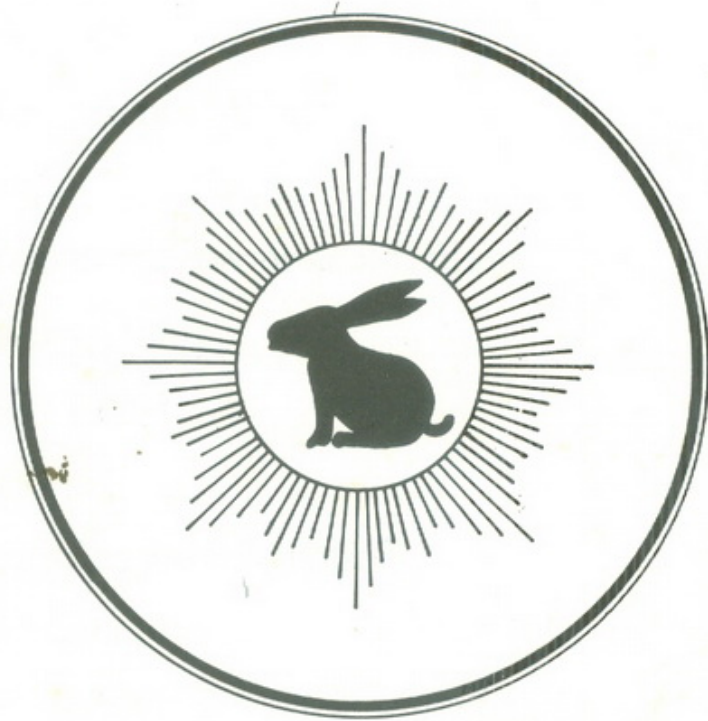
กบ

ก

๒๑๔.๓๒๑

๗๕๓๑

๗.๓๗/๗๑๒๕๒๗ (๗๕)

ตราจังหวัดธนบุรี

สารบัญ

คำนำ	๓
สาส์นผู้ว่าราชการจังหวัด	๘
สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ	๕
ศาลหลักเมืองจันทบุรี	๒๑
ประวัติความเป็นมาของการสร้างศาลหลักเมืองจันทบุรี	๒๒
ประวัติเสาชะพระหลักเมืองจันทบุรี	๒๕
ก่อนประวัติศาสตร์ในจันทบุรี	5
เมืองจันทบุรีจากตำนาน	13
พื้นฐานทางประวัติและโบราณคดีเมืองจันทบุรี	21
จันทบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา	45
จันทบุรีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์	66
คำสั่งมูลนิธิ	103
รายชื่อคณะกรรมการมูลนิธิ	104

คำนำ

ห นังสือประวัติหลักเมือง และประวัติศาสตร์เมืองจันทบุรี ได้จัดทำขึ้นโดยคณะกรรมการศาลหลักเมือง ซึ่งจัดพิมพ์ขึ้นในวโรกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระชนมายุครบรอบ 60 พระพรรษา

เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองจันทบุรีนั้นเนื่องจากยังไม่มีหนังสือค้นคว้าที่สมบูรณ์เลย ทั้งที่เป็นจังหวัดที่มีอดีตความเป็นมาที่ยาวนาน และมีซากโบราณวัตถุสถานมากมาย ที่ยังไม่เคยมีการขุดค้น ทางคณะกรรมการศาลหลักเมืองจันทบุรี จึงได้เชิญนักวิชาการหลายฝ่ายมาร่วมกันสำรวจค้นคว้าในเบื้องต้น และพยายามเรียบเรียงตามหลักวิชาการ เพื่อต้องการที่จะให้เป็นตำราที่ใช้อ้างอิงได้ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อผู้สนใจ และเยาวชนในจังหวัดจันทบุรี ในการที่จะทราบความเป็นมาของบ้านเกิดเมืองนอน

ขอขอบพระคุณทุกท่านที่มีส่วนผลักดันให้เกิดหนังสือเล่มนี้ขึ้นมา โดยเฉพาะอาจารย์จากมหาวิทยาลัยศิลปากร และวิทยาลัยราไพพรรณี หากมีข้อบกพร่องก็ต้องขออภัยมา ณ โอกาสนี้ และถ้ามีส่วนดีก็ขอมอบให้ชาวจันทบุรีทุกๆ ท่าน ขอให้ท่านช่วยกันทำนุบำรุงดูแลรักษาโบราณวัตถุสถานให้เป็นสมบัติของชาติสืบไปในอนาคต

สาส์นจากผู้ว่าราชการจังหวัด

ได้รับทราบจากคณะกรรมการมูลนิธิส่งเสริมหลักเมืองจันทบุรีว่าจะจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกศาลหลักเมืองจันทบุรี เพื่อร่วมเฉลิมฉลองในวโรกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ มีพระชนมายุครบ 60 พรรษา และในการนี้ได้มีการรวบรวมเรื่องราวสาระต่างๆ อันเกี่ยวกับจังหวัดจันทบุรีเพื่อเผยแพร่ให้ประชาชนทั่วไปได้รับทราบ

สิ่งที่นำเสนอ นั้นเป็นเรื่องราวที่น่าสนใจมาก ทั้งยังได้รับทราบว่าคณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือได้รับความร่วมมือจากนักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่าน อาทิ รองศาสตราจารย์ประทีป ชุมพล อาจารย์วิรัตน์ ฌาโลยพันธุ์ คณบดีคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งได้เดินทางมาสำรวจแหล่งโบราณคดีในจังหวัดจันทบุรีด้วยตนเอง ทั้งยังเสนอความคิดเกี่ยวกับเมืองจันทบุรียุคก่อนประวัติศาสตร์ จึงมีผลให้หนังสือเล่มนี้มีความสมบูรณ์และมีคุณค่ายิ่งเล่มหนึ่ง

การดำเนินงานในครั้งนี้ นับเป็นการสร้างประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษา กอปรกับเอกสารเรื่องเมืองจันทบุรี ในปัจจุบันมีน้อยและหายากยิ่งงานนี้จึงนับเป็นงานสร้างสรรค์ที่ทำเพื่อจังหวัดจันทบุรีเหมือนดังความคิดของข้าพเจ้าที่เคยมุ่งหวังไว้เสมอว่า “อยู่เมืองจันทน์ ช่วยกันพัฒนา”

ข้าพเจ้าขอโน้มจิตอธิษฐาน ให้ศาลหลักเมืองซึ่งเป็นที่สถิตย์แห่งเทพยดาราฤทธิมีความศักดิ์สิทธิ์อภิบาลรักษาชาวจันทบุรีให้อยู่เย็นเป็นสุขสืบไปชั่วนิรันดร์กาลเทอญ

(นายวิมล พวงทอง)
ผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงเป็นพระธิดาองค์ใหญ่ของ พลเอกพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ และหม่อมหลวงบัว กิติยากรเสด็จพระราชสมภพเมื่อวันศุกร์ที่ 12 สิงหาคม พุทธศักราช 2475 พระนามชั้นเดิมว่า ม.ร.ว.สิริกิติ์ พระนาม “สิริกิติ์” ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 เวลานั้นพระบิดาทรงดำรงตำแหน่งผู้ช่วยเสนาธิการกองทัพบก มียศเป็นพันเอกหม่อมเจ้านักขัตมงคล กิติยากร

ทรงเริ่มการศึกษาชั้นอนุบาลที่โรงเรียนราชินีเมื่อเกิดสงครามมหาเอเชียบูรพา กรุงเทพฯ การคมนาคมไม่สะดวกจึงย้ายไปเรียนที่โรงเรียนเซนต์ฟรังซิสซาเวียร์คอนแวนต์ ในชั้นประถมและมัธยม จบการศึกษาชั้นมัธยมปีที่ 3 ปีพุทธศักราช 2489

เมื่อสงครามสงบ รัฐบาลได้ทูลขอให้หม่อมเจ้านักขัตมงคลไปเป็นอัครราชทูตไทยประจำสำนักเซนต์เจมส์ ประเทศอังกฤษ ม.ร.ว.สิริกิติ์ได้ติดตามพระบิดาไปด้วยเมื่ออยู่ในประเทศอังกฤษได้เรียนเปียโนเพิ่มเติมพร้อมกับเรียนภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ต่อมาก็ต้องย้ายตามพระบิดาไปประเทศเดนมาร์กและประเทศฝรั่งเศส ม.ร.ว.สิริกิติ์ก็คงเรียนเปียโนเพื่อสอบเข้าวิทยาลัยดนตรีกองเชอเลอตัว เดอปารีส อันมีชื่อ

ระยะนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จไปกรุงปารีสบ่อย ๆ เพื่อทอดพระเนตรโรงงานทำรถยนต์ ทรงคุ้นเคยกับครอบครัวของหม่อมเจ้านักขัตมงคลอัครราชทูตไทยประจำประเทศฝรั่งเศส โดยต้องพระราชอภัยยศ เมื่อครั้งเกิดอุบัติเหตุทางรถยนต์ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ โปรดเกล้าฯ ให้หม่อมหลวงบัว กิติยากร พำบิดาทั้งสองเข้าไปเฝ้าเยี่ยมพระอาการเป็นประจำ ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้านักขัตมงคล และครอบครัวเข้าเฝ้าฯที่พระตำหนักวิลลาวัฒนาแล้ว สมเด็จพระราชชนนีได้รับสั่งขอ ม.ร.ว.สิริกิติ์ ต่อหม่อมเจ้านักขัตมงคล เมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม พุทธศักราช 2492 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหมั้น ม.ร.ว.สิริกิติ์ เป็นพิธีเจียบ ๆ ที่นครโลซานน์ แล้วยังทรงศึกษาต่อไป เมื่อเสด็จาภิวัตน์พระนคร พุทธศักราช 2493 โปรดฯ ให้ตามเสด็จพระราชดำเนินกลับมาถวายพระเพลิงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

วันที่ 28 เมษายน พุทธศักราช 2493 ได้โปรดฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีราชาภิเษกสมรส ณ วังสระปทุม ทรงรับน้ำพระพุทธรูปมณฑลเทพมณฑลจากสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า แล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศสถาปนา ม.ร.ว.สิริกิติ์ เป็น “สมเด็จพระราชินี”

วันที่ 5 พฤษภาคม พุทธศักราช 2493 เป็นวันพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับเฉลิมพระบรมนามาภิไธยว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว...” ก็ได้ทรงสถาปนาเฉลิมพระยศสมเด็จพระราชินีเป็น “สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี”

ระหว่างวันที่ 22 ตุลาคม ถึงวันที่ 5 พฤศจิกายน 2499 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงผนวช ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในระหว่างที่ทรงผนวช คณะรัฐมนตรีได้กราบบังคมทูลพระกรุณาถวายคำแนะนำว่า ควรเพิ่มพระราชอิสริยยศแด่พระองค์เป็น “สมเด็จพระบรมราชินีนาถ” จึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ประกาศเฉลิมพระนามาภิไธยดังกล่าว เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พุทธศักราช 2499

ปีพุทธศักราช 2499 สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ให้ทรงดำรงตำแหน่งสภานายิกา สภาภาษาไทยสืบแทน

นับตั้งแต่ทรงราชาภิเษกสมรสเป็นต้นมา ทรงมีพระราชโอรสและพระราชธิดา 4 พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าอุบลรัตน์ราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

พระราชกรณียกิจ

ตลอดระยะเวลากว่า 40 ปีมาแล้ว ที่พลสกนิกรชาวไทยทั้งปวงได้ประจักษ์และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น ที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงมีพระราชอุตสาหวิริยะ ประกอบพระราชกรณียกิจเป็นคุณประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองและประชาชนชาวไทยนานัปการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชกรณียกิจทางด้านการพัฒนาประเทศ พระองค์ทรงพยายามดำเนินการทุกวิถีทางเพื่อที่จะให้พลสกนิกรของพระองค์มีระดับรายได้และความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยทรงริเริ่มโครงการต่าง ๆ เพื่อแก้ไขสภาพพื้นฐานของราษฎร และส่งเสริมการกินดีอยู่ดีของประชาชน เกี่ยวกับเรื่องนี้ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชดำรัสความว่า

“พระเจ้าอยู่หัวและข้าพเจ้า ไม่พึงพอใจกับกิจการที่เพียงแต่เยี่ยมเยียนราษฎร หรือเพียงแต่ทำสิ่งที่เคยทำกันเป็นประจำ เราต้องพยายามทำดีกว่านั้น เราต้องพยายามช่วยรัฐบาล ส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น เพราะเราเป็นประเทศด้อยพัฒนา ดังนั้น การเพียงแต่ไปเยี่ยมเยียนราษฎร เพราะถือว่าเป็นหน้าที่ที่ประมุขของประเทศจะต้องกระทำตามประเพณีนั้นเป็นเรื่องไร้สาระ หากเราไม่สามารถมีส่วนร่วมในการบรรเทาความทุกข์ยากของประชาชนแล้ว เราก็ต้องถือว่า การเป็นประมุขของประเทศประสบความสำเร็จ”

ทรงเยี่ยมราษฎรทั่วประเทศ

จากการที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงดำรงพระอิสริยยศฐานันดรศักดิ์แห่งราชวงศ์จักรีมาตั้งแต่พระองค์ทรงราชาภิเษก

สมรสกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในพ.ศ. 2493 นั้น พระราชกรณียกิจสำคัญอย่างหนึ่งของสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ คือ การโดยเสด็จพระราชดำเนินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไปทรงเยี่ยมราษฎรทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ ไม่เว้นแม้แต่ถิ่นทุรกันดาร เป็นเวลาติดต่อกันมานับสิบ ๆ ปี ทรงพบเห็นสภาพความเป็นอยู่อันยากจนของราษฎร ทรงทราบถึงความอดอยาก ความเจ็บไข้ ความขาดแคลน และปัญหานานัปการของพสกนิกร โดยเฉพาะพสกนิกรที่อยู่ในชนบทห่างไกล พระองค์จึงทรงให้ความช่วยเหลือ ทั้งโดยการพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ และทรงริเริ่มโครงการและกิจกรรมการพัฒนาด้านต่าง ๆ เพื่อช่วยแก้ปัญหาและบรรเทาทุกข์ร้อนของราษฎรให้เบาบาง

มุ่งเน้นพัฒนาสังคมเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดี

ถ้าหากจะวิเคราะห์ลักษณะโครงการพัฒนาที่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรงให้ความสนพระทัยและมีพระราชดำริให้ริเริ่มดำเนินการ จะพบว่าเป็นโครงการที่มีเนื้อหาสาระ ส่วนใหญ่เข้าไปแก้ปัญหาพื้นฐานทางด้านสังคม ยกย่บคุณภาพชีวิตของประชาชน ตลอดจนอนุรักษ์และพัฒนาคุณภาพ ศิลป และวัฒนธรรมของชาติไทย ซึ่งในระยะที่ผ่านมา โครงการเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวนี้ ไม่ได้รับความเอาใจใส่จากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาเท่าที่ควร

โดยแท้จริงแล้ว โครงการที่มีเนื้อหาสาระเช่นว่านี้ นับว่ามีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาประเทศ เพราะจะทำให้เกิดความสมดุลในการพัฒนา และลดผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมเนื่อง

จากผลการพัฒนาที่ผ่านมา ได้ทำให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศไทย เปลี่ยนไปสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมมากขึ้น สังคมไทยก็เริ่มเปลี่ยนไปสู่ความเป็นสังคมเมือง ซึ่งประชาชนมีวิถีชีวิตและรูปแบบการดำเนินชีวิตที่ค่อนข้างเร่งรีบ มีการแข่งขันกันสูง และละเอียดทางด้านคุณธรรม ศิลปวัฒนธรรม อันเป็นเอกลักษณ์ที่ดีของสังคมไทย ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงเล็งเห็นความสำคัญของการพัฒนาในด้านนี้อย่างมากและทรงบุกเบิกวางรากฐานการพัฒนาในด้านนี้อย่างจริงจังก่อนผู้ใด

พัฒนาสาธารณสุขสมบูรณ์แบบครบวงจร

การพัฒนาทางด้านสาธารณสุขนับว่าเป็นพระราชกรณียกิจทางด้านการพัฒนาในระยะเริ่มแรกของสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ โดยพระองค์ทรงรับมรดกมาดำเนินการเพื่อทรงแบ่งเบาภาระในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงมีพระราชกรณียกิจนานัปการเพื่อราษฎรอยู่แล้ว ดังนั้นในระหว่างโดยเสด็จพระราชดำเนิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปทรงเยี่ยมราษฎร สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ จะทรงสนพระทัยต่อปัญหาโรคภัยไข้เจ็บ และสุขภาพอนามัยของประชาชนเป็นอย่างมาก จะทรงเข้าไปซักถามอาการและความเป็นมาด้วยความห่วงใย และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แพทย์ซึ่งตามเสด็จฯ ทำการตรวจรักษาราษฎรผู้เจ็บป่วยดังกล่าว และในกรณีที่ผู้ป่วยจำเป็นต้องเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาล พระองค์จะทรงรับไว้เป็นผู้ป่วยในพระบรมราชานุเคราะห์ รวมทั้งทรงมอบหมายให้นางสนองพระโอษฐ์และผู้เยี่ยมไข้

อาสาสมัครไปดูแลเอาใจใส่ จนกว่าผู้ป่วยนั้นจะออกจากโรงพยาบาลไป

นอกจากจะทรงพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ด้านการรักษาพยาบาลราษฎรที่เจ็บไข้ได้ป่วยแล้ว สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ ทรงเล็งเห็นว่า ในท้องถิ่นทุรกันดารหลายแห่งขาดแคลนสถานพยาบาล เมื่อเกิดการเจ็บไข้ได้ป่วย ต้องเดินทางเป็นวัน ๆ กว่าจะถึงสถานพยาบาล พระองค์จึงทรงมีพระราชดำริให้มีโครงการ “หมอมหมู่บ้าน” เมื่อ พ.ศ.2524 โดยทรงคัดเลือกคนในหมู่บ้านนั้น ๆ ที่พออ่านออกเขียนได้ มาฝึกอบรมให้มีความรู้ความสามารถในการรักษาพยาบาลเบื้องต้น สำหรับช่วยเหลือตนเอง ครอบครัว และเพื่อนบ้าน ตลอดจนการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในกรณีที่เกินขีดความสามารถของหมอมหมู่บ้าน ซึ่งการดำเนินการที่ผ่านมาปรากฏว่า หมอมหมู่บ้านสามารถปฏิบัติการช่วยเหลือผู้ป่วยเบื้องต้นได้เป็นอย่างดี ดังนั้น จะเห็นได้ว่าพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ ทางด้านสาธารณสุข เป็นการดำเนินการในลักษณะสมบูรณ์แบบครบวงจร ตั้งแต่ให้ราษฎรมีความรู้เบื้องต้นในการรักษาพยาบาล จัดแพทย์ไปทำการรักษาในระดับพื้นที่ ส่งต่อผู้ป่วยเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาล และดูแลเยี่ยมเยียนจนกระทั่งออกจากโรงพยาบาล

บุกเบิกพัฒนาศิลปหัตถกรรมไทย

นอกเหนือจากการมุ่งเน้นพัฒนาสังคมแล้ว ในการโดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปทรงเยี่ยมราษฎรทั่วประเทศสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ ยังได้พระราชทานอาชีพ

เสริมเพื่อเพิ่มรายได้ของราษฎรให้เพียงพอแก่การยังชีพในภาวะปัจจุบัน โดยให้ความรู้เกี่ยวกับอุตสาหกรรมในครัวเรือนและการประดิษฐ์ศิลปหัตถกรรมต่าง ๆ จากทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น การประดิษฐ์งานศิลปหัตถกรรมนี้ เป็นสิ่งที่คนไทยมีฝีมือสืบทอดกันมาช้านาน และหลายชนิดกำลังจะสูญหายไป จึงมีพระราชประสงค์ให้ฟื้นฟูขึ้นมาอีก โดยในการฟื้นฟูได้มุ่งเน้นเพิ่มรายได้ให้แก่ชาวไร่ชาวนาและมุ่งรักษาศิลปงานฝีมือที่ประณีตสวยงามเอาไว้ การดำเนินงานแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ส่งเสริมสนับสนุนงานฝีมือที่ชาวบ้านทำเป็นอยู่แล้วในหมู่บ้าน เช่น ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าตีนจก ฯลฯ และการฝึกอบรมให้ชาวบ้านทำงานฝีมือที่ตนเองไม่เคยทำมาก่อนเช่นการปั้นตุ๊กตา การทำดอกไม้ประดิษฐ์ การทำเครื่องเงินและทอง เป็นต้น

ผลงานจากงานศิลปหัตถกรรมเป็นที่ยอมรับในตลาดและเป็นที่ทราบกันอย่างกว้างขวางมากขึ้น จึงมีข้าราชการบริหารและผู้มีจิตศรัทธา ทูลเกล้าฯ ถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลเพื่อใช้จ่ายในการนี้ และได้ขอพระราชทานให้ทรงก่อตั้งมูลนิธิขึ้น ในที่สุดทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ก่อตั้งมูลนิธิขึ้น ใน พ.ศ.2519 และพระราชทานชื่อว่า “มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ” และในระยะต่อมาได้ทรงเพิ่มเติมโครงการหัตถกรรมต่าง ๆ อีกนับสิบ ๆ แขนง โดยโครงการต่าง ๆ นี้ ทรงพิจารณาใช้ประโยชน์จากวัตถุดิบในท้องถิ่น และทรงคำนึงถึงวัฒนธรรม สภาพพื้นที่ และความสามารถของราษฎรในท้องถิ่นนั้นประกอบกันไป สำหรับการแนะนำงานศิลปหัตถกรรมให้ชาวบ้านนำไปทำเป็นอาชีพเสริม

เนื่องจากผลงานของมูลนิธิศิลปวิทยา มีเป็นจำนวนมากหลากหลายชนิด และมีการผลิตออกมาอย่างสม่ำเสมอ แต่การจำหน่ายยังอยู่ในเวลาจำกัดเช่น จัดจำหน่ายเป็นการกุศลในโอกาสต่าง ๆ ดังนั้น เพื่อให้การจัดจำหน่ายเป็นไปอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น จึงได้มีการเปิด “ร้านจิตรลดา” ขึ้นหลายสาขา แผ่ขยายไปทั่วราชอาณาจักร นอกจากนี้ไม่ว่าสมเด็จพระบรมราชินีนาถจะเสด็จไปประเทศใด พระองค์จะทรงเปิดแสดงสินค้าศิลปหัตถกรรมอยู่เสมอด้วยมีพระราชประสงค์จะเผยแพร่สินค้างานฝีมือของไทยให้เป็นที่รู้จักของชาวต่างประเทศ และทรงประสบความสำเร็จเป็นอย่างดียังมีชาวต่างประเทศจำนวนมากให้ความสนใจและสั่งซื้อสินค้าทันที จึงกล่าวได้ว่า พระองค์ทรงบุกเบิกส่งเสริมสินค้าศิลปหัตถกรรมไทยจากสิ่งที่ทำกันอยู่ได้ทุนบ้านจนกระทั่งออกไปเผยแพร่สู่สายตาชาวโลกด้วยความสำเร็จดียิ่ง

ปลูกฝังคุณธรรมเพื่อพัฒนาจิตใจ

การปลูกฝังคุณธรรมให้กับราษฎร เป็นการพัฒนาทางด้านสังคมที่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทรงให้ความสำคัญ พระองค์ทรงเห็นความจำเป็นในการนำหลักธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เพราะปัจจุบันวิถีทางการดำเนินชีวิตของคนในสังคมไทย โดยเฉพาะสังคมชนบท กำลังเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจที่เจริญเติบโตรวดเร็ว และเน้นทางด้านวัตถุมากขึ้นทุกขณะ ได้ก่อให้เกิดการขาดความสมดุลด้านจิตใจ ศีลธรรม และค่านิยมอันดีงามของสังคมไทยที่มีมาในอดีต พระองค์จึงได้ทรงริเริ่มโครงการปลูกฝังคุณธรรมให้กับราษฎรที่หมู่บ้าน

แม่ตะไคร้ ตำบลนาเกลือ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อให้ราษฎรมีจิตใจเปี่ยมไปด้วยคุณธรรม มีความอดทน รู้จักความพอดี ประหยัด มีความสามัคคี มีความคิดสร้างสรรค์ สิ่งที่ดีงาม ฯลฯ เพื่อให้เป็นคนมีคุณภาพ และเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ราษฎรในหมู่บ้านอื่น ๆ ต่อไป รวมทั้งเป็นแบบอย่างการพัฒนาที่สมบูรณ์แบบ คือมีทั้งการพัฒนาทางด้านวัตถุ และจิตใจควบคู่กันไป

ให้ประชาชนมีส่วนร่วมฟื้นฟูป่า

การรักษาสิ่งแวดล้อมธรรมชาติเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญมากอีกเรื่องหนึ่งของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ตลอดเวลาที่ทรงเสด็จเยี่ยมเยียนราษฎรในท้องถิ่นทุรกันดาร ทรงตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ที่มีต่อสิ่งแวดล้อม และต่อความเป็นอยู่ รวมทั้งการประกอบอาชีพของประชาชน แต่ปัจจุบันทรัพยากรป่าไม้ถูกทำลายและเสื่อมโทรมลงเป็นอย่างมาก แม้ว่าภาครัฐจะดำเนินการทุกวิถีทางที่จะฟื้นฟูสภาพป่าไม้ขึ้นมาใหม่ ทั้งโดยวิธีการปลูกป่าทดแทน จำแนกที่ดินไว้เป็นป่าสงวน และการอพยพราษฎรออกจากพื้นที่ป่าซึ่งในกรณีเหล่านี้ได้สร้างความขัดแย้งกับราษฎรที่อาศัยอยู่ในป่าเป็นอย่างยิ่ง สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรงพิจารณาปัญหาอย่างรอบคอบ ทรงเห็นว่า การแผ้วถางทำลายป่า เกิดจากการรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของราษฎร เพียงเพื่อต้องการหาอาชีพเลี้ยงตัวเอง และครอบครัว ทางแก้ไขเรื่องนี้ จึงควรให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าแทนที่จะเป็นการรักษาป่าโดยภาครัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว

สมเด็จพระบรมราชินีนาถ จึงมีพระราชดำริที่จะฟื้นฟูสภาพป่าที่เสื่อมโทรมและทรงริเริ่มโครงการ “ป่ารกน้ำ” โดยชักชวนราษฎรให้มาร่วมมือกันปลูกป่าเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2525 ที่บริเวณเชิงเขาภูผาเหล็ก อำเภอสองดาว จังหวัดสกลนคร และพระราชทานพันธุ์ไม้ป่า ไมโครเรียว รวมทั้งทรงชี้แจงให้ราษฎรเห็นความสำคัญของป่าไม้ มีความเข้าใจในวิธีการ ช่วยกันดูแลรักษาป่าไม้ และใช้ประโยชน์จากป่าโดยไม่ทำลายป่าไม้อีก การดำเนินการนี้ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี และได้มีการขยายพื้นที่โครงการออกไปอีกอย่างกว้างขวาง

เมื่อประสบความสำเร็จจากโครงการป่ารกน้ำ ต่อมาในพ.ศ.2528 สมเด็จพระบรมราชินีนาถได้ทรงริเริ่มโครงการ “บ้านเล็กในป่าใหญ่” โดยการจัดให้ราษฎรเข้าอยู่ในพื้นที่ที่รกร้างว่างเปล่า ในพื้นที่ของอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร จากนั้นทรงพระราชทานอาชีพ ให้ความรู้ด้านการปลูกป่าดูแลรักษาป่าพร้อมกันไป ผลการดำเนินงานปรากฏว่า ปัจจุบันราษฎรในพื้นที่โครงการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและดูแลรักษาป่าไม้ในพื้นที่ดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

อนุรักษ์สัตว์ป่าเพิ่มความสมดุลให้ธรรมชาติและเป็นอาชีพเสริม

สัตว์ป่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ช่วยเพิ่มความสมดุลให้ธรรมชาติ แต่ปัจจุบันกำลังมีจำนวนลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ และบางชนิดกำลังสูญพันธุ์ไปจากประเทศสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรงมีความห่วงใยต่อชีวิตสัตว์ป่าที่ต้องถูกล่าทำลาย และถูกพรากออกมาจากร่มเงาของป่าไม้ให้ไม่มีชีวิตอยู่ในกรงขังเป็นอันมาก พระองค์

จึงทรงมีพระราชดำริให้มีผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์กว้างขวางเพื่อให้สวนสัตว์เปิดตามธรรมชาติ นอกจากนี้แล้วสมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงเห็นความสำคัญของการเพาะเลี้ยงและขยายพันธุ์สัตว์ป่า ซึ่งจะช่วยให้สัตว์ป่าที่หายากเพิ่มจำนวนมากขึ้นและมีคุณค่าทางเศรษฐกิจโดยเป็นรายได้เสริมให้กับผู้เลี้ยงอีกด้วย พระราชดำริดังกล่าวนี้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องได้สนองพระราชดำริ จัดให้มีสวนสัตว์เปิดแห่งแรกของประเทศที่ “ภูเขียว” และมีโครงการอนุรักษ์สัตว์ป่าขึ้นทั่วทุกภาค รวมทั้งโครงการอนุรักษ์และขยายพันธุ์สัตว์ป่าที่หายาก และใกล้สูญพันธุ์ อันได้แก่ กระซู่ ช้างป่า กระทิง เลียงผา ไก่ฟ้าพญาลอ เต่าทะเล เป็นต้น

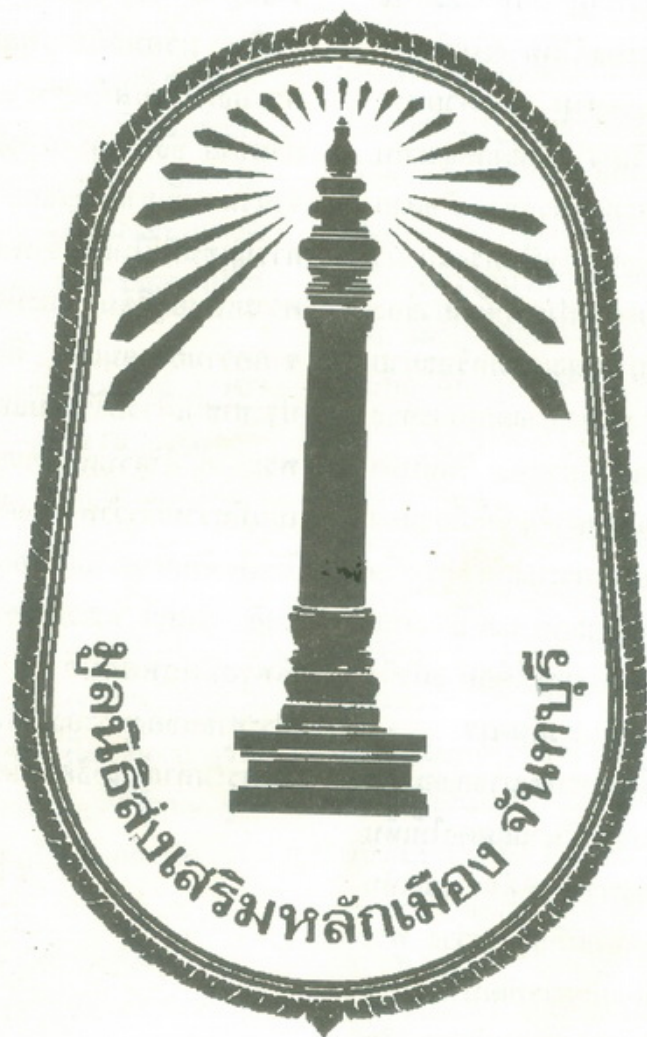
แม้ว่าพระราชกรณียกิจทางด้านการพัฒนาที่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทรงอุทิศพระองค์สร้างสรรค์บำเพ็ญประโยชน์ให้แก่ชาติบ้านเมืองหลายด้านหลายประการดังกล่าวข้างต้น จะเป็นเพียงตัวอย่างบางส่วนของแนวพระราชดำริ และโครงการพัฒนา แต่เพียงแค่นี้ก็แสดงให้เห็นถึงน้ำพระทัยที่เปี่ยมล้นไปด้วยความเมตตา และพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นที่ทรงให้ความเอาใจใส่และห่วงใยต่อการดำเนินชีวิตและสภาพความเป็นอยู่ของพสกนิกรของพระองค์ รวมทั้งทรงคำนึงถึงธรรมชาติแวดล้อมของบ้านเมืองที่กำลังเสื่อมโทรม ทุกแห่งที่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรงไปเยี่ยมราษฎร พระองค์จะทรงสังเกต ศึกษา วิเคราะห์ถึงสภาพปัญหาที่แท้จริงทรงหาแนวทางที่เหมาะสมและสามารถปฏิบัติได้ เพื่อแก้ไขปัญหานั้นและผ่อนคลายความทุกข์ยากของราษฎร โดยโครงการพัฒนาที่พระองค์ทรงมีพระราชดำริ ส่วนใหญ่เน้นการช่วยให้ราษฎรพ้นจากความทุกข์ยาก

และให้โอกาสราษฎรที่จะปรับตัวเองให้ดีขึ้นในระยะยาว ตลอดจนพยายามรักษาสິงแวดล้อมที่ดีทางธรรมชาติและจิตใจมิให้เสื่อมโทรมไปตามการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ และสังคม

พระราชกรณียกิจดังกล่าวโดยแท้จริงแล้ว มิใช่ภารกิจที่ต้องรับผิดชอบของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ แต่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญให้ด้วยน้ำพระราชหฤทัยอันงดงาม และด้วยพระเมตตาธรรม ทั้งนี้หากจะวิเคราะห์ให้ลึกซึ้งจะพบว่าพระราชกรณียกิจที่พระองค์ทรงทำจะมีหลายลักษณะ บางลักษณะเป็นการทำเพื่อทรงแนะนำและพระราชทานเป็นแบบอย่างสำหรับผู้เกี่ยวข้อง ซึ่งถ้าเห็นชอบด้วยจะได้นำไปส่งเสริมหรือขยายผลการดำเนินการให้กว้างขวาง บางลักษณะทรงริเริ่มทำเพื่อเป็นการเตือนผู้เกี่ยวข้อง ให้หันมาให้ความสนใจเพราะเป็นเรื่องสำคัญที่ผู้เกี่ยวข้องควรดำเนินการ บางลักษณะนี้พระองค์ทรงทำเพื่อเป็นการเสริมภาครัฐที่มีข้อจำกัดด้านงบประมาณและกำลังเจ้าหน้าที่ที่จะสามารถทำได้อย่างทั่วถึง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในท้องถิ่นทุรกันดาร

การดำเนินการด้านการพัฒนาของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระองค์ที่ทรงเล็งเห็นการณ์ไกล และทรงมีทัศนคติที่กว้างขวาง พระราชดำริต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาในระยะที่ผ่านมาไม่ว่าจะเป็นเรื่องสุขภาพอนามัยหาอาชีพเสริมให้ชาวนาชาวไร่ สืบทอดศิลปหัตถกรรมประจำชาติไปสู่ชนรุ่นหลัง การปลูกฝังคุณธรรมให้ราษฎร รวมทั้งฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมธรรมชาติควบคู่ไปกับการเพิ่มรายได้ให้ราษฎรจึงเป็นสิ่งที่เหมาะสมสามารถปฏิบัติได้สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศ วัฒนธรรม และความเป็นอยู่

ของราษฎร รวมทั้งมีประโยชน์ต่อประเทศชาติและประชาชนในระยะยาวอย่างแท้จริง ดังจะเห็นได้จากผลสะท้อนกลับของการปฏิบัติพระราชกรณียกิจของพระองค์ ในช่วง 5-6 ปีที่ผ่านมาจะปรากฏภาพของพสกนิกรของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ คอยเฝ้าตามเส้นทางที่เสด็จพระราชดำเนิน พร้อมกับการทูลเกล้าฯ ถวายเงินแด่พระองค์โดยเสด็จพระราชกุศลตามพระราชอัธยาศัย ซึ่งบางครั้งนานเป็นชั่วโมงกว่าจะหมดจำนวนคนที่เข้าเฝ้าทูลเกล้าฯ ถวายเงิน ปรากฏการณ์เช่นนี้ชี้ให้เห็นว่าพสกนิกรของพระองค์มีความเป็นอยู่ดีขึ้น และมีจำนวนมากได้หลุดพ้นจากความยากจนแล้ว ซึ่งต่างกับภาพในอดีตที่ประชาชนเฝ้ารอรับเงินและความช่วยเหลือจากพระองค์ สำหรับเงินโดยเสด็จพระราชกุศลฯ นี้เป็นที่ทราบกันว่าพระองค์ได้ทรงมอบกลับให้ไปใช้เพื่อพัฒนาความเป็นอยู่ของราษฎรให้ดียิ่งขึ้นไปอีก นับได้ว่า พระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ที่ทรงมีต่อพสกนิกรไทยทูลวงยืดยังนัก และประชาชนของพระองค์ทุกคน ล้วนมีความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณนี้ตลอดไป

ศาลหลักเมืองจังหวัดจันทบุรี

ศาลหลักเมือง

ภายในอาคารศาลหลักเมือง

เสาหลักเมืองภายในศาลหลักเมือง

พระหล้าเมืองรำลึก

พระหล้าเมืองสถิตสถานพิมายนี้
พระคือศรีเมืองมณฑลจันทน์
พระปกป้องป้องป้องเผ่าใหญ่ประชา
พระเมตตาทุกที่พึงพากันใจ

หน้าไหนทากษ์ทากหน้ามันแผ่นมัส
หน้าไหนทากษ์ทากหน้ามันแผ่นมัส
หน้าไหนทากษ์ทากหน้ามันแผ่นมัส
หน้าไหนทากษ์ทากหน้ามันแผ่นมัส

เจ้าพ่อโปรดช่วยลูกข้าเจ้าลูกทากษ์
เจ้าพ่อโปรดช่วยลูกข้าเจ้าลูกทากษ์
เจ้าพ่อโปรดช่วยลูกข้าเจ้าลูกทากษ์
เจ้าพ่อโปรดช่วยลูกข้าเจ้าลูกทากษ์

เจ้าพ่อโปรดช่วยลูกข้าเจ้าลูกทากษ์
เจ้าพ่อโปรดช่วยลูกข้าเจ้าลูกทากษ์
เจ้าพ่อโปรดช่วยลูกข้าเจ้าลูกทากษ์
เจ้าพ่อโปรดช่วยลูกข้าเจ้าลูกทากษ์

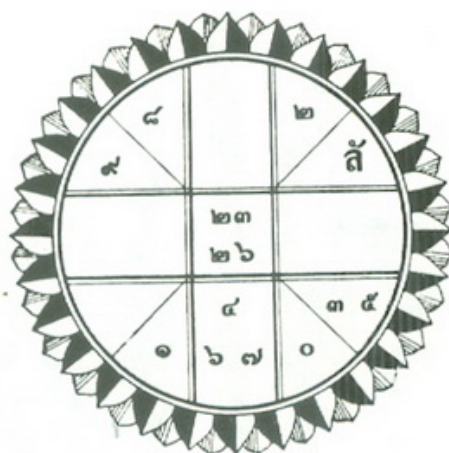
หน้าไหนทากษ์ทากหน้ามันแผ่นมัส
หน้าไหนทากษ์ทากหน้ามันแผ่นมัส
หน้าไหนทากษ์ทากหน้ามันแผ่นมัส
หน้าไหนทากษ์ทากหน้ามันแผ่นมัส

หน้าไหนทากษ์ทากหน้ามันแผ่นมัส
หน้าไหนทากษ์ทากหน้ามันแผ่นมัส
หน้าไหนทากษ์ทากหน้ามันแผ่นมัส
หน้าไหนทากษ์ทากหน้ามันแผ่นมัส

หน้าไหนทากษ์ทากหน้ามันแผ่นมัส
หน้าไหนทากษ์ทากหน้ามันแผ่นมัส
หน้าไหนทากษ์ทากหน้ามันแผ่นมัส
หน้าไหนทากษ์ทากหน้ามันแผ่นมัส

ดวงฤกษ์ผังเสาหลักเมือง
จังหวัดจันทบุรี

วัน ๔ ฯ ๑๑ ค่ำ ปี ชวด จ.ศ. ๑๓๔๖
๑

วันที่ 10 ตุลาคม ๒๕๒๗

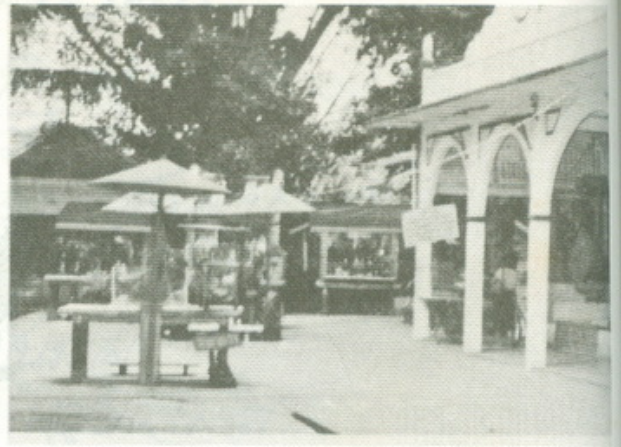
ปฐมฤกษ์เวลา ๑๕.๒๙ น.

สุดฤกษ์เวลา ๑๕.๕๙ น.

ลัคนาสถิตยราศี กุมภ์

ประกอบด้วย เทวี แห่งฤกษ์

ศาลเก่า

การก่อสร้าง

ไม้เสาหลักเมือง

ศาลหลักเมืองจันทบุรี

‘ศาลหลักเมือง’ หรือที่เรียกกันว่า ‘ศาลพระหลักเมือง’ บ้าง ‘ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง’ บ้าง นั้นในจังหวัดจันทบุรี มีอยู่ ๓ แห่งด้วยกัน

๑. ศาลหลักเมืองจันทบุรีปัจจุบัน ซึ่งอยู่ที่หน้าค่ายตากสินด้านซ้าย เป็นศาลหลักเมืองของจังหวัดจันทบุรี ซึ่งตั้งหลังจาก ย้ายมาจากบ้านห้วยวัง (ตำบลพุ่มทะเลสาบเดิม) มาแล้ว ศาลเดิมคงจะสร้างด้วยศิลาแลง แต่ได้ชำรุดทรุดโทรมไปจนดินโพธิ์ดินข่อยขึ้นปกคลุม และในที่สุดตัวศาลก็ไม่มีเหลืออยู่และหลักเมืองเองก็ไม่ทราบว่ามีรูปร่างลักษณะเป็นอย่างไร เมื่อประมาณ ๕๐ ปีที่ผ่านมาแล้ว ศาลหลักเมืองแห่งนี้เป็นศาลไม้อยู่ระหว่างต้นข่อยใหญ่ ๒ ต้นศาลหนึ่ง และยังมีอีกศาลหนึ่งอยู่ใต้ต้นข่อยอีกต้นหนึ่ง ที่โคนต้นข่อยยังคงเคยเห็นมีก้อนศิลาแลงอยู่

ศาลหลักเมืองแห่งที่กล่าวถึงนี้ ก็คือศาลหลักเมืองซึ่งทางจังหวัดจันทบุรีได้กำหนดให้เป็นศาลหลักเมืองจันทบุรีปัจจุบัน จึงได้ก่อสร้างศาล ผังเสาหลักเมือง และหล่อองค์เจ้าพ่อขึ้นใหม่เพื่อให้สง่างามสมศักดิ์ศรีของ

เมือง

ประวัติการสร้างศาลหลักเมืองแห่งนี้ ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าสร้างขึ้นเมื่อใด แต่มีผู้สันนิษฐานว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงสร้างขึ้นเมื่อพระองค์ได้เสด็จเข้าเมืองจันทบุรีหนังสือพระราชประวัติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกล่าวไว้ว่า พระองค์ได้เมืองจันทบุรี เมื่อวันอาทิตย์แรม ๓ ค่ำ เดือนเจ็ด ปีกุน นพศก จุลศักราช ๑๑๒๔ ตรงกับวันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๓๑๐ หากข้อสันนิษฐานที่ว่าศาลหลักเมืองแห่งนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทรงสร้างขึ้นเป็นความจริงแล้วเราก็อาจสรุปได้ว่าศาลหลักเมืองนี้คงสร้างขึ้นในราวปีพุทธศักราช ๒๓๑๐ นั้นเอง

๒. ศาลหลักเมืองที่ค่ายเนินวง ตำบลบางกะจะ เลี้ยววัดโยธานิมิตร เข้าไปประมาณ ๑๐๐ เมตร มีหลักเมืองไม้อยู่ภายในศาลพร้อม

เหตุผลในการสร้างศาลหลักเมืองที่ค่ายเนินวงนี้ มีอยู่ในเรื่องประวัติเมืองจันทบุรีแล้ว การสร้างเมืองใหม่ที่ค่ายเนินวงนั้นเริ่มในพุทธศักราช ๒๓๗๗ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีหลักฐานการ

สร้างเมืองและผังเสาหลักเมืองในศิลาจารึก
ดังข้อความต่อไปนี้

ศุภมัสดุ พระพุทธศักราชล่วงแล้ว
๒๓๗๗ พระพรรษา เศษสังขยาเดือนได้ ๖
เดือน ๒๕ วัน ออศก เหมันตฤดู เดือน ๒ ขึ้น
๑๑ ค่ำ วันเสาร์ เจ้าพระยาพระคลัง ว่าที่พระ
สมุหกลาโหม ยกกองทัพออกมาขัดทัพ จัดแจง
การรักษาเมืองจันทบุรี ให้กระทำป้อมขึ้นที่
ปากน้ำแหลมสิงห์ ผังปากตะวันออกป้อมหนึ่ง
วัดโดยกลมรอบ ๑๐ เส้น ๑๓ วา ๒ ศอก ๑ คืบ
๑๐ นิ้ว ป้อมเก่าปากข้างแหลมสิงห์ให้ซ่อม
แซมทำใหม่แล้วก็ดูที่เมืองเก่าไม่เป็นที่ภาคภูมิ
ซึ่งจะรักษาขอบเขตอาณาเขตสืบชาติศัตรู จึง
เที่ยวดูหาที่ชัยภูมิให้สมควรที่จะตั้งป้อมและ
ปราการเมือง เห็นที่เนินวงเป็นที่ชัยภูมิควรจะ
สร้างเป็นเมือง จึงให้วัดที่ถ่างเข้าเป็นเมือง
กว้างยาวประมาณรอบ ๖๐ เส้น ๓ วา ๑ คืบ
ให้ขุดพูนเชิงเทินก่อเสมาบนหลังเชิงเทินแล้ว
ไปด้วยแลงตั้งปืนใหญ่รายรอบตามช่องกำแพง
กระทำไว้ให้กิตติการสำหรับรักษาพระพุทธ-
ศาสนา กระทำปีหนึ่งจึงสำเร็จแล้ว ผัง
อาภรณ์หลักเมือง ณ วันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น
๑๑ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๙๗ ปีมะแม สัปตศก

ด้วยเหตุผลทางด้านการรักษาความมั่น
คงของประเทศ เมืองจันทบุรีจึงต้องย้ายมาอยู่
ณ เมืองที่สร้างใหม่ค่ายเนินวงนี้ แต่หลังจาก
ที่ข้าศึกตกเป็นเมืองขึ้นของต่างชาติแล้ว เมือง
จันทบุรีจึงย้ายมาอยู่แห่งเดิม เมืองที่ค่ายเนิน

วงนี้ก็หมดความสำคัญจึงไม่มีผู้คนอาศัยอยู่

๓. ศาลหลักเมืองขลุ่ยอยู่ที่อำเภอขลุ่ย
ปัจจุบัน การที่อำเภอขลุ่ยมีหลักเมืองด้วย ก็
เพราะว่าอำเภอขลุ่ยเคยเป็นเมืองขลุ่ยมาก่อน
จนกระทั่งถึงปีพุทธศักราช ๒๔๔๘ ก็ถูกยุบ
เป็นอำเภอครั้งหนึ่ง ต่อมาในปีพุทธศักราช
๒๔๔๙ กลับได้ยกฐานะเป็นเมืองอีก แล้วก็กลับ
ยุบเป็นอำเภอขลุ่ยจนถึงปัจจุบัน

สำหรับศาลหลักเมืองปัจจุบันนี้ ชาว
จันทบุรีได้ร่วมมือกันสร้างศาลขึ้นใหม่ให้เหมาะ
สมสวยงามสมศักดิ์ศรีของจังหวัดจันทบุรี
ความเป็นมาของการสร้างศาลหลักใหม่นี้ นาย
บุญส่ง จันทสุรวงศ์ ผู้ได้รับแต่งตั้งจากผู้ว่า
ราชการจังหวัดจันทบุรี ให้เป็นผู้ปกครองดูแล
ศาลหลักเมือง ได้บันทึกความทรงจำจาก
ประสบการณ์ที่ได้เกิดขึ้นกับตนเองและเรื่อง
ราวในการดำเนินงานไว้

ประวัติความเป็นมาของการสร้าง ศาลหลักเมืองจันทบุรี

ศาลหลักเมืองจันทบุรี ตั้งอยู่บริเวณหน้า
ค่ายตากสิน เป็นเวลากว่า ๒๐๐ ปีเศษล่วงมา
แล้ว สถานที่นี้เป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ ประชาชนชาว
เมืองจันทบุรีมีความเคารพนับถือ ยึดเหนี่ยว
เป็นที่พึ่งพิงทางจิตใจ คู่บ้านคู่เมืองตลอดมา
ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ยึด
เมืองจันทบุรี เพื่อทรงใช้เป็นเมืองหลักใน

การกอบกู้เอกราชของชาติไทย พระองค์ได้มีพระราชดำริให้สร้างศาลหลักเมืองขึ้นไว้ ณ หน้าค่ายตากสิน อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี กาลเวลาได้ผ่านไป ปัจจุบันสภาพศาลหลักเมืองเดิมก็ชำรุดทรุดโทรมคงมีแต่การบูรณะซ่อมแซม บูรณะเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปบ้างแล้ว แต่ไม่อาจทราบได้ว่าได้มีการบูรณะเปลี่ยนแปลงกี่ครั้ง จนมาถึงสมัยก่อนที่จะมีการสร้างศาลครั้งใหม่นี้ สภาพศาลก็เริ่มชำรุดอีก เพราะขาดการบูรณะดูแล ทั้งพื้นที่ศาลเล็กและไม่กว้างขวาง ไม่สง่าสวยงามดังเป็นศาลคู่บ้านคู่เมือง องค์เทพ-รักษ์หรือเจ้าพ่อที่สถิตในศาล มีลักษณะเป็นแบบศิลปะจีน การที่เป็นอย่างนี้ก็เพราะอยู่ในความดูแลของชาวจีนในเมืองจันทบุรี ผู้ดูแลจึงสร้างองค์เจ้าตามรูปแบบศิลปะของจีน ในครั้งนี้นายอู่ฮะ แซ่ปึง บิดาของเจ้าของร้านบุญยรัตน์ เป็นผู้ดูแลศาลก็ได้คิดจะสร้างศาลขึ้นใหม่มาครั้งหนึ่งแล้วในสมัยผู้ว่าราชการจังหวัดนายสง เหล่าสุนทร แต่ก็ยังไม่สามารถสร้างได้

ต่อมาศาลหลักเมืองเดิมสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก พ่อค้าประชาชนและข้าราชการชาวจันทบุรีได้ร่วมกันดำเนินการก่อสร้างศาลหลักเมืองขึ้นมาตามแบบของกรมศิลปากร ลักษณะเป็นอาคารทรงไทยจตุรมุข งดงามตามแบบศิลปกรรมไทย ส่วนภายในศาลนั้นได้มีการผสมศิลปกรรมของจีนด้วย

ต่อมาได้มีพ่อค้าประชาชนพร้อมด้วยข้าราชการ ได้มีการประชุมครั้งแรก เมื่อวันที่

๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๔ ณ หอประชุมทองใหญ่อนุสรณ์ ซึ่งประกอบด้วย นายบุญนาค สายสว่าง (อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี) เป็นประธาน นายดิเรก อุทัยผล (อดีตนายอำเภอเมืองจันทบุรี) ปัจจุบันท่านดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดพิจิตร เป็นรองประธาน และพ่อค้า คหบดี มาประชุมกันเป็นจำนวนมาก ในวันนั้นได้มีการตั้งคณะกรรมการชุดแรก ที่ริเริ่มวางโครงการในการสร้างศาลหลักเมืองดังนี้คือ

1. นายชวลิต ลัคนทิน
เป็นประธาน กรรมการ
2. นายหวล ชยางคานนท์
เป็นรองประธาน
3. นายเชวง บริบูรณ์
เป็นกรรมการ
4. นายเบญจะ นวพันธ์
เป็นกรรมการ
5. นายบุญสิน คำผล
เป็นกรรมการ
6. นายดำรงค์ เมธานุเคราะห์
เป็นกรรมการ
7. นายบุญส่ง จันทสุรวงศ์
เป็นกรรมการและเลขานุการ

ในการประชุมวันนั้น ได้รับเงินบริจาคจำนวน 55,000 บาท (ห้าหมื่นห้าพันบาทถ้วน) หลังจากประชุมคณะกรรมการครั้งแรกแล้ว ได้กำหนดการดำเนินงานในการวางศิลาฤกษ์ทางจังหวัดจึงได้ดำเนินการแต่งตั้งคณะกรรมการ-

การดำเนินการสร้างศาลหลักเมือง ซึ่งประกอบด้วย

1. นายบุญนาค สายสว่าง
เป็นประธาน
2. นายดิเรก อุทัยผล
เป็นรองประธาน
3. นายบุญส่ง จันทสุรวงศ์
เป็นเลขานุการ
4. นายมณี บริบูรณ์สุข
เป็นประธานฝ่ายการคลัง
5. นายสุนทร เจียมสกุล
เป็นเหรียญิก
6. นายวิชัย สมบัติกรกุล
เป็นเหรียญิก
7. นายอมร เจียรวิบูลย์ยานนท์
เป็นเหรียญิก
8. นายสมชัย ชัยประสิทธิ์วงศ์
เป็นผู้ช่วยเหรียญิก
9. นายดำรงค์ เมธานุเคราะห์
เป็นผู้ช่วยเหรียญิก
10. นายวิย้อย กาญจนนิมมาน
เป็นผู้ช่วยเหรียญิก

ในการดำเนินการสร้างศาลหลักเมืองจังหวัดจันทบุรี เฉพาะโครงสร้างอาคารศาลผู้รับเหมาก่อสร้างในครั้งนั้น คือ ช่างอุทัย เฟ่งจิตต์ บ้านอยู่อำเภอท่าใหม่จังหวัดจันทบุรีเฉพาะการตกแต่งลวดลายตามแบบศิลปกรรมไทย มี

นายช่างมงคล นาคแผน บ้านอยู่จังหวัดฉะเชิงเทราซึ่งได้รับคำแนะนำจากท่านเจ้าคุณปริยัติสุธี รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าอาวาสวัดใหม่ เป็นผู้แนะนำช่าง และท่านยังได้ให้เกียรติใช้สถานที่ในอุโบสถประกอบพิธีพุทธาภิเษก วัตถุมงคลเหรียญของเจ้าพ่อหลักเมืองรุ่นแรก ในปี พ.ศ. 2524 เพื่อเป็นที่ระลึกแจกในงานวางศิลาฤกษ์ ได้มีผู้ใจบุญมีจิตศรัทธา อันแรงกล้า บริจาคเงินถวายเจ้าพ่อเป็นเงินหนึ่งแสนบาท คือ คุณวิชัย - อุไรสมิทธิกรกุลต่อมคณะกรรมการฯ ได้ปรึกษาหารือกับนายหวล ชยางคานนท์ ซึ่งเป็นผู้อาวุโสเสนอต่อ นายบุญนาค สายสว่าง ให้ดำเนินการต่อไป

หลังจากการประชุมครั้งแรกแล้ว ทางจังหวัดได้ทำหนังสือถึงกรมศิลปากร ขอแบบอาคารศาลหลักเมืองทันที กรมศิลปากรได้มอบให้นายบุญเฟ่ง โสณโชติ เป็นผู้ออกแบบ ลักษณะเป็นอาคารทรงไทย จตุรมุข เมื่อแบบสร้างศาลสำเร็จเรียบร้อยแล้ว คณะกรรมการได้กำหนดการวางศิลาฤกษ์ ในวันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๔ เวลา ๐๙.๑๙ น. โดยมีพระพิศาลธรรมคุณ เจ้าคณะอำเภอท่าใหม่ นายบุญนาค สายสว่าง อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี เป็นประธานในพิธี ในวันนั้นมีประชาชนไปร่วมพิธีกันอย่างคับคั่ง และได้รับเงินอีกหนึ่งล้านสามแสนบาทเศษ การก่อสร้างได้ดำเนินไปด้วยดี จนสำเร็จอย่างงดงาม เพราะพลังสามัคคีรวมเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน มีการเททองหล่อองค์เทพา-

รักษ์หลักเมือง (เจ้าพ่อหลักเมือง)

ในวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๒๕ ซึ่งเป็นปีที่มิจงานสมโภชฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ในการนี้คณะกรรมการได้ทูลอาราธนา สมเด็จพระญาณสังวร ณ วัดบวรนิเวศ กรุงเทพฯ มาเป็นองค์ประธาน นอกจากนั้นยังได้อาราธนา พระสงฆ์อาวสุ ๔ รูป นั่งปรกแผ่เมตตา ๔ ทิศ ในขณะเททองด้วย

ครั้นต่อมาได้ทำพิธียกช่อฟ้า ในวันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ.๒๕๒๖ มีนายบุญนาค สายสว่าง อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานในพิธี มีลมพายุพัดแรงมาก และฝนตกหนักในบริเวณรอบนอกแต่เมื่อถึงฤกษ์ช่อฟ้าขึ้นในเวลา ๑๒.๐๙ น. ฝนก็หยุดตก ท้องฟ้าแจ่มใสบรรยากาศร่มเย็น นับเป็นมงคลฤกษ์งาม และพระอาจารย์สมชาย ฐิตวิริโย ประพรมน้ำมนต์ เพื่อเป็นสิริมงคล แก่ชาวจันทบุรี

อนึ่ง เสาหลักเมืองซึ่งแกะสลักด้วยไม้

ชัยพฤกษ์ ขนาดสูง ๒ เมตร ๗๐ เซนติเมตร เป็นเส้นผ่าศูนย์กลางขนาด ๘๐ เซนติเมตร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ทรงพระสุหร่าย ทรงเจิมเสาหลักเมือง ที่ตำหนักสวนจิตรลัดดา เมื่อวันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๒๗ และได้ทำพิธีตั้งเสาหลักเมืองเรียบร้อย เมื่อวันที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ สำหรับศาลหลักเมืองเป็นแบบจตุรมุข หลังคาทรงไทย มีขนาดกว้าง ๒๓.๘๐ เมตร ยาว ๒๔ เมตร สูง ๒๓.๗๐ เมตร ก่อสร้างทั้งสิ้นสี่ล้านบาทเศษ

องค์เจ้าพ่อหลักเมือง วาดรูปโดย หลวงพ่อวีระศักดิ์ วัดปากคลองกุ่ม บัณฑิตโดยอาจารย์ชัยศรี เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา จากกรมศิลปากร ถอดพิมพ์ และทำการหล่อโดยโรงหล่อธรรมรังษี ซึ่งเป็นช่างฝีมือเยี่ยมชาวจันทบุรี โดยกำเนิด คือ ช่างแก้ว ภูมิลำเนาอยู่ตำบลหนองบัว จังหวัดจันทบุรี

รักษ์หลักเมือง (เจ้าพ่อหลักเมือง)

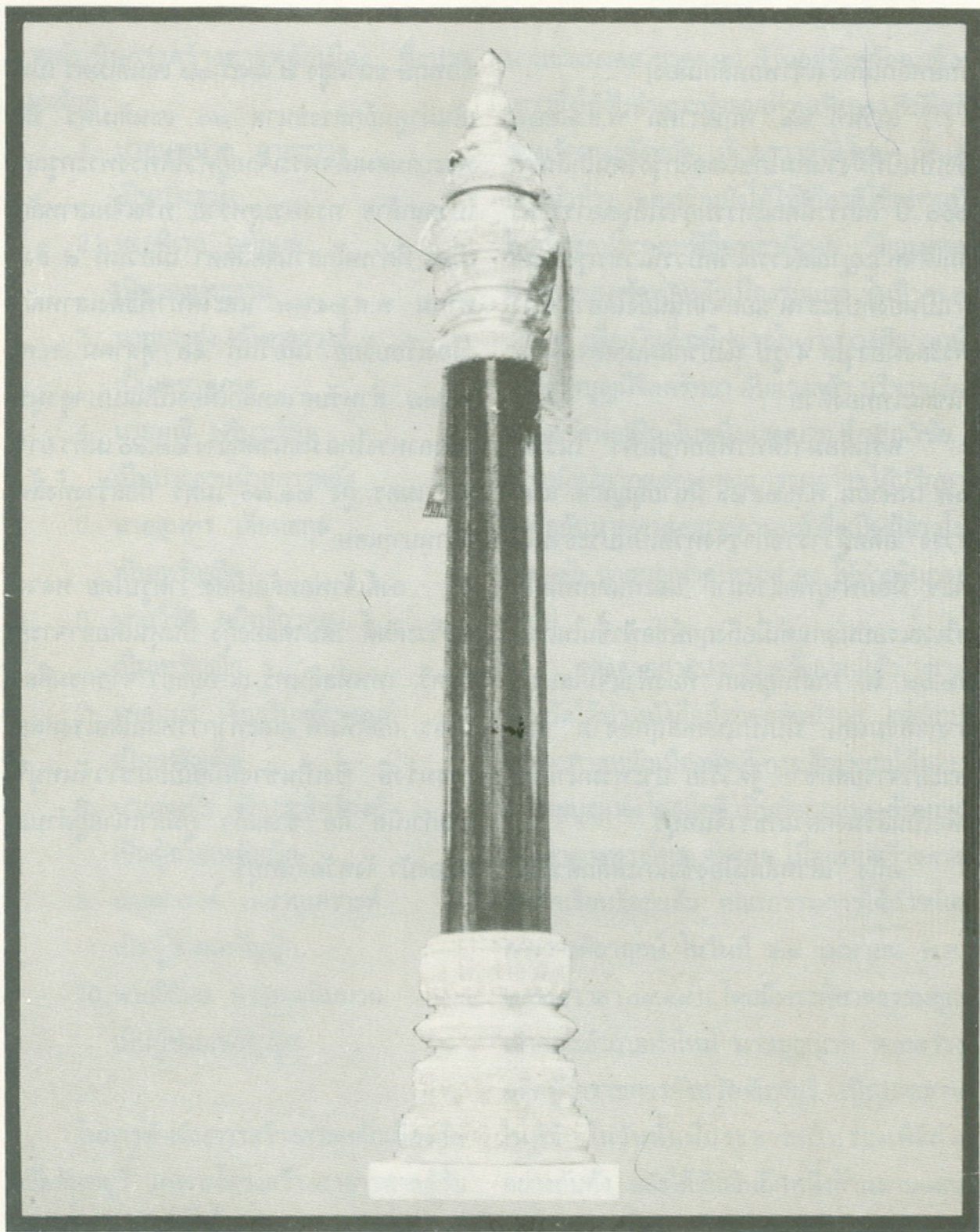
ในวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๒๕ ซึ่งเป็นปีที่มิ่งงานสมโภชฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ในการนี้คณะกรรมการได้ทูลอาราธนา สมเด็จพระญาณสังวรญาณ วัดบวรนิเวศ กรุงเทพฯ มาเป็นองค์ประธาน นอกจากนี้ยังได้อาราธนา พระสงฆ์อาวสุ 4 รูป นั่งปรกแผ่เมตตา 4 ทิศ ในขณะที่เททองด้วย

ครั้นต่อมาได้ทำพิธียกขอฟ้า ในวันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ.๒๕๒๖ มีนายบุญนาถ สายสว่าง อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานในพิธี มีลมพายุพัดแรงมาก และฝนตกหนักในบริเวณรอบนอกแต่เมื่อถึงฤกษ์ขอฟ้าขึ้นในเวลา ๑๒.๐๙ น. ฝนก็หยุดตก ท้องฟ้าแจ่มใสบรรรยากาศร่มเย็น นับเป็นมงคลฤกษ์งาม และพระอาจารย์สมชาย วิฑูริโย ประพรมน้ำมนต์ เพื่อเป็นสิริมงคล แก่ชาวจันทบุรี

อนึ่ง เสาหลักเมืองซึ่งแกะสลักด้วยไม้

ชัยพฤษ ขนาดสูง ๒ เมตร ๗๐ เซนติเมตร เป็นเส้นผ่าศูนย์กลางขนาด ๘๐ เซนติเมตร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ทรงพระสุหร่าย ทรงเจิมเสาหลักเมือง ที่ตำหนักสวนจิตรลัดดา เมื่อวันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๒๗ และได้ทำพิธีตั้งเสาหลักเมืองเรียบร้อย เมื่อวันที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ สำหรับศาลหลักเมืองเป็นแบบจตุรมุข หลังคาทรงไทย มีขนาดกว้าง ๒๓.๙๐ เมตร ยาว ๒๔ เมตร สูง ๒๓.๗๐ เมตร ก่อสร้างทั้งสิ้นสี่ล้านบาทเศษ

องค์เจ้าพ่อหลักเมือง วาดรูปโดย หลวงพ่อวีระศักดิ์ วัดปากคลองกุ่ม บัณฑิตโดยอาจารย์ชัยศรี เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา จากกรมศิลปากร ถอดพิมพ์ และทำการหล่อโดยโรงหล่อธรรมรังษี ซึ่งเป็นช่างฝีมือเยี่ยมชาวจันทบุรี โดยกำเนิด คือ ช่างแก้ว ภูมิลำเนาอยู่ตำบลหนองบัว จังหวัดจันทบุรี

หลักเมืองจันทบุรี

ประวัติเสาพระหลักเมืองจันทบุรี

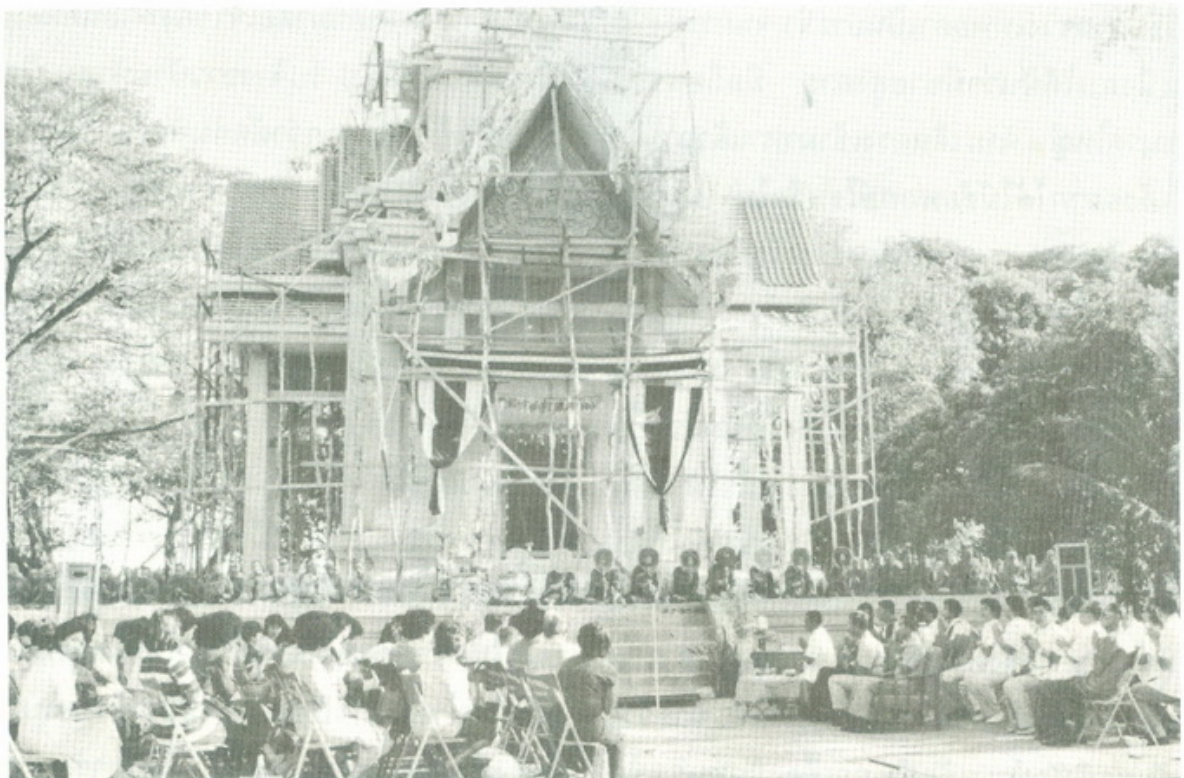
ห ลักเมืองถือกันว่าเป็นหลักชัยของบ้านเมืองและเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชน ตามประเพณีโบราณแม่ที่จะใช้ทำหลักเมืองจะต้องเป็นแก่นไม้ชัยพฤกษ์ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพันธุ์ไม้ที่เป็นมงคลและจะต้องมีลำต้นตรงสมบูรณ์ตลอดทั้งต้นจึงจะนำมาทำเป็นหลักเมืองได้ พระหลักเมืองของจันทบุรีองค์นี้ใช้เวลาในการค้นหาประมาณหนึ่งปีเต็ม โดยวิธีบวงสรวงเทพยดาเป็นประจำ จนกระทั่งวันหนึ่งผมได้ฝันว่ามีชายสูงอายุ มือถือขวานขนาดใหญ่ ๑ ด้าม เดินตรงเข้ามาหาแล้วถามว่า **‘เอ็งอยากได้ไม้ชัยพฤกษ์ใช่หรือไม่’** ผมดีใจมากจึงตอบว่า **‘กำลังต้องการเร็วที่สุด’** ท่านจึงเดินนำผมเข้าไปในป่าเพื่อค้นหา จำได้ว่าเป็นป่ารกและไกลมาก กระทั่งไปพบอยู่ ณ บริเวณลุ่มแม่น้ำแห่งหนึ่ง ซึ่งมีต้นกล้วยขึ้นเต็มไปหมด ท่านได้ใช้ขวานถากเนื้อไม้ให้ผมดู เห็นสีของเนื้อไม้แดงสวยงามมาก ทำให้ผมตกใจตื่นขึ้น และได้นำความฝันไปเรียนให้ท่านผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี นายบุญนาค สายสว่าง ทราบ ท่านจึงมอบหน้าที่ให้ นายวีระ จันทรพิทักษ์ ปลัดอำเภอเมืองจันทบุรี ไป

ราชการและค้นหาไม้ดังกล่าวตามมโนภาพที่ได้พบเห็นในฝัน การค้นหาได้เริ่มต้นจากจังหวัดยโสธร กาฬสินธุ์ นครพนม ขอนแก่น สกลนคร จนกระทั่งไปพบที่ จังหวัดหนองคาย อำเภอท่าบ่อ ริมแม่น้ำโขง ต้นไม้ที่ค้นพบมีขนาดใหญ่มาก อายุไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ ปี และมีสภาพความสมบูรณ์ตรงตามที่ต้องการ ปลัดอำเภอเป็นผู้ที่มีความคิดแบบสมัยใหม่ไม่ได้ตั้งศาลเพียงตาขอขมาต่อเจ้าของที่ก่อนตัดต้นไม้ตามที่แนะนำไป รีบจ้างชาวบ้านห้าคนเพื่อไปตัดทันที ปรากฏว่าตัดกันทั้งวันก็ไม่ขาด จึงให้คนขึ้นไปบนต้นชัยพฤกษ์เพื่อเอาเชือกมัดส่วนบนของต้นไม้เพื่อดึงให้ล้มได้โดยง่าย เมื่อปีนขึ้นไปก็พบงูใหญ่ชูคอแผ่แม่เบี้ยชูพ้ออยู่บนยอดไม้นั้นจึงต้องรีบลงอย่างรวดเร็ว การตัดจึงยุติไปก่อน ตกกลางคืนคนตัดไม้ทั้งห้าคนฝันเหมือนกันว่า มีชายสูงอายุแต่งตัวคล้ายทหารโบราณ ใช้มีดดาบมาจี้ที่คอพวกเขา แล้วพูดว่า **‘พวกมึงจะเอาของกูโดยไม่บอกไม่กล่าว กูจะหักแขนหักขาให้หมดทุกคน’** แล้วก็ตกใจตื่นชาวบ้านบอกว่าเป็นเจ้าพ่อพุดาววันรุ่งขึ้นจึงบวงสรวงขอไม้ โดยการถวาย

เครื่องเช่นตามประเพณีเสียก่อน การตัดไม้จึงได้สำเร็จลง แต่ขณะที่จะนำไม้ออกจากอำเภอ นั้นรถชนไม้ก็ตกข้างทางเสียก่อน เป็นเหตุให้ ปลัดอำเภอซึ่งไครงเตาะต้องนอนรักษาตัวอยู่หลายวัน ชาวบ้านจึงแนะนำว่าควรทำพิธีบวงสรวงอัญเชิญขึ้นรถอีกครั้งหนึ่ง เพราะเชื่อกันว่าต้องเป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์แน่นอน เวลาเชิญขึ้นรถต้องใช้คนสามสิบกว่าคนยกเดินทางออกจากจังหวัดหนองคายประมาณ ๓ ทุ่มเศษ ของวันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕ ตรงไปที่กรมศิลปากรเพื่อแกะสลักเป็นเสาศระหลักเมืองต่อไปนายสว่าง จันทรัตน์ช่างแกะสลักบอกว่าได้ใช้ขวานจามหลายอัน แต่ขวานบิ่นหมดไม่สามารถแกะสลักได้ ในที่สุดก็ล้มป่วยตลอดทั้ง

เดือน จึงไปหาอาจารย์สอนน้ำตรวजू ก็ทราบ ว่าขัดเจ้าเกี่ยวกับไม้โบราณ อาจารย์จึงแนะนำให้จุดธูปขอขมาต้นไม้ที่เสียและทุกวันนี้ก่อนจะลงมือแกะสลักต้องจุดธูปบูชาขออนุญาตเสียก่อน อาการป่วยจึงได้หายและได้แกะสลักต่อไปจนสำเร็จพร้อมกับมีความตั้งใจว่าจะไม่รับแกะสลักเสาศระหลักเมืองต่อไปอีกแล้ว

ตามที่ข้าพเจ้าได้มีประสบการณ์จากการค้นหาไม้เสาศระหลักเมืองต้นนี้ ทำให้ข้าพเจ้าเห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์ของเสาดต้นนี้ ฉะนั้นเมื่อได้เชิญมาเป็นเสาศระหลักเมืองของจังหวัดจันทบุรีแล้ว ข้าพเจ้าก็มีความเชื่อมั่นว่าก็คงมีความศักดิ์สิทธิ์ และนำความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ชาว จังหวัดจันทบุรีสืบไป

การตั้งศาลหลักเมือง

หลักเมือง

กาญจนาคพันธ์

ที่สนามหลวงทางมุมพระบรมมหาราชวัง ตรงกับกระทรวงกลาโหม ถ้าใครผ่านไปจะเห็นมีคนจอบแจหน้าแน่นอยู่ที่ศาลหนึ่งศาล นั่นคือ ศาลหลักเมือง ที่ศาลนี้นับแต่ข้าพเจ้า เดินผ่านไปมา ในสมัยที่ยังเป็นเด็กเล็ก (คือ จากถนนแพรงนราไปเรียนหนังสือที่โรงเรียน ประถมมหาธาตุ) ได้เห็นมีคนมาที่ศาลนั้นไม่ขาด ยิ่งในระยะเมื่อราวตั้งแต่ ๒๑ ปี มานี้ รู้สึกว่า คนยิ่งมาที่ศาลหลักเมืองมากขึ้นทุกที และมีละครชาตรีเล่นอยู่ในบริเวณศาลนั้นทุกวัน ที่มีละครชาตรีเล่นทุกวันนั้นเป็นการเล่นแก้สับบน หรือเล่นถวายเทพารักษ์หลักเมือง ซึ่งเราเรียกกันเป็นสามัญว่า ‘จ้าวพ่อหลักเมือง’ ที่คนมาบนอะไรไว้แล้วได้ผลสำเร็จสมความปรารถนา ทั้งนี้แสดงว่าประชาชนชาวไทย (ตลอดคนจีน ด้วย) นับถือจ้าวพ่อหลักเมืองเป็นเทพารักษ์ สำคัญองค์หนึ่งของเมืองไทย

คำว่า ‘หลักเมือง’ เป็น ๒ คำ คือ ‘หลัก’ คำหนึ่งกับ ‘เมือง’ คำหนึ่ง หลักเมืองก็แปลว่า ‘หลักเมือง’ คำว่า ‘เมือง’ เป็นคำไทยแท้เรา เข้าใจกันดี แต่คำว่า ‘หลัก’ เป็นคำชวนให้ สงสัยว่าเป็นภาษาไทยหรือภาษาอื่น ในภาษา

สันสกฤตคำว่า ‘ลักษ’ (ลักษะ) แปลว่าที่หมาย เป้า ตลอดจนสิ่งที่ตั้งใจจะทำ ฯลฯ กับคำว่า ‘ลักษณ’ (ลักษณะ) แปลว่าเครื่องหมาย แปลว่าดี ฯลฯ ในภาษาบาลีมีคำว่า ‘ลักษ’ (ลักษะ) แปลว่า เครื่องหมายเป้า ฯลฯ ในภาษาไทย คำว่า ‘หลัก’ แปลได้เป็น ๒ ความหมาย คือ เป็นทั้งรูปธรรม และนามธรรม ที่เป็นรูปธรรมก็คือหมายถึง วัตถุที่รูปร่างอย่างเสาะ จะเป็นเสาไม้หรือเสาหิน ก็ได้ ส่วนที่เป็นนามธรรมก็หมายถึงความมั่นคง เช่นคนที่มีหลักฐานมั่นคง ในภาษาไทยยังมี คำว่า ‘ตอ’ อีกคำหนึ่ง มีความหมายอย่างเดียวกับหลัก เช่น พูดว่าเสี้ยนหนามหลักตอ เมื่อใน ภาษาไทยมีคำว่า ‘ตอ’ ตรงกับคำว่า ‘หลัก’ ของไทย จึงมีความหมายใกล้เคียงไปกับคำว่า ลักษะ ลักษณะ และลักษะ มากที่สุด คำว่า ‘หลัก’ จึงอาจเพี้ยนมาจากคำภาษาสันสกฤต หรือบาลีนั้นก็ได้

คติของการสร้างเมืองในสมัยโบราณ มักถือเอานิมิตอันเป็นมงคลเกี่ยวกับพื้นที่นั้น เป็นสำคัญ ซึ่งโดยมากหนักไปทางไสยศาสตร์ คือดูว่าพื้นดินตรงที่จะสร้างเมืองนั้น ‘แรง’ ดี หรือมี ‘กำลัง’ ดี หรือมี ‘ลักษณะ’ ดีที่จะ

อำนวยการให้เกิดอำนาจเหนือผู้อื่นอย่างที่เราเรียกกันว่าชัยภูมิ เมื่อที่ตรงนั้นเป็นชัยภูมิที่ดีกำหนดเอาเป็นที่สร้างเมือง คติความเชื่ออันนี้ส่วนใหญ่คงจะถือตามอินเดีย ดังจะขอเล่าเรื่องที่ชาวอินเดียยังถือกันอยู่จนทุกวันนี้มาเป็นตัวอย่างสัก ๒-๓ เรื่อง

เรื่องหนึ่งเป็นเรื่องของพระเจ้าโกชะศูครองชนบทมัลลวะ ราวปี พ.ศ. ๑๕๐๐ เศษวันหนึ่งพระองค์เสด็จประพาสป่าล่าเนื้อ ขากลับทรงเหนื่อยอ่อนหิวโหยโรยกำลังเป็นอย่างยิ่ง จึงพาพวกข้าบริพารเข้าไปในไร่แดงแห่งหนึ่ง ขณะนั้นเจ้าของไร่ขึ้นไปอยู่บนร้านกลางไร่ พอเห็นพระเจ้าโกชะกับข้าราชบริพารเข้าไปก็ร้องเชิญด้วยกิริยาท่าทางชื่นชมยินดีเต็มอกเต็มใจให้กินแดง และต้อนน้ำในไร่ให้สำราญ ครั้นแล้วเจ้าของไร่ก็ลงมาจากบ้าน แต่พอเขาลงมาถึงพื้นดินข้างล่างอาการกิริยาก็เปลี่ยนไปทันที พร้อมทั้งคำมธุรสวาทก็พุ่งออกมาจากปาก หว่าพระเจ้าโกชะกับข้าราชบริพารบุกรุกล่วงล้ำเข้าไปในไร่ของเขา พระเจ้าโกชะประหลาดพระทัยในความเปลี่ยนแปลงของเจ้าของไร่ก็ทรงสอบสวนดู ปรากฏว่าได้พื้นดินตรงที่ร้านปลูกคร่อมอยู่นั้นมีแท่นของพระเจ้าวิกรมมัททีย์ฝังอยู่ อำนาจแท่นของพระเจ้าวิกรมมัททีย์ที่ฝังอยู่ในดินตรงนั้นเป็นเหตุบันดาลให้เจ้าของไร่เปลี่ยนนิสัยไปเป็นคนละคน

เรื่องหนึ่งเล่าว่า เมื่อพระรามพระลักษณ

ออกเดินทางคราวหนึ่ง พระรามใช้พระลักษณให้ถือศร พระลักษณตอบอย่างกระด้างว่าตนไม่ใช่บ่าวจะได้ไปถือศรให้ พระรามเสียอีกควรจะให้ถือศรให้ตน พระรามประหลาดใจ จึงขุดเอาดินตรงที่พระลักษณยืนพูดนั้นถือไปด้วยก้อนหนึ่ง จากนั้นก็ข้ามแม่น้ำ ที่นี้พระรามก็ใช้พระลักษณถือศรอีก พระลักษณก็รับศรไปถือด้วยอาการนอบน้อม เคารพรักภักดีเป็นอย่างยิ่ง ครั้นแล้วพระรามก็ให้พระลักษณขึ้นยืนบนก้อนดินที่ถือไป และใช้พระลักษณถือศรใหม่ พระลักษณกลับตอบว่าตนไม่ใช่คนรับใช้ของพระราม พระรามต่างหากควรจะได้รับใช้ตน

อีกเรื่องหนึ่งเป็นเรื่องของพระเจ้าการิกาลโจषะกษัตริย์ทมิฬ ผู้มีเรื่องเกี่ยวข้องกับเมืองกาญจิปุรัมมากที่สุดองค์หนึ่ง และยังมีรูปของพระองค์อยู่ที่เทวสถานเอกัมพรเศวรในอินเดียได้เวลานี้ด้วย ตามเรื่องว่าวันหนึ่งพระองค์ทรงช้างพระที่นั่งเสด็จประพาสป่าใกล้เมืองตริศิราสุร (ยักษสามเศียร) ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า ตริชิโนปาลี หรืออีกชื่อหนึ่งเรียกว่า ทักษิณาโกลาส อันเป็นปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์สำคัญแห่งหนึ่งของอินเดีย ได้ทอดพระเนตรเห็นไก่เล็กๆ ตัวหนึ่งบินเข้าตีช้างพระที่นั่งทรงการที่ไก่ตัวกระจอยร่อยหาญเช่นนั้นก็เนื่องจากดินนั้นแรงสามารถทำให้ผู้คนที่อยู่ตรงนั้นแข็งแรง พระเจ้าการิกาลโจषะจึงสร้างเมืองขึ้น ณ ที่ตรงนั้นให้ชื่อว่า 'โกสิยูรนคร' (โกสิเป็นภาษาทมิฬแปลว่าไก่) ชื่อนี้ในเวลาต่อมาได้

เพี้ยนเป็น 'อุไรยูร' ซึ่งกรีกได้เรียกเพี้ยนไปเป็น 'โอโรอุรา'

จากอินเดียลงมาเกาะลังกา มีเรื่องสร้างเมืองแกนตีที่เป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในเกาะลังกาเกี่ยวกับถือว่าเป็นที่ชัยภูมิเหมือนกัน คือตรงที่สร้างเมืองแกนตินั้นว่า มีกระต่ายตัวหนึ่งวิ่งหนีหมาป่ามาถึงภูเขา กระต่ายนั้นกลับกระโจนเข้าสู่หมาป่าล่าถอยไป

จากอินเดียมาทางมลายู มีคติในการสร้างเมืองอย่างเดียวกันอีก มลายูเริ่มเป็นประเทศเป็นหลักเป็นฐานขึ้นในยุคตั้งเมืองมะละกา ผู้สร้างเมืองมะละกาชื่อจ้าวปรเมศวร มีเรื่องว่า จ้าวปรเมศวรพาพวกหนีจากเมืองสิงคโปร์มาอยู่ที่เมืองมัวร์ แล้วมาเที่ยวทางฝั่งทะเล (ช่องมะละกา) ขณะไปยืนฟังต้นมะขามป้อมดูภูมิประเทศอยู่ ได้เห็นกระเจตว์หนึ่งวิ่งมาเตะหมาไล่เนื้อของพระองค์ตกลงไปในแม่น้ำ จ้าวปรเมศวรเห็นที่ตรงนั้นเป็นชัยภูมิดี จึงสร้างขึ้นในราวปี พ.ศ.1943 และให้ชื่อเมืองว่า 'มะละกา' ตามชื่อต้นไม้ต้น (มะขามป้อม ภาษาสันสกฤตว่า 'อมละกะ' ทางมลายูเรียกเพี้ยนมาเป็น 'มะละกา')

ว่าช่างไทย การถือเอานิมิตเป็นมงคลในการสร้างเมืองทำนองนี้ก็เหมือนกัน ตามตำนานเมืองเชียงใหม่หรือพินธุวษัว่า พระยาเม็งรายมาตีได้เมืองลำพูน แล้วต่อมาได้เสด็จทรงช้างประพาศป่าล่าเนื้อที่เชิงเขาอุสุบรรพต (ดอยสุเทพ) ไปถึงป่าคาแห่งหนึ่งเป็นวงโอบ

รอบที่ราบซึ่งอยู่ภายในมีภูเขาร่มขึ้น ในนั้นมีฟาน (อีเก้ง) เมื่อกสองแม่ลูกอยู่ เวลาฟานแม่ลูกออกมาหากินได้พบสุนัขไล่เนื้อของพวกพรานรุมกันไล่ ฟานทั้งสองหนีกลับเข้าไปในวงป่าคา ผุ่งสุนัขวิ่งไปถึงป่าคาก็เข้าไปไม่ได้ ฟานทั้งสองวิ่งออกมาไล่ชนผุ่งสุนัข ในที่สุดสุนัขต้องหนีไป พระเจ้าเม็งรายเห็นที่ป่าคาเป็นชัยภูมิดี จึงสร้างเมืองขึ้นที่ป่าคานั้นเมื่อปี พ.ศ.๑๘๓๙ เมืองนั้นคือเมืองเชียงใหม่

ตามที่เล่ามาหลายเรื่องนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับพื้นดินซึ่งเป็นนิมิตเป็นมงคลปรากฏให้เห็นว่าที่ตรงนั้นเป็นชัยภูมิดีเหมาะแก่ที่จะสร้างขึ้น ดังนั้นเมื่อจะสร้างเมืองจึงต้องหาพื้นที่หรือตรวจดูพื้นที่ว่าจะเป็นชัยภูมิดีหรือไม่ เมื่อเห็นเป็นชัยภูมิดีก็กะสร้างเมืองขึ้น ในการดูเลือกหา 'ลักษณะ' หรือ 'ลักษณะ' ไว้ ณ ที่ตรงนั้น วิธีทำง่าย ๆ ก็คือ เอาเสาปักไว้ตรงกลางพื้นที่นั้น เสาเครื่องหมายจะสร้างเมืองจึงเรียกว่า 'ลักษณะ' หรือ 'ลักษณะ' ต่อมาคำว่า 'ลักษณะ' คงจะเพี้ยนมาเป็น 'หลัก' และเพราะเหตุที่ 'หลัก' ทำขึ้นด้วยเสาหลักจึงกลายเป็นคำไทยหมายถึงเสาหลักเมือง คือ เสาเครื่องหมายที่จะสร้างเมือง ขึ้นเดิมคงจะเรียกว่า 'ลักษณะเมือง' ต่อมาจึงกลายเป็น 'หลักเมือง' และเพราะเหตุที่หลักทำด้วยเสาดังกล่าว เราจึงเห็นว่าหลักเมืองทุกเมืองเป็นรูปเสาทั้งสิ้น เป็นเสาทำด้วยไม้บ้าง ทำด้วยหินบ้าง สุดแต่ความประสงค์ในการก่อสร้างว่าจะทำให้งดงามถาวรเพียงไร

มีตำนานบางเรื่องที่ผมจะนำมาเป็นข้ออ้างอิงว่า การสร้างนั้นอาศัยเครื่องหมายที่ปักลงไปในพื้นที่ดินเป็นเดิมก่อน ในตำนานเมืองศรีบุญชัยและจามเทวีวงศ์มีเรื่องว่า เมื่อพระนางจามเทวีเดินทางจากเมืองละโว้มาถึงเมืองศรีบุญชัย (เมืองลำพูน) ได้ปรึกษาอำมาตย์ราชครูโหราจารย์ว่าจะสร้างเมืองเป็นที่ประทับแห่งใดดี พวกอำมาตย์ราชครูทูลว่าควรจะเสี่ยงยิงธนูตามเคยทำมาแต่ก่อน พระนางสั่งชาวฉมังธนูให้ยิงธนูเสี่ยงหาที่อันเป็นมงคล พวกฉมังธนูทำพิธีพลีกรรมแล้วขึ้นสายยิงธนูไปทางทิศเหนือ ลูกธนูไปปักอยู่ที่แห่งหนึ่ง เห็นเป็นชัยภูมิดี พระนางให้ราชบัณฑิตไปถามพระสงฆ์ พระสงฆ์ถวายพระพรว่าพระนางนำพุทธศาสนาจากเมืองละโว้ สมควรที่จะหยั่งรากพระศาสนา ณ ที่ลูกธนูปักนั้น พระนางจึงให้ก่อเจดีย์สร้างวัดแล้วสร้างพระราชวังเป็นที่ประทับ ณ ที่นั้น จากนั้นก็ได้รับราชาภิเษกให้ครองนครศรีบุญชัย (ลำพูน)

ในคำให้การชาวกรุงเก่า มีเรื่องว่าพระเจ้าอู่ทองครองเมืองเพชรบุรี ในเมืองเกิดโรคระบาด พระเจ้าอู่ทองจึงอพยพชาวเมืองไปหาที่สร้างพระนครใหม่ มาถึงตำบลหนองโสนประทับอยู่ ณ ที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำ ตามคำให้การนั้นว่า 'ในขณะนั้น พระเจ้าอู่ทองจึงทรงตั้งพระสัตยาธิษฐานว่า พระองค์จะเสี่ยงพระบารมี ขว้างพระขรรค์ของพระองค์ไป ถ้าพระขรรค์นั้นตกลงปักอยู่ในที่ใดพระองค์จะสร้างพระ

นครจะสร้างปรากฏปราสาทราชวังลงในที่พระแสงขรรค์ตกลงปักอยู่นั้น ครั้นพระองค์เสี่ยงทายพระบารมีแล้ว จึงทรงขว้างพระแสงขรรค์ไป พระแสงขรรค์ก็ไปตกลงปักอยู่ที่ตำบลหนองโสน พระองค์จึงเสด็จตามพระแสงขรรค์ของพระองค์ไปพร้อมด้วยเสนาอำมาตย์พลกนิกร ครั้นทรงเห็นพระแสงขรรค์ของพระองค์แล้ว ก็เสด็จทอดพระเนตรที่ชัยภูมิอันจะสร้างพระราชวัง' นี่คือการสร้างกรุงศรีอยุธยา

เรื่องที่เล่ามาทั้งสองนี้ จะเห็นว่าการสร้างเมืองจะต้องอาศัยทำเครื่องหมายอย่างใดอย่างหนึ่งไว้เป็นสำคัญ คือเป็น 'ลักษ' หรือ 'หลัก' ไปก่อน อย่างเรื่องทั้งสองที่เล่ามาก็มีลูกธนู และพระขรรค์ เป็นเหมือนเครื่องหมายหรือหลักที่จะสร้างเมือง เครื่องหมายที่เป็น 'ลักษ' หรือ 'หลัก' ของเมืองที่จะสร้าง ถือว่าอยู่ตรงใจกลางของเมืองเวลาสร้างเมืองก็ขยายเขตออกไปรอบทิศ เป็นบริเวณแล้วแต่จะให้ใหญ่โตขนาดไหน

ว่าถึงเหตุใด 'หลักเมือง' จึงกลายเป็นของศักดิ์สิทธิ์ อันนี้แม้ไม่ต้องอธิบายก็พอเข้าใจได้

ความเชื่อในเรื่องแรงที่หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็ว่าความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ดินที่เป็นนิมิตมงคลอยู่แล้ว เมื่อปักเสาอันเป็นเครื่องหมายคือ 'ลักษ' ลงไป เสาหลักเมืองหรือหลักเมืองจึงย่อมกลายเป็นเครื่องหมาย คือ 'หลัก' สำคัญขึ้นทันที ถึงเวลาสร้างเมืองพิธีพลีกรรมต่าง ๆ

ก็ย่อมจะต้องทำที่หลักเมือง เพราะไม่มีที่ใดจะเหมาะสมไปกว่านี้ จากนั้นความเคารพในหลักเมืองซึ่งเท่ากับเป็นพระภูมิเจ้าที่ก็ย่อมตามมา หลักเมืองจึงเป็นของศักดิ์สิทธิ์ขึ้น

อาศัยเหตุที่การเลือกชัยภูมิสร้างเมืองจะต้องมีเครื่องหมายที่เรียกว่า 'ลักซ์เมือง' หรือ 'หลักเมือง' และเมื่อถึงเวลาสร้างเมืองก็ย่อมจะต้องตกแต่งจัดทำเสาหลักเมืองขึ้นให้จงตามสมกับที่เป็นของสำคัญคู่บ้านเมือง พิธีวางหลักเมืองจึงเกิดขึ้นเป็นประเพณีสำหรับการสร้างเมืองขึ้น การสร้างเมืองใหม่ทุกเมืองจึงต้องมีพิธีวางหลักเมืองในพิธีสืบต่อกันเรื่อยมา

ในหมู่ชนชาติไทย การสร้างเมืองมีพิธีวางหลักเมืองมาแต่โบราณดึกดำบรรพ์ ดังมีปรากฏอยู่ในตำนานเมืองเก่าๆ ของไทยทางภาคเหนือมาก แต่ในตำนานเมืองต่างๆ นั้น ศักการชออกจะยุ่งสับสนที่สุด ในที่นี้จึงมุ่งเอาแต่เรื่องที่มีกล่าวถึงการวางหลักเมืองเป็นสำคัญ ส่วนศักการชก็ถือไปตามตำนานนั้นๆ

ในตำนานสิงหนวัติ มีเรื่องว่า พระองค์มหาไชยชนะได้ครองนครโยนก เมื่อปี พ.ศ. ๑๐๐๓ ราษฎรหาปลาได้ปลาไหลเผือกใหญ่เท่าลำตาล ยาว ๗ วา มาถวาย พระองค์ให้แลเนื้อแจกกันกินทั่วเมือง คินันเกิดแผ่นดินไหว เมืองโยนกถล่มทลายเป็นหนองน้ำไป ขุนพันนากับพวกชาวบ้านนอกได้ประชุมกันเลือกนายบ้านคนหนึ่งชื่อ ขุนล่ง ให้เป็นกษัตริย์ แล้วสร้างเมืองใหม่ทางตะวันออกของเมืองเก่าที่

ลุ่มจมไป 'ตั้งหลักเมืองในวันอังคารเดือนแปด ขึ้นเจ็ดค่ำปีเม็งเมา คือ ปีเถาะ มหาศักราชได้ ๔๗๖ สร้างสำเร็จแล้วให้ชื่อว่า 'เวียงปฤกษา' มหาศักราชนี้ เทียบได้กับปี พ.ศ. ๑๐๓๗

ในตำนานเมืองหริภุญชัยหรือจามเทวีวงศ์ ที่เคยกล่าวถึงข้างต้น เมื่อนางพระยาได้ครองเมืองหริภุญชัย (ลำพูน) ในราวปี พ.ศ. ๑๒๐๐ แล้ว เจ้าอนันตยศ ซึ่งเป็นโอรสไม่เต็มใจที่จะอยู่ในนครลำพูน นางพระยาจึงพาพระเจ้าอนันตยศไปหาพระมหาพราหมณ์ฤาษีที่เขาเขลางค์ พระฤาษีเห็นทางตะวันตกของแม่น้ำวังมีชัยภูมิดี สมควรจะสร้างพระนครไว้ จึงเนรมิตที่นั่นเป็นเมือง แล้วเอาแผ่นผาศิลาบาทก้อนหนึ่งมาตั้งไว้ที่กลางเมือง ให้ชื่อเมืองนี้ว่า ศรีนครไชย เจ้าอนันตยศได้ครองเมืองนี้แล้วได้ชื่อใหม่ว่านครเขลางค์คือลำปาง แผ่นผาศิลาบาทที่ตั้งไว้กลางเมืองนี้ก็คือ 'หลักเมือง'

ในตำนานหิรัญนครเชียงแสน มีเรื่องว่า พระยาลาวเคียงได้ครองนครเชียงลาว วันหนึ่งได้เสด็จไปประพาสป่ายางริมแม่น้ำละว้าวันที่คือแม่น้ำสายที่ตำบลนั้นเรียกบ้านยางเสี้ยวได้ทอดพระเนตรเห็นไม้โพธิ์เผือกต้นหนึ่งขาวผ่องดั่งเงินยวงเป็นนิมิตแสดงว่าที่นั่นเป็นชัยภูมิดี จึงยกมาสร้างพระนครใหม่ที่ตรงนั้น ตั้งหลักเมืองในวันอาทิตย์เดือนหก ขึ้น ๑๕ ค่ำจุลศักราช ๓๕๓ ตรงกับพุทธศักราช ๑๕๓๔ ขนานนามพระนครว่า หิรัญนครเงินยางตามนิมิตต้นไม้โพธิ์เงินในป่ายาง ในตำนานเมือง

เชียงใหม่กล่าวความอย่างเดียวกัน แต่เรียก
หลักเมืองว่า หลัก 'อินทขิล' เป็นภาษาบาลี
แปลว่า เสาพระอินทร์ที่ตั้งอยู่ในเมืองหรือหน้า
เมือง และแปลว่า หินที่ปักไว้ตรงทางเข้าบ้าน
ก็ได้ แต่เราแปลคำนี้ว่า 'หลักเมือง' ตรงๆ

ในพงศาวดารมอญมีเรื่องสร้างเมืองพะ
โค หรือหงสาวดี ก่อนข้างพิศดารมาก เรื่องมี
ว่าวันหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จเที่ยวจาริกมาถึงชาย
แดนทะเลตรงที่จะเป็นเมืองหงสาวดี ได้ทอด
พระเนตรเห็นหงส์ทองสองตัวเล่นน้ำอยู่ จึง
ทรงทำนายว่า ต่อไปภายหน้าตรงที่หงส์ทอง
ทั้งสองเล่นน้ำนั้นจะได้เป็นพระมหานคร ชื่อ
ว่าเมืองหงสาวดี พระพุทธเจ้าเข้านิพพานไป
แล้ว ๑,๐๐๐ ปี ที่ชายทะเลตรงนั้นก็ตื่นขึ้น
เป็นแผ่นดิน มีสำเภามาจากเมืองพิทธานครใน
อินเดีย มาค้าขายที่สุวรรณภูมิ สำเภาแล่นมา
ถึงที่ตรงนั้น นายสำเภาได้เห็นหงส์ทองสองตัว
เป็นหงส์สีบสกุลมาจากหงส์สองตัวครั้งพระ
พุทธเจ้าโน้น เล่นน้ำอยู่ที่หาดทราย เมื่อกลับ
ถึงเมือง จึงทูลพระเจ้าบัตตราชกษัตริย์พิททา
นคร พระองค์ตรัสถามพราหมณ์อาทิตย
ภารทวาชผู้เป็นอาจารย์ พราหมณ์กราบทูลถึง
พระพุทธทำนายให้ทรงทราบพระเจ้าบัตตราช
จึงให้พราหมณ์นำหลักศิลาจารึกศักราชปีเดือน
วัน มาปักไว้ ณ ที่ตรงนั้นแสดงว่า พระเจ้า
บัตตราชได้มาจับจองที่นั้นไว้แล้ว

เวลาล่วงมาอีก ๑๖๐ ปี ถึงแผ่นดินพระ
เจ้าสาตติราชา ซึ่งเป็นหลานพระเจ้าบัตตราช

ราชา โปรดให้อำมาตย์ชื่อ สจาดทุโล คุณพวก
แขก ๗๐ คน มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ยังที่ที่จองไว้

ในครั้งนั้นยังมีเมืองชื่อ รัมวดี (ว่าอยู่
ทิศใต้ของเมืองสะเทิม) มีพระเจ้าแผ่นดิน
ปกครองทรงพระนามว่า พระเจ้าเสนะคงคา
เมืองนั้นมีภูเขาชื่อ แคร่งนาค แปลว่าหงอนนาค
มีพระฤาษีชื่อ โลมดาบสอาศัยอยู่ วันหนึ่งมี
นางนาคแปลงตัวเป็นหญิงสาวขึ้นมาเที่ยวที่
ภูเขาหงอนนาค พอได้มีเพทยาธบุตรพระเจ้า
กลิงคราษฎร์เที่ยวมาถึงผู้เขานั้นได้พบนางนาค
และได้อยู่ด้วยกัน จนนางนาคมีครรภ์แล้ว
คลอดบุตรเป็นฟอง เพทยาธเห็นฟองรู้ว่านาง
เป็นชาตินาคก็หนีไป นางนาคทิ้งฟองไว้แล้ว
กลับไปเมืองนาค ฤาษีโลมดาบสมาพบฟองจึง
เอาไปรักษาไว้ถึง ๑๐ เดือน ฟองก็แตกออก
เป็นกุมารี่ฤาษีเลี้ยงไว้จนเป็นสาวรูปร่างงดงาม
พรวนป่าคนหนึ่งมาเห็นนางรูปร่างงามก็ไปทูล
พระเจ้าเสนะคงคา พระองค์จึงให้ไปขอนางมา
ตั้งให้เป็นนมเหสี มีพระโอรสสององค์ พระ
กุมารผู้พี่ชื่อสมลกุमार ผู้น้องชื่อ วิมลกุमार
ต่อมารู้ว่าพระมเหสีเป็นนาคและพระมเหสีนั้น
สิ้นพระชนม์ อำมาตย์ไม่ยอมให้สองกุมารอยู่
ในพระนคร ได้นำตัวมามอบให้พระโลมดาบส
ไว้ ทั้งสองจึงไปถวายตัวอยู่กับพระเจ้าอรินท
มราช ณ เมืองสะเทิม

ต่อมาพระเจ้าสมลกุमारเกิดไปรักกับ
พระราชธิดาของพระเจ้าอรินทมราช พระเจ้า
อรินทมราชทราบเหตุ สั่งให้จับกุมารทั้งสอง

ประหารชีวิต เจ้าพี่น้องทั้งสองรู้ตัวก็รีบหนีมาหาพระโลมดาบส แจ้งเรื่องที่เกิดขึ้นให้ทราบ พระฤาษีเห็นว่าภัยจะมีแก่สองกุมารจึงเล่าเรื่องพระพุทธานายว่าจะมีเมืองหงสาวดีที่ตรงนั้นไม่มีเจ้าของ ให้สองกุมารไปอยู่จะเป็นสุข สองกุมารเกลี้ยกล่อมได้สมัครพรรคพวก ๑๗๐ คน ต่อแพ ๑๗ แพ ข้ามจากฝั่งภูเขาแครงนาไปทางตะวันตก จนถึงที่ฤาษีบอก แล้วก็ขึ้นตั้งบ้านเรือนอยู่ ชาวบ้านป่าแถวนั้นรู้ว่าสองกุมารอยู่ ก็พากันมาตั้งบ้านเรือนอยู่ด้วยประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ สองกุมารเห็นคนมาอยู่ด้วยมาก ก็รีบปรึกษาพวกคิดสร้างพระนครขึ้น

ความดำริของสองกุมารทราบไปถึงสมเด็จพระเจ้าอมรินทรราชา ทรงระลึกถึงพุทธานายว่า ที่นั่นจะเป็นเมืองหงสาวดีจึงแปลงเพศเป็นพราหมณ์นครวัดก็ลงมาแล้วเข้าไปหาสองกุมารว่า ปรึกษากันด้วยเรื่องอะไร สองกุมารบอกปรึกษากันเรื่องสร้างพระนคร นายนครวัดก็จึงบอกว่าจะช่วยสร้างให้ แล้วไปดูที่ที่หงส์ทองจับอยู่ ฝ่ายอำมาตย์จาดทูโลเมืองพืทยานครที่มาตั้งอยู่ดังกล่าวข้างต้นเห็นนายนครวัดก็มาจัดที่จะสร้างพระนคร จึงห้ามและบอกว่าที่นั่น พระเจ้าบัณฑิตราชได้มาจองไว้ก่อน มีเสาศิลาจารึกศักราช วัน เดือน ปี ไว้เป็นสำคัญ ครั้นนั้นน้ำทะเลลึก ๑๓ วา นายนครวัดก็ตอบว่าถ้าเช่นนั้นก็จองที่หลัง ตนได้จองไว้ก่อนตั้งแต่หน้าทะเลลึก ๒๓ วา มีเสาศิลาจารึกศักราช วัน เดือน ปี ผังไว้เป็น

สำคัญเหมือนกัน ทั้งสองฝ่ายจึงตกลงกันพิสูจนว่าใครจองก่อนใครในวันรุ่งขึ้น

ในคืนวันนั้นพระอินทร์นครวัดก็จัดแจงนิรมิตเสาทองคำ จารึกวันเดือนปี ให้มีขึ้นผัง ลีกลงไปได้เสาศิลาของแขก ๑๐ วา ครั้นรุ่งขึ้นทั้งสองฝ่ายก็ประชุมกัน พวกแขกสจาดทูโลขุดลึกลงไปได้เสาศิลาขึ้นมาแล้ว นายนครวัดก็ให้พวกมอญขุดลึกลงไปอีกได้เสาทองคำขึ้นมาให้พวกแขกสจาดทูโลดู พวกแขกก็ต้องอพยพออกจากที่นั่นไป จากนั้นพระอินทร์นครวัดก็กำหนดเอาตรงที่หงส์ทองทั้งคู่เคยจับอยู่นั้น เป็นอินทจักรกลางเมือง เอาเชือกวัดออกไปเป็นเขตที่จะสร้างพระนครเสร็จออกจากที่นั่นไป สองกุมารก็ให้ไพร่พลสร้างกำแพงค่ายประตูหอรบ ตลอดจนปราสาทราชมนเฑียรขึ้น แล้วเจ้าสมलगุมารก็ได้ราชาภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

พระนครที่สร้างใหม่นี้มีชื่อเป็นสองชื่อ ชื่อหนึ่งเรียกว่า 'พะโค' เป็นภาษามอญ แปลว่าชนะด้วยกลอุบาย ชื่อนี้หมายถึงพระอินทร์มาช่วยให้มอญชนะแขก ว่าเป็นชื่อมอญพม่าเรียกกันเป็นสามัญทั่วไป อีกชื่อหนึ่งก็คือ 'หงสาวดี' หรือ 'หงสาวดี' เป็นชื่อตามพุทธานายกรณ์ เนื่องจากหงส์ทองสองตัวเคยเล่นที่ตรงนั้น ปีที่สร้างเมืองได้กล่าวไว้ในเรื่องเป็นหลักฐาน ด้วยว่าพระพุทธศาสนาแล้วได้ ๑,๑๑๖ ปี หรือ ปี พ.ศ. ๑๑๑๖ และถือว่าเป็นตั้งต้นพงศาวดารมอญ เรื่องสร้างเมืองพะโคหรือ

พะโคหรือหงสาวดีที่เล่ามานี้ ออกจะเป็นนิยายแบบสร้างเมืองโบราณหลายต่อหลายชาติ แต่ก็พอจับเค้าได้ว่า ตรงที่สร้างเมืองนั้นเดิมเป็นชายทะเลว่างเปล่าแล้วแยกจากอินเดียกับมอญเจ้าของถิ่นมาแย่งกันสร้างเมือง แต่แยกแพ้ไปเสาศิลาจารึก หรือ เสาทองคำจารึกนั้นมิเค้าว่าจะเป็นหลักเมือง คือตอนที่พระอินทร์นายนครวัดก็สร้างเมืองมีคำว่า 'จากนั้นพระอินทร์นครวัดก็กำหนดเอาตรงที่หงส์ทองทั้งคู่เคยจับอยู่นั้นเป็นอินทจักรกลางเมือง เอาเชือกมัดออกไปโดยรอบให้เป็นเขตที่จะสร้างพระนคร' แสดงว่า 'อินทจักร' เป็นกลางใจเมือง

ในตำนานเมืองเชียงใหม่ที่เล่ามาแล้ว เรียกหลักเมืองว่า 'อินทขิล' หรือ 'อินทขิล' แปลว่าเสาชองพระอินทร์ในพงศาวดารมอญที่เล่ามีคำว่า 'อินทจักร' แปลว่า 'เขตของพระอินทร์' ดูก็จะเป็นความหมายอย่างเดียวกันว่าตามพงศาวดารมอญ การสร้างเมืองหงสาวดีก็เป็นเขตของพระอินทร์จริงๆ เพราะพระอินทร์แปลงเป็นนายนครวัดก็ มาจัดการสร้างโดยวิธีนับเอาอินทจักรเป็นกลางใจเมืองแล้วออกไปโดยรอบ (เป็นวงกลม) อนึ่งเรื่องก่อนนั้นขึ้นไปก็มีเรื่องว่า พระอินทร์ได้นิรมิตเสาทองคำมาปักไว้ คำว่า 'อินทจักร' จึงอาจจะหมายถึงเสาทองคำที่พระอินทร์นิรมิตมาฝังไว้นั่นเอง เมื่อวัดจากอินทจักรกลางเมืองก็หมายถึงวัดจาก 'หลักเมือง' ไปโดยรอบ อินทจักรอยู่ตรงกลางก็เท่ากับเป็น 'หลักเมือง' ทำนองเดียวกับ

'อินทขิล' ซึ่งหมายถึงหลักเมืองดังกล่าวแล้ว

เรื่องพระอินทร์มาเกี่ยวกับการสร้างเมืองนี้ ในตำนานสิงหนวัติที่เล่ามาแล้ว ก็มีเรื่องกล่าวถึงต้นพงศาวดารไทยด้วย ความว่าพระเจ้าไชยศิริครองนครไชยปราการ (พงศาวดารไทยว่าเชียงราย) กษัตริย์ที่ครองสุธรรมวดี มหานครคือเมืองสะเทิม (ไทยว่าสตอม) ยกทัพมาทำสงคราม กองทัพเมืองไชยปราการสู้ไม่ได้ พระเจ้าไชยศิริต้องทิ้งเมืองอพยพมาถึงแปบ (กำแพงเพชร) มีประชาชนหนึ่งชี้ให้ตั้งเมืองแล้วหายไป พระเจ้าไชยศิริประจักษ์ในพระทัยว่าพระอินทร์มาบอก จึงตั้งชมรมพักพล ถึงวันอังคาร เดือนเก้า แรมสี่ค่ำ จุลศักราช ๓๖๖ จึงให้ฝัง 'หลักเมือง' ตั้งพระนครแล้วขนานนามว่าเมืองไตรดิงส์ ชื่อไตรดิงส์ คือ ดาวดิงส์ เป็นเมืองของพระอินทร์บนสวรรค์ นี่เป็นเรื่องของ 'หลักเมือง' เกี่ยวกับพระอินทร์ คล้ายๆ กับ พงศาวดารมอญที่เล่ามานั้น

เรื่องทางไทยยังมีต่อมาถึงนายแสนปม ซึ่งรู้จักกันดีอยู่แล้ว พระอินทร์เอากลองมาให้ นายแสนปมตีนิรมิตเป็น 'อุทอง' ตลอดจนสร้างบ้านเมืองอีก พระอินทร์กับการสร้างเมืองจึงมักคู่กันในตอนตั้งต้นทั้งพงศาวดารทั้งมอญและไทย ชื่อ 'กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์มหินทรา महाดิลกพนพรัตน์ราชธานีบุรีรมย์ ฯลฯ' จะเห็นว่าเกี่ยวกับพระอินทร์ด้วยเหมือนกัน

ในตำนานสิงหนวัติมีเรื่องสร้างเมือง
เชียงราย ตอนหนึ่งว่าพระเจ้ามังรายราชครอง
เมืองโยนกนาคนคร มีโอรสสององค์ใหญ่ได้ครอง
ราชสมบัติต่อจากพระบิดา องค์น้องชื่อ พระ
องค์ไชยนารายณ์ ได้ไปสร้างเมืองใหม่ที่ตำบล
ดอลมูล อันเป็นเกาะในแม่น้ำของปากน้ำแม่กก
อยู่ทิศตะวันออกของเมืองโยนกนาคนคร ได้
ตั้งหลักเมืองในวันอาทิตย์ เดือนเจ็ด ขึ้นแปดค่ำ
ปีกุน พุทธศักราช ๑๕๑ และขนานนามเมือง
ว่า เมืองไชยนารายณ์ ในตำนานนั้นว่าชื่อเมือง
ไชยนารายณ์นี้ภายหลังได้กลายเป็นเมืองเชียง-
ราย ชื่อเมืองนี้มีตำนานกล่าวกันต่าง ๆ และ
ศักราชก็คลาดเคลื่อนกันมากเหมือนกัน ใน
ตำนานเมืองเชียงใหม่ว่าพระยาเม็งรายสร้างขึ้น
เมื่อจุลศักราช ๖๒๔ ตรงกับพุทธศักราช ๑๘๐๕
ความต่างกันคงจะเป็นต่างสมัยกัน

ในตำนานเมืองเชียงรายมีเรื่องกล่าวถึง
พระยาเม็งรายที่แล่วมาได้เล่าถึงพระยาเม็งราย
ได้เห็นฟานเผือกแม่ลูกสู้กับหมาไล่เนื้อจน
หมาไล่เนื้อหนีไป เป็นนิมิตดี จึงได้สร้างเมือง
ขึ้นตรงที่นั่น ต่อมาพระเจ้าเม็งรายคิดจะสร้าง
เมืองใหญ่ จึงเชิญพระยาร่วงเมืองสุโขทัย กับ
พระยาลำเมือง เมืองพะเยา ซึ่งเป็นพระสหาย
ทั้งสองมาปรึกษาที่จะสร้างเมืองให้ใหญ่โต ทั้ง
สามพระองค์ตกลงกันแล้ว ขณะนั้นมีหนูเผือก
ตัวหนึ่งใหญ่เท่าคุมเกวียน มีบริวาร ๔ ตัว วิ่ง
ตามกันออกจากที่นั่นไปทางทิศบูรพาแล้วไป
ทิศอาคเนย์ไปลงรูที่ได้ตันไทร พระยาทั้งสาม

เห็นเป็นนิมิตดี จึงเอาเครื่องสักการะข้าวดอก
ดอกไม้ธูปเทียนไปบูชาตันไทร จากนั้นก็เริ่ม
บวงสรวงพลีกรรมบูชาเทวดา ตั้งพิธีกลบบาต
ฝังนิมิตหลักเมืองในวันพฤหัสบดี เดือนหก ปี
วอก จุลศักราช ๖๕๘ ตรงกับพุทธศักราช ๑๘๓๘
ขนานนามเมืองใหม่นี้ว่านพบุรีศรีนครพิงค์
เชียงใหม่ หรือที่เรียกสั้นๆ ว่าเมืองเชียงใหม่

ในตำนานเมืองใหม่ กล่าวถึงเรื่องสร้าง
เมืองเชียงแสน มีเรื่องว่า พระยาแสนภู ซึ่ง
ครองเมืองเชียงรายมีพระราชประสงค์จะสร้าง
พระนครอยู่ใหม่จึงแสวงหาชัยภูมิ ได้พบเมือง
เก่าริมแม่น้ำโขงอันเป็นแคว้นแคว้นเมืองโยนก
นาคบุรีมาแต่โบราณเป็นที่มิชัยภูมิดี จึงให้
สร้างพระนครใหม่ในที่นั้น ตั้งพิธีกลบบาตฝัง
หลักเมืองในวันศุกร์ เดือนห้า ขึ้นสองค่ำปีมะโรง
จุลศักราช ๖๘๐ ตรงกับพุทธศักราช ๑๘๗๑
ขนานนามเมืองว่า หิรัญนครไชยบุรีศรี เชียง-
แสน หรือที่เรียกสั้นๆ ว่า เมืองเชียงแสน ชื่อ
เชียงแสนนั้น ถือตามพระนามพระยาแสนภู
อย่างเดียวกับชื่อเมืองเชียงราย ถือตามพระ
นาม พระยาเม็งราย

ตามตำนานเมืองลำพูนหรือจามเทวีวงศ์
มีกล่าวถึงเรื่องสร้างเมืองลำพูน เมืองลำพูน
หรือหริภุญชัยนั้นได้เล่ามาแล้วตั้งแต่พระนาง
จามเทวีขึ้นไปจากเมืองละโว้ (ลพบุรี) มีการ
เสี่ยงธนูตั้งเมืองขึ้นในราว พ.ศ. ๑๒๐๐ เศษ
จากนั้นมีกษัตริย์ครองนครลำพูนเรื่อยมาจน
เกิดเมืองเชียงราย เชียงใหม่ขึ้น ถึงแผ่นดิน

พระเจ้าเชียงใหม่วงศ์เม็งรายมีนามว่า พระเมืองแก้ว ได้สร้างเมืองลำพูนใหม่ ตั้งหลักเมืองในวันพฤหัสบดี ขึ้นห้าค่ำ เดือนยี่ ปีจุลศักราช ๘๗๘ ตรงกับพุทธศักราช ๒๕๐๙ ชื่อเมืองคงเรียกว่า ลำพูน

ได้เล่าถึงตำนานเมืองต่างๆ ของไทยโบราณทางภาคเหนือว่า เมื่อสร้างเมืองได้มีพิธวังหลักเมืองเป็นพิธีสำคัญอันหนึ่งแล้วตำนานต่างๆ ทางเหนือนั้นมีเรื่องเกี่ยวโยงมาถึงเมืองสุโขทัย ซึ่งเราถือเป็นสมัยต้นของไทยที่เคลื่อนลงมาเป็นใหญ่ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาอันเป็นดินแดนที่เรียกว่าสยาม ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงเมืองสุโขทัย

เมืองสุโขทัยเป็นเมืองของขอมโบราณ สมัยที่เรื่องอำนาจอยู่ในลุ่มน้ำเจ้าพระยา ต่อมาพ่อขุนบางกลางท่าวเจ้าเมืองบางยางกับพ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราด รวมกันตีได้เมืองสุโขทัยจากขอมแล้วตั้งเป็นอิสระขึ้น พ่อขุนบางกลางท่าวได้รับราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ครองเมืองสุโขทัย ในปี พ.ศ. ๑๗๘๑ มีพระนามว่า พระเจ้าศรีอินทราทิตย์ นับเป็นปฐมกษัตริย์ครองสยามประเทศเมืองสุโขทัยสมัยขอมเวลาสร้าง จะวางหลักเมืองหรือไม่ ไม่ปรากฏ แต่มีเค้าอยู่ในหนังสือเรื่อง 'เที่ยวเมืองพระร่วง' พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ มีกล่าวถึงเมืองสุโขทัย ตอนหนึ่ง กล่าวถึงศิลาที่เรียก 'ขอมดำดิน' ซึ่งมีเรื่องว่า นายร่วงเป็นนายกongs่วย

น้ำที่เมืองละโว้ สานชะลอมใส่น้ำให้นักคุ่มนำไปส่งที่กรุงกัมพูชา พระเจ้ากัมพูชาทราบว่าผู้มีบุญมาเกิดจึงให้ขอมไปตามจับ นายร่วงหนีไปบวชที่เมืองสุโขทัย ขอมดำดินมาผุดขึ้นที่กลางวัด (มหาธาตุ) พบพระร่วงกำลังกวาดวัดขอมถามชื่อพระร่วง พระร่วงบอกว่าให้อยู่นี้เถิดจะบอกให้ ขอมก็กลายเป็นหินไป นี่เป็นเรื่องตามพงศาวดารเหนือ ส่วนพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับ 'ขอมดำดิน' นั้นว่า

เมื่อแรกเห็นอยากจะใคร่เดาว่าเป็นศิลาจารึกอะไรสักอย่างหนึ่งแต่เมื่อได้พิจารณาแล้ว จึงเห็นเป็นศิลาเกลี้ยงๆ อยู่ ยิ่งเป็นที่น่าพิศวงยิ่งขึ้น ว่าเหตุใดจึงเอาก่อนศิลาเช่นนี้มาฝังไว้ในที่นี้ อย่างไรๆ ก็เชื่อว่าไม่ใช่ศิลาที่เกิดขึ้นในพื้นดินนั้นเองเพราะที่อื่นๆ ก็ไม่มีก้อนศิลาเช่นนี้ จึงต้องเข้าใจว่ามีผู้นำมาปักไว้ จึงเกิดปัญหาขึ้นว่าเอามาปักไว้ทำไม นึกอยากจะเดาว่านำมาปักไว้ทำหลักเมือง เพราะที่ตรงนั้นก็ดูเป็นที่เกือบจะกลางเมือง การที่เข้าไปอยู่ในเขตวัดนั้นก็มิหนทางที่อาจจะเป็นไปได้ทางหนึ่งคือ พระเจ้ากรุงสุโขทัยองค์ใดองค์หนึ่ง จะใคร่สร้างวัดที่ไว้พระมหาธาตุเลือกที่ได้เหมาะกลางเมือง จึงสร้างลงไปริมหลักเมือง ซึ่งไม่เป็นข้อขัดข้องประการใด เช่นที่เมืองเชียงใหม่หลักอินทขิลบัดนี้ก็อยู่ในเขตวัดเจดีย์หลวง แปลความว่าหลักตั้งอยู่ก่อนวัดตามไปภายหลัง ที่นี้อาจจะเป็นได้เช่นเดียวกัน แต่ทางทิศเหนือวัดมหาธาตุ ริมวัดที่เรียกกันว่าวัดชนะสงคราม

นั้นมีสถานอันหนึ่งซึ่งราษฎรเรียกว่าศาลากลางเมือง ได้แต่งตั้งให้พระวิเชียรปราการไปตรวจดูก่อน บอกว่าเข้าใจว่าจะเป็นหลักเมือง ครั้นไปดูเองภายหลังก็ลงเนื้อเห็นด้วยคือ ในเนินอยู่เฉยๆ ก่อน แต่ครั้นให้ทางและขุดลงไป จึงได้ทำทางพอเดาได้ว่ามีเสาแรงตั้งขึ้นไป ทั้งสี่มุม มีมุขละ ๒ เสา เสาซ้อนกันเป็น ๒ ชั้น ที่ตรงกลางเนินมีหลุมซึ่งเข้าใจว่าคงจะเป็นหลุมฝังนิมิตในหลุมนั้นมีศิลาแผ่นบนทั้งอยู่แผ่นหนึ่ง แต่แตกแยกเป็นสองชิ้น ตรวจดูศิลานั้นก็เห็นเป็นลายอะไรเลือนๆ จึงเหลือที่จะรู้ได้ว่าเป็นอะไร บางทีจะเป็นแผ่นศิลาที่ลงดวงของเมืองก็ได้ แต่ถูกขุดชำระและถูกฝนชะ จนลายหรืออักษรลบเลือนไปเสียสิ้นแล้ว รูปร่างสถานนี้เดิมคงมีหลังคาเป็นสี่เหลี่ยม และมีเพิงรอบดั่งสันนิษฐานได้ตามเสาที่เหลืออยู่ ทำทางก็น่าจะเป็นหลักเมืองได้ แต่ถึงแม้ที่นี้จะเป็นหลักเมืองก็ยังไม่ลบล้างข้อความที่สันนิษฐานเรื่องขอมดำดิน คืออาจที่จะเดาต่อไป ครั้นเมื่อได้สร้างวัดมหาธาตุลงที่ริมหลักเมืองเดิมแล้ว ท่านต้องการจะขยายลานให้กว้างออกไป และต้องการทำการโยธาต่างๆ ในวัดนั้น ท่านจะเกิดความรู้สึกขึ้นมาว่า การที่หลักเมืองมาอยู่ตรงนั้นก็ดัดขวาง จึงคิดอ่านย้ายไปเสียแห่งอื่นให้พ้นแต่หลักศิลาที่ปักไว้เป็นเครื่องหมายเดิมนั้น ท่านไม่ได้ย้ายไปเพราะตัวหลักไม่เป็นของสำคัญ สำคัญอยู่ที่นิมิตต่างหาก หลักเป็นเครื่องหมายให้ปรากฏว่าฝังนิมิตไว้ตรงไหน

เท่านั้นเมื่อท่านได้ขุดเอานิมิตไปฝังไว้ที่อื่นแล้ว หลักนั้นก็เป็นหลักที่เหลวๆ อยู่ลอยๆ ไม่เป็นหลักเมืองอีกต่อไป ถ้าแม้จะเกิดเป็นปัญหาขึ้นว่าไหนๆ ท่านจะย้ายหลักเมืองสุโขทัยกันทั้งทีแล้ว ท่านจะชะลอเสาศิลาที่หมายไปด้วยไม่ได้หรือ ต้องตอบว่าก็คงได้ แต่ค่อนข้างจะลำบากเพราะศิลาขอมดำดินนั้นไม่ใช่เล็ก โทกว่าอ้อม ที่ยังฝังอยู่ในดินเดี๋ยวนี้ ราว ๒ ศอก ในกาลบัดนี้ ปลายอยู่เพียงเหนือพื้นดิน แต่พิจารณาเห็นรอยถูกต่อยมาก พระยาอุทัยมนตรีสืบได้ความมาจากคนชราที่อยู่ใกล้กัน ว่าได้เคยเห็น ‘ขอม’ นั้นสูงพ้นพื้นดินมากกว่าศอกและได้ความว่าชาวเมืองพอใจต่อยเป็น ชั้นเล็กๆ ไปฝนกับยา นิยมกันว่ามียรสทั้งเปรี้ยวและหวานทั้งเค็มเป็นยาอย่างประเสริฐ กว่าแก้โรคภัยต่างๆ ได้สารพัด ได้นิยมกันมาเช่นนี้ช้านานแล้ว ยังมาตอนหลังผู้มาเที่ยวชอบต่อยขึ้น ‘ขอม’ ไปเบนี้ระลึกอีก และ ‘ขอม’ นั้นก็เป็นศิลาแรงต่อยง่าย เพราะฉะนั้น ‘ขอม’ จึงเหลืออยู่น้อยเท่านี้แต่บัดนี้ผู้ว่าราชการเมืองได้ประกาศห้ามมิให้ผู้ใดผู้หนึ่งต่อยหรือทำลายศิลานั้นอีกแล้ว จึงพอที่จะเป็นที่หวังได้ว่า คนที่จะไปเมืองสุโขทัยต่อย ไปในกาลเบื้องหน้า คงจะได้ดู ‘ขอมดำดิน’ ศิลาเดิมจะสูงพ้นดินเท่าไรก็เหลือเดา เพราะไม่ทราบว่าได้ต่อยกันมาสักกี่สิบปีแล้ว แต่อย่างไรก็คงเป็นศิลาแท่งใหญ่มากอยู่ และการที่จะถอนขึ้นและชะลอไปจากที่นั้น น่าที่ท่านจะเห็นว่าความ

ลำบากจะไม่สมกับเหตุ ท่านจึงทิ้งไว้ให้คน
ภายหลังแต่งเรื่องราวประกอบจนวิจิตรพิสดาร
หนักหนายังมีเหตุอื่นๆอีกที่ทำให้สันนิษฐานว่า
'ขอม' เป็นศาลหลักเมืองเดิม คือ พิจารณาดู
รูปพรรณสัณฐานก็ดูสมควร นึกถึงเสาหลัก
เมืองอื่นๆ ที่ได้เห็นมาแล้วก็ดูขนาดๆ กัน
และการที่ชาวเมืองนับถือว่าศาลนั้นฝนกินเป็น
ยาวิเศษ ก็ดูจะเป็นพยานขึ้นอีกประการ
หนึ่งเพราะหลักเมืองที่เมืองอื่นๆ ก็มักนิยมว่า
รักษาโรคภัยไข้เจ็บได้ต่างๆ เช่น หลักเมือง
นครราชสีมา เป็นต้น ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้
เป็นแต่ความเห็นส่วนตัว แล้วแต่ท่านผู้ชำนาญ
ในโบราณคดีจะวินิจฉัย

ตามพระราชนิพนธ์เรื่องศิลา 'ขอมดำ
ดิน' ว่าเป็นเสาหลักเมืองของเมืองสุโขทัยนี้
คงจะเป็นความจริง เพราะตามประเพณีการ
สร้างเมืองสมัยโบราณเรื่อยมาจะต้องมี 'หลัก
เมือง' ดังได้กล่าวมามากแล้ว เรื่อง 'หลักเมือง'
ของเมืองสุโขทัยยังมีกล่าวได้ในหนังสือเรื่อง
'นางนพมาศ' อีก จริงอยู่หนังสือเรื่องนาง
นพมาศในปัจจุบันเป็นสำนวนใหม่ แต่ในวง
โบราณคดีก็เป็นที่ยอมรับแล้วว่าหนังสือนี้ได้มี
มาเก่าแก่แล้วหากแต่ว่ามาปรับปรุงขึ้นใหม่เท่า
นั้นในเรื่องนางนพมาศมีกล่าวถึง 'หลักเมือง'
ตอนพรรณนาว่าด้วยสถานที่ต่างๆในเมืองตอน
หนึ่งว่า 'มีโรงม้า โรงช้าง โรงรถ โรงเรียน
นางข้าว นางเกลือ คลังลูก คลังดิน คลังส่วย
คลังการเรือน ตรูเรือนตราง เรือนชัย เภา'

จวนกลาง จวนประจำกอง จวนทวารเวียง
สถานพระเสี้ยวเมือง พระทรงเมือง พระหลัก
เมือง มีศาลหลวงกระทรวงความ ศาลหน้า
พระกาฬ ลานสนามหลวงสำหรับประลอง
ช้างม้า ช้อมหัดนิกรทวยหาญให้ชำนาญ
ในการศึกสงคราม' ดังนี้จะเห็นว่า ในเรื่อง
นางนพมาศก็ได้กล่าวถึงหลักเมืองด้วย นอก
จากหนังสือที่เป็นหลักฐานเกี่ยวกับ 'หลักเมือง'
เมืองสุโขทัยดังกล่าวแล้ว ยังมีเรื่องที่เหมาะสม
ที่จะเอามาอ้างอิงประกอบอีก นั่นคือเมือง
ลพบุรี หรือเมือง ละโว้

ตามตำนานเมืองต่างๆ ในภาคเหนือได้
กล่าวโยงมาถึงเมืองภาคใต้ที่สำคัญอยู่ ๒ เมือง
คือ เมืองสุโขทัยดังได้เล่ามาแล้วเมืองหนึ่ง กับ
เมืองลพบุรี หรือ ละโว้ อีกเมืองหนึ่ง เมือง
ละโว้หรือลพบุรีนี้เป็นเมืองของพระนางจาม
เทวีที่เสด็จไปครองเมืองหริภุญชัย (ลำพูน)
ในราวปี พ.ศ. ๑๒๐๐ เศษ ดังได้เล่ามาแล้ว
เมืองลพบุรีนี้เป็นเมืองในสมัยขอมเป็นใหญ่
ซึ่งคะเนว่ามีมาแล้วก่อนปี พ.ศ. ๑๒๐๐ และ
เข้าใจว่าจะเป็นเมืองรุ่นราวคราวเดียวกันกับ
เมืองสุโขทัยด้วย คือ ในยุคโบราณนั้น เมือง
สุโขทัยเป็นเมืองใหญ่ในแคว้นที่เรียกว่าสยาม
อยู่ทางเหนือแคว้นหนึ่ง กับเมืองลพบุรี เป็น
ใหญ่ในแคว้นที่เรียกว่าละโว้อยู่ทางใต้ อีกแคว้น
หนึ่ง ตามเรื่องพงศาวดารเหนือ ก็ยังปรากฏ
ว่าพระร่วงนายส่วยน้ำอยู่เมืองลพบุรี สาน
ชะลอมใส่น้ำลงไปเมืองขอม ขอมมาจับต้อง

หนีจากเมืองลพบุรีไปเมืองสุโขทัย ดังได้กล่าวมาแล้วเมืองลพบุรีกับเมืองสุโขทัยจึงจะต้องเป็นเมืองรุ่นราวเดียวกัน

ที่เมืองลพบุรีดังกล่าวนี้ปรากฏว่ามีสถานที่สำคัญอยู่แห่งหนึ่ง คือ 'หลักเมือง' สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงนิพนธ์ไว้ว่า หลักเมืองลพบุรีอยู่ทางตลาดข้างเหนือวัง เรียกกันว่าศรพระราม จะมีมาแต่สมัยก่อนขอม หรือเมื่อครั้งขอมทราบไม่ได้แน่ที่เรียกกันว่าศรพระรามนั้นเกิดเรื่องรามเกียรติ์มาสมมติเป็นตำนานของเมืองนี้ความในเรื่องรามเกียรติ์เมื่อเสร็จศึกทศกัณฐ์ พระรามกลับไปครองเมืองอยุธยาแล้วจะสร้างเมืองประทานบำเหน็จแก่หนุมาน จึงแผลงศรแล้วให้หนุมานตามไป ถ้าลูกศรตกลงตรงไหนจะสร้างเมืองประทานตรงนั้น ลูกศรพระรามไปตกลงบนภูเขา บันดาลให้ยอดเขาราบลง หนุมานตามไปถึง จึงเอาหางกวาดดินเป็นกำแพงเมืองหมายไว้เป็นสำคัญ แล้วพระอินทร์ให้พระวิศณุกรรมลงมาสร้างเมือง ครั้นเสร็จแล้วพระรามจึงทรงพระราชทานนามว่า 'เมืองลพบุรี' ด้วยเหตุนี้จึงอ้างกันมาว่าอันหลักเมืองนั้นคือ ลูกศรพระรามกลายเป็นหิน และเห็นดินตามกำแพงเมืองที่ยังปรากฏอยู่บัดนี้เป็นของหนุมานเอาหางกวาดทำไว้ หลักเมืองรูปสันนิษฐานเดิมจะเป็นอย่างไรทราบไม่ได้ ด้วยพวกที่เชื่อถือว่าเป็นศรพระรามมักลอบลักตอยเอาไปเป็นเครื่องรางกันมาช้านาน เดียวนี้เห็นจะเหลือ

น้อยเต็มที แต่พวกตลาดชาวเมืองลพบุรีก็อภุชเวตรักษาไว้ นับถือกันเป็นศาลเทพารักษ์แห่งหนึ่งจนทุกวันนี้

ตามพระนิพนธ์นี้จะเห็นว่าเมืองลพบุรีมีหลักเมืองมาตั้งแต่สมัยก่อนขอมเป็นใหญ่หรือในสมัยขอม เมื่อเมืองลพบุรีมีหลักเมืองเมืองสุโขทัยก็ต้องมีหลักเมืองตามพระราชนิพนธ์นั้นเหมือนกัน ทั้งหมดนี้ แสดงว่า การสร้างเมืองต่างๆ ได้มีการวางหลักเมืองเป็นประเพณีสืบๆ กันมาในแว่นแคว้นแดนดินสุวรรณภูมิมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ อนึ่ง ควรเป็นที่สังเกตว่า เมื่อทำพิธีฝังหลักเมืองแล้ว หลักเมืองซึ่งเป็นอย่างประธานของบ้านเมืองก็ย่อมเป็นที่เคารพนับถือของชาวเมืองเหมือนพระภูมิเจ้าที่ดังกล่าวมาแล้วถือกันว่า 'เทพารักษ์' คือเทวดาที่รักษาบ้านเมืองในอักษราภิธานศรียเป็นของหมอปลัดเล พิมพ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๕ มีคำ 'หลักเมือง' แปลว่า คือไม้เสาที่ท่อนปักไว้ในพระนครเป็นที่นับถือว่าเป็นสถานที่เทพารักษ์สิงสถิตย์ สรุปความว่า หลักเมืองจะเป็นไม้หรือศิลา ก็ถือว่าเป็นเทพารักษ์ และเมื่อตั้งหลักเมืองแล้วก็สร้างเป็นศาลครอบไว้ เรียกกันว่าศาลหลักเมือง นับเป็นเทวสถานแห่งหนึ่งของบ้านเมือง

นอกจากเมืองสุโขทัยกับเมืองลพบุรียังมีเมืองเก่าๆ ที่มีชื่อเสียงก่อนสมัยสุโขทัยหรือประมาณรุ่นราวคราวเดียวกับสุโขทัยอีกหลายเมือง ว่าเป็นเมืองสร้างก่อนสมัยขอม

บ้างหรือในสมัยขอมบ้าง เมืองเก่าๆ นั้นมีชื่อปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ในศิลาจารึกของพระเจ้ารามาแห่งในพงศาวดารเหนือและอื่นๆ บ้าง แต่เมืองเหล่านั้นไม่ค่อยมีประวัติเป็นหลักฐานแน่นอนเกี่ยวกับหลักเมืองว่าใครเป็นผู้สร้าง เมื่อปี เดือน วันใด ไม่เหมือนทางภาคเหนือที่กล่าวไว้ละเอียดเมืองเก่าๆ เหล่านั้น บางเมืองอาจมีหลักเมืองแต่ไม่มีกล่าวไว้ก็ทราบไม่ได้ ขอยกตัวอย่างเมืองในศิลาจารึกออกชื่อเมืองซึ่งขึ้นในอาณาจักรสุโขทัย มีเรื่อง 'สระหลวง' เป็นเมืองแรกเมืองนี้ก็คือเมืองพิจิตร ซึ่งมีกล่าวในพงศาวดารเหนือเหมือนกัน ตามทางสันนิษฐานว่าขอมเป็นผู้สร้าง แต่ในสมัยสุโขทัยเรียกเมืองสระหลวง หลักเมืองจะมีหรือไม่ทราบ ชื่อเมืองพิจิตรจะเรียกมาแต่เมื่อใดก็ไม่ทราบเหมือนกันถึงสมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 5 ย้ายเมืองพิจิตรหรือเมืองสระหลวงมาตั้ง ณ ที่เป็นเมืองปัจจุบัน เมืองที่ดั่งใหม่นี้มี 'หลักเมือง' จะเป็นเพราะเมืองเก่าเขามีมาแล้วจึงทำให้เหมือนเดิมก็ได้

ทางภาคอีสานสมัยขอม มีเมืองมีชื่ออยู่ ๒ เมือง คือ เมืองเสมากับเมืองโคราช (โคราชะปุระ) อยู่ทางอำเภอสูงเนินใกล้ๆ กัน ถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โปรดให้ย้ายเมืองโคราชมาตั้ง ณ ที่ปัจจุบันนี้ เอาชื่อเมืองทั้งสองมารวมกันเรียกเมืองนครราชสีมา (เรียกกันง่ายๆ ว่าโคราช) เมืองใหม่นี้ก็มี 'หลักเมือง' ที่นำเอาเมืองพิจิตรกับเมืองนครราชสีมา

กล่าวนี้ก็เพราะทั้งสองเมือง เป็นเมืองสมัยขอมโบราณ และเมื่อมาสร้างใหม่ก็มีหลักเมืองซึ่งอาจจะเนื่องจากของเดิมมีอยู่ตามที่นับถือกันว่าเป็นของสำคัญคู่บ้านคู่เมืองมาแต่โบราณกาล ตกว่าเมืองเก่าสมัยโบราณ หรือเมืองที่สร้างต่อๆ มา ส่วนมากคงจะต้องมีหลักเมืองเป็นแบบแผนสืบมา

จากสมัยสุโขทัยมาถึงสมัยอยุธยา พระเจ้าอู่ทองได้สร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้น ในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่ามีเรื่องพระเจ้าอู่ทองขว้างพระขรรค์ไปปักที่ตำบลหนองโสนจึงสร้างเมืองขึ้นตรงนั้น ดั่งได้เล่ามาแล้ว ต่อจากนั้นมีเรื่องเทพยดาอารักษ์ที่นั่นมาบอกเป็นนิมิตค่อนข้างยืดยาว และพระเจ้าอู่ทองก็ 'ให้โหราหมณห์ตั้งการพระราชพิธีบูชาเทพยดาตามตำราให้สร้างพระมหาปราสาท ฯลฯ ต่อจากนั้น ก็สร้างสถานที่ต่างๆ สร้างถนนหนทาง 'และให้สร้างศาลเทพารักษ์เป็นศาลใหญ่แห่งหนึ่งในท่ามกลางพระนคร' ศาลเทพารักษ์ท่ามกลางพระนครนี้จะเป็นศาลหลักเมืองหรือไม่ ไม่กล่าวไว้

ที่นี้มากล่าวถึงหนังสือที่เป็นเรื่องประวัติศาสตร์สำคัญ คือ หนังสือที่เรียกว่า 'พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา' หนังสือนี้มีหลายฉบับ ทุกฉบับขึ้นต้นด้วยเรื่องกรุงศรีอยุธยามีข้อความตรงกัน แต่ไม่กล่าวถึงการตั้งหลักเมืองเหมือนทุกฉบับ ส่วนถ้อยคำเท่านั้นที่เพี้ยนกันไปบ้าง จะขอนำฉบับของพันจัน-

ทनुมาศ (เจิม) มาลงไว้ดังนี้

‘ศุภมัสดุศักราช ๗๑๒ ปีชวดโทตก (ตรงกับ พ.ศ.๑๘๔๓) วันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ เพลา ๓ นาฬิกา ๔ บาท สถาปนากรุง พระนครศรีอยุธยา ชีพื่อพรหมมณเฑียรให้ฤกษ์ตั้ง พิธีกลับบัตร ได้สังขหักขนิภาวัญได้ตันหมันใบหนึ่งแล้วสร้างพระที่นั่ง ฯลฯ’

ถ้อยคำสำคัญที่ว่าเพี้ยนกันก็คือคำว่า ‘กลบัตร’ ในฉบับขอบพระจันทร์พรรดิพงศ์ (จาต) เขียน ‘กลบาท’ และในฉบับกรมพระปรมาภิไธย เป็น ‘กลปบาท’ ตามตำนานเมืองต่างๆ ที่เล่ามาแล้วหลายเมืองไม่กล่าวถึงคำนี้ เว้นแต่การสร้างเมืองเชียงใหม่กับเมืองเชียงแสน 2 เมืองมีคำนี้ และเขียนเป็น ‘กลปบาท’ เหมือนกันทั้งสองเมืองซึ่งตรงกับฉบับกรมพระปรมาภิไธย ปัญหาจึงมีว่าคำนี้เขียน ‘กลบัตร’ หรือ ‘กลบาท’ หรือ ‘กลปบาท’ อย่างไรกันแน่ ว่าตามที่เขียนคำ ‘กลบ’ เป็นภาษาไทยแปลว่า ปิด ว่า ถม ส่วนคำว่า ‘กลป’ เป็นภาษาสันสกฤตก็ได้ คำ ‘กลป’ หรือ ‘กลป’ หมายถึง ตำรากระทำกิจพิธีต่างๆ เรียกว่า ‘กลปสูตร’ มีอยู่ในคัมภีร์อรรถาธิบายของ พราหมณ์ เป็นอันว่าเขียน ‘กลบ’ หรือ ‘กลป’ ไม่รู้แน่ แต่คำว่า ‘กลบ’ มีอยู่ในพระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ 6 กล่าวถึงอาถรรพเวทว่า

‘ผู้ที่แต่งพระไตรเพทก่อนนั้น มีความเคารพนับถือเทวดาคล้ายๆ มุลนาย หรือบิดาผู้มีเมตตาจิตมาก เพราะฉะนั้นบทกลอนหรือ

คำสวดเวทจึงเป็นทางเชิญมาช่วยอนุเคราะห์ต่างๆ อย่างฐานผู้ไมตรี แต่ผู้ที่แต่งพระอรรถาธิบายสังเกตได้ว่ามีความกลัวเทวดาอย่างกลัวผู้ที่ชั่วร้ายและใช้อำนาจโดยถือกำลังเป็นใหญ่ จึงใช้ถ้อยคำอันมีไปทางติดสินบน และมีความเชื่อถือในมนตร์และของขลังต่างๆ อันนิยมกันว่าให้ร้ายผู้อื่นได้ และทำลายคุณของผู้อื่นได้และสิ่งของขลังเหล่านี้รวมอยู่ในศัพท์ว่า ‘อาถรรพ์’ ที่ใช้ๆ กันอยู่ว่า ‘ผิงอาถรรพ์’ นั้นคือผิงสิ่งของต่างๆ เพื่อมุ่งดีแก่ผู้ฟัง หรือมุ่งร้ายแก่ผู้เป็นอมิตร และอาถรรพ์เวทนั้นมีมนตร์สำหรับใช้ในกิจการทั้งปวง เช่น รักษาโรคภัยไข้เจ็บ หรือกำจัดผลร้ายอันจะมีมาแต่พยาธิภัยและมรณภัย (คือ กลบบาทวิสุตผลิง) ฯลฯ’

ตามพระราชนิพนธ์ จะเห็นว่าทรงเขียน ‘กลบบาทวิ’ ซึ่งคงจะทรงหมายถึง ‘อุบาทวิ’ ไม่เขียน ‘บาท’ ซึ่งแปลว่า ‘ตก’ เช่น อสุณีบาท หรือ ‘บาตวิ’ ซึ่งแปลว่า ภาชนะ เช่น บาตวิพระ ในปทานุกรมเขียน ‘กลมบัตรวิสุตผลิง’ และแปลว่าพิธีพราหมณ์อย่างหนึ่งทำแก้เสนียดที่เขียนมานี้แต่เพียงแสดงว่าในการสร้างเมือง มีพิธีพราหมณ์มีชื่อเขียนไม่ตรงกันดังกล่าวมาแล้ว

ว่าถึงหลักเมืองไม่มีกล่าวในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเลย ดูคล้ายกับว่าไม่ได้ตั้งเสาหลักเมือง แต่ความจริง ‘หลักเมือง’ มีอยู่ที่ตะแลงแกงซึ่งถือกันว่าเป็นกลางพระนครปรากฏในคำอธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา ‘ข้างปากถนนตะแลงแกงทางใต้ด้านตะวันตก

มีศาลพระกาฬ หลังคาเป็นซุ้มปราสาท และมีศาลอยู่ต่อกันไป เข้าใจว่าจะเป็นศาลพระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง' และในหนังสือว่าด้วยแผนที่กรุงศรีอยุธยาที่มีความตอนหนึ่งว่า 'ย่านป่าสมุดแต่หน้าวัดพระรามมาจนศาลหลักเมือง มาหน้าวัดหลวง (ลาว) วัดป่าฝ้าย มีร้านชำขายสมุดกระดาศ นอกจากนี้ในกฎหมายลักษณะพิสูจน์ออกในแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช (พ.ศ. ๒๐๗๗-๒๐๘๔) ในปี พ.ศ. ๒๐๗๘ มีคำประกาศเทวดาเวลาพิสูจน์ดำเนินาลุยเพลิงว่า'

'ศรีสวัสดิ์บังคมครร อภิวันทรัตนไตรยางค์ โดยปัญจาจกสโมสร ยอกรอภิวาท ในบางบาทยุคล วิมลเรณูมฤตสุทราลักษณ์บรรอรรถศาสดา ขอส่งเนตรพร้อมเลงญาณรับพลีการเครื่องบูชา อันแต่งมาเหนือศาล ดูตระการบรรจงถวาย เชิญภูกบวยโดยศุภจิตร์ โจทก์จำเลยประดิษฐ์แก่งบังคม โดยนิยมนำศุภาขอถวายคำสัจจาตามท้องสำนวนเทวัญบรรพตทั้งมวล ห้วยหนองคลองค้วร คำนึงรำพึงเลงญวนเสื้อเมืองเรืองยศวิศาล ทรงเมืองฤทธิชาญ หลักเมืองบันเทืองรักษา สระน้ำถ้ำเถื่อนราวป่าสิงขพฤษาคูหาและบ่อท้อธาร ฯลฯ' ดังนี้ จะเห็นว่าคำในประกาศนั้นกล่าวถึง 'หลักเมือง' ด้วยจึงเป็นที่เชื่อได้ว่ากรุงศรีอยุธยามีหลักเมืองเหมือนกัน แต่พระราชพงศาวดารไม่ได้กล่าวไว้ในตอนสร้างกรุง กล่าวแต่ว่ามีพิธี 'กลบบาฬ' หรือ 'กลบบัตร' ซึ่งอาจจะหมายถึง

ฝังนิมิต และเมื่อฝังนิมิตแล้วก็ย่อมจะต้องมี 'เสา' หรือ 'หลักศิลา' ปักเป็นเครื่องหมายไว้ตรงนั้น แล้วสร้างศาลครอบไว้ นับถือเป็นศาลเทพารักษ์ของบ้านเมือง ตกว่าพิธีกลบบาฬ หรือ กลบบัตรนั้นเป็นพิธีเกี่ยวเนื่องกันกับหลักเมืองไปในตัว'

อนึ่ง ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างและบูรณะสถานที่ต่าง ๆ มาก เกี่ยวกับสถานที่ที่เรียกว่า 'ศาลเทพารักษ์' มีว่า 'ที่ศาลหลักเมืองเดิมหลังคาเป็นศาลา โปรตให้ก่อเป็นยอดปราสาทตามแบบอย่างศาลที่กรุงเก่า' นี้ก็แสดงว่าที่กรุงศรีอยุธยามีหลักเมือง

สมัยอยุธยาผ่านไปแล้วมาถึงสมัยธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงปราบพม่าที่ตั้งรักษากรุงเก่าได้ชัยชนะแล้ว ก็รับมาเอาเมืองธนบุรีเป็นราชธานี เมืองนี้มีมาแต่โบราณแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะโปรดให้ตั้งหลักเมืองหรือไม่ไม่ปรากฏ แต่สมัยของพระองค์ท่านเป็นสมัยที่การจราจรยุ่งเหยิงภายใน และศึกสงครามภายนอกล้อมรอบพระองค์อยู่อย่างเต็มที่ไปด้วยอันตราย และพระองค์ก็ตั้งพระทัยที่จะกู้ชาติบ้านเมืองให้กลับเป็นอิสระอย่างเดิม เมื่อบ้านเมืองวุ่นวายด้วยการจลาจลและศึกสงครามไม่ขาด เรื่องหลักเมืองจึงไม่ปรากฏ

ขึ้นสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้สร้างธานี

ใหม่ทางปากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงข้ามกับเมืองธนบุรี คือ กรุงเทพฯ ปัจจุบันนี้ได้ตั้งพิชัยเสากลางเมืองเมื่อวันอาทิตย์เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เวลาบ่ายแล้ว ๕๔ นาที ปีชวาลจุลศักราช ๑๑๔๔ ตรงกับ วันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ (บางแห่งว่าเป็นวันอาทิตย์ แรม ๙ ค่ำ บางแห่งว่าเป็นวันที่ ๒๑ เมษายน) สถานที่ตั้งหลักเมืองอยู่ตรงข้ามป้อมเผด็จดัสกร พระราชวังข้างกระทรวงกลาโหม ดังนั้นได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ต้น ที่ตรงนี้ถือว่าเป็นที่อยู่กลางเมือง ศาลหลักเมืองหรือเทวสถานหลักเมืองนี้นับถือกันว่าเป็นปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์สำคัญแห่งหนึ่งของกรุงเทพมหานคร ในหนังสืออิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ กล่าวถึง ๔ เมือง ตอนหนึ่งว่า

‘สุหร่าเรียงเคียงคันบันยา
ก่อนผนังหลังคามุงกระเบื้อง
ศาลเทพารักษ์หลักเมือง
นับถือภาลื่องทั้งกรุงไกร
เสาชิงช้าอ่าวาสวัดพราหมณ์
ทำตามประเพณีพิธีไสย
หอกลองอยู่กลางเวียงชัย
แม่เกิดไฟไฟริตีสัญญา
ตะพานช้างทางข้ามคชสาร
ก่ออิฐปูนกระดานไม้หนา
คลองหลอดแลลิวสุดตา
น้ำลงคงคาไม่ขอดเคือง’

สังเกตดูกลอนนี้ จะเห็นว่าภูมิประเทศ

บ้านเมืองตามกลอนนั้นก็คือ กรุงเทพฯ นี้เอง สถานที่ที่ระบุในกลอนมีหลักเมือง เสาชิงช้า วัดพราหมณ์ (โบสถ์พราหมณ์) หอกลอง สะพานช้าง และคลองหลอด เหล่านี้เห็นจะถือกันว่ายู่กลางเมืองทั้งหมด หอกลองเดิมอยู่หน้าวัดโพธิ์ซึ่งยังเป็นที่ลุ่ม ไม่มีอะไรแล้วจึงถมต่อมาทำเป็นสวนดล้ายลุมพินี เรียกว่า สวนเจ้าเซต สวนนี้ข้าพเจ้าเคยเข้าไปเที่ยวเล่นมาตั้งแต่เล็ก (ปัจจุบันเป็นกรมรักษาดินแดง) สวนเจ้าเซตมีเขตมาจดถนนเจริญกรุงตอนใน (เดิมเรียกว่าถนนพระเสือเมือง เพราะศาลพระเสือเมืองอยู่ในสวนนั้น) แต่เราจะเห็นในกลอนว่า ‘หอกลองอยู่กลางเวียงชัย’ ทั้งนี้ก็เพราะที่บริเวณในคลองคูเมืองใหม่ (คลองบางลำพูคลองโอ่งอ่าง) เข้ามาจนใกล้พระบรมมหาราชวัง ถือว่าเป็นกลางเมือง หอกลองนี้ต่อมาย้ายจากที่เดิม และในตอนหลังที่สุดมาอยู่ที่มุมกระทรวงกลาโหมด้านสะพานช้างโรงสี ทำเป็นหอต่อขึ้นไปสูงลิ่ว เมื่อเด็กๆ ข้าพเจ้าเคยได้ยินเสียงกลองย่ำพระสุริยศรีบ้อยๆ

‘เสาชิงช้าอ่าวาสวัดพราหมณ์’ ก็คือเสาชิงช้าและโบสถ์พราหมณ์ปัจจุบัน ถือกันว่ายู่กลางเมืองเหมือนกัน เช่น เมื่อเริ่มสร้างวัดสุทัศน์ตั้งสมัยรัชกาลที่ ๑ ก็มีพระราชประสงค์จะให้เป็นที่วัดกลางเมือง

‘ตะพานช้างทางข้ามคชสาร’ ก็คือสะพานช้างโรงสีปัจจุบัน เป็นสะพานสำหรับช้างที่มาจากนครนายก ฯลฯ มาลงน้ำข้ามคลอง

โอบอ้อมตรงที่เป็นสะพานผ่านฟ้า มาขึ้นที่ริม
กำแพงเมือง แล้วเดินเลียบกำแพงเมืองเข้า
ประตูผี เดินมาตามถนนเสาชิงช้า (ถนน
บำรุงเมือง' ตรงมาข้าม 'สะพานช้าง') ไปยัง
โรงช้างในพระบรมมหาราชวัง หรือโรงช้างที่
ริมศาลเจ้าหลักเมือง เมื่อเด็กๆ ข้าพเจ้าไปดู
ช้าง ที่โรงนี้บ่อยๆ หลังศาลหลักเมืองและ
โรงช้างนี้สมัยก่อน เป็นสนามใหญ่ ฝรั่งมาตั้ง
เล่นลครสัตว์ทุกปี

'คลองหลอดแลลิวสุดตา' คลองหลอด
เดิมมี ๓ คลอง คือ

๑. คลองที่เรียกว่า คลองวัดราชบพิธ
หรือคลองสะพานถ่าน

๒. คลองวัดมหรณพ์

๓. คลองที่โรงฆาปน

คลองหลอดทั้ง ๓ คลองนี้ เป็นคลอง
สำหรับชักน้ำให้เดินถึงกันระหว่างคลองคูเมือง
เดิม (ปัจจุบันเรียกคลองตลาด) กับคลองโอบอ้อม
คลองที่ ๓ ชักน้ำให้เดินระหว่างคลองคูเมือง
เดิมที่ปัจจุบันเรียกคลองหลอด กับคลอง
บางลำพู ต่อมาคลองที่ ๓ นี้ต้นเขินไปกลายเป็นที่ปลูกอาคารบ้านเรือนหมด ปัจจุบันยังคง
เหลือแค่คลองที่ ๑ กับคลองที่ ๒ คลองที่ ๑ กับ
คลองที่ ๒ นี้เป็นคลองหลอดแท้จริง แต่ต่อ
มาเรามาเรียกเป็นคลองวัดราชบพิธกับคลอง
วัดมหรณพ์เสีย เห็นจะเป็นเพราะเหตุนี้ชื่อ
'คลองหลอด' เลยกลายเป็นชื่อคลองคูเดิมต่อ
กับคลองตลาดไปทางท่าช้างวังหน้า

'ศาลหลักเทพารักษ์หลักเมือง' ในกลอน
ก็คือศาลหลักเมืองปัจจุบันนี้ถือว่าอยู่กลางเมือง
เหมือนกัน สรุปความว่าตามกลอนในพระราช-
นิพนธ์อโณภา รัชกาลที่ ๒ ก็คือกรุงเทพฯ นี้
เอง แสดงว่า 'หลักเมือง' เป็นของสำคัญสำหรับ
บ้านเมือง และที่ว่า 'นับถือภาเถียงทั้งกรุงไกร'
ก็เป็นความจริงมาตั้งแต่สมัยโบราณจนกระทั่ง
ปัจจุบันนี้

ว่าถึงพิธีสำคัญของบ้านเมืองทุกพิธีจะ
ต้องกล่าวถึง 'หลักเมือง' อยู่ด้วยเสมอ ในที่นี้
จะกล่าวถึงพิธีที่สำคัญๆ บางพิธี

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก มีการตั้ง
เครื่องบวงสรวงที่เทวสถานหลักเมืองประจำ
พระราชพิธีบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๔ พ.ศ.
๒๓๘๔ มีประกาศเทวดายัตติยาว กล่าวถึงพระ
องค์พระเจ้าแผ่นดินได้เสวยราชย์ ณ กรุงเทพ
มหานคร ออกชื่อเมืองขึ้น เมืองออกต่างๆ ทว่า
ทั้งพระราชอาณาจักรหมดแล้วก็ว่า

'ขออานุภาพเทพยดมหุศรรักษ์ศักดิ์ทั้งหลาย
และเทพยเจ้าอันอภิบาลรักษาพระมหานคร
ราชธานีนี้ มีดินว่าพระกาฬไชยศรีและพระเสื่อ
เมืองพระทรงเมือง เทพยเทพารักษ์หลักพระ-
นคร จงดลบันดาลให้ บันดาราษฎ์สกรทั้งหลาย
ฝ่ายสัมมาทิฐิในนานาประเทศที่มีเดชอำนาจ
เร่งครันคร้ามขามขยาดยำเียงเกรงพระราช
กฤษฎาธิการ ให้สยบสยอนหย่อนกำลังหาญ
ระหัดระท้อต่อบุญญาภานูภาพบารมี อย่าได้ก่อ
กิจอมิตรไพร่มารันทาประทุษร้าย ฯลฯ'

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ นี้มีพระราชพิธีบรรจุ
ชะตาพระนครที่หลักเมืองในหมายกำหนดการ
มีตั้งโรงพิธีพราหมณ์ที่ศาลหลักเมืองมีพระสงฆ์
สวณมนต์ ถึงวันอาทิตย์แรม ๙ ค่ำ เดือน ๖
จุลศักราช ๑๒๑๕ (พ.ศ. ๒๓๕๖) เวลา ๒ โมง
เช้าแล้ว ๘ บาท 'เป็นวันพระฤกษ์ให้ตั้งเครื่อง
มัจฉะมังสาหารแลบายศรี ศีรษะสุกร รูปเทียน
ทั้ง ๕ ศาล ไหริบูชาเทวดาแล้วพญาไหราธิบดี
เชิญดวงชะตาพระนครเข้าบรรจุในยอดหลักติด
รูปเทวดา แล้วประโคมปี่พาทย์กลองแขกฆ้อง
โดยแตรสังข์ แลยิงปืนใหญ่ทั้ง ๔ ทิศ พระสงฆ์
สวณขยันแล้วประโคมน้ำโปรยทรายเอาผ้าชมพู
ผูกห้อยทำขวัญ เวียนเทียนหลักเมือง เจิมแป้ง
หอม น้ำมันหอม ห้อยพวงดอกไม้แล้วพญา
ไหราธิบดีเชิญเทวดาเข้าสิงในหลักเมืองและ
เทวรูป' เป็นเสร็จพระราชพิธี

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลต่อๆ มา
ก็กล่าวถึง 'หลักเมือง' อย่างเดียวกันแต่เป็น
ถ้อยคำผิดเพี้ยนไปบ้างเล็กๆ น้อยๆ ในสมัย
รัชกาลที่ ๗ นอกจากพิธีหลวงยังมี 'ลัทธิพระ
บรมราชาภิเษก' พระนิพนธ์ของเสด็จในกรม
พระนราธิปฯ ตอนสังเวทเพยดาศักดิ์สิทธิ์
แห่งหนึ่งว่า

‘อิศวรนารายณ์พิมะเนศวร์

สามเทเวศเทวดาสถาน

เจ้าคชสารหอบาส

เทวะอำนาจฤทธิเลื่อง

พระหลักเมืองเสือเมือง

พระเพลิงเรื่องฤทธิ'

พระราชพิธีถือน้ำหรือเรียกให้เต็มว่า
ถือน้ำพิพัฒน์สัจจาหรือพระราชพิธีศรีสัจปานะ
กาล พิธีนี้เป็นพิธีสำคัญมาตั้งแต่โบราณกาล
หลายร้อยปี แต่ปัจจุบันเลิกแล้ว ถึงกระนั้นก็
ยังมิผู้ทอดทิ้งอยู่บ้าง อนึ่ง พิธีนี้มีประกาศแข่ง
น้ำโคลงห้าที่ขึ้นต้นว่า 'โอมสิทธิสรวงศรีแก่แล้ว
แผ้วมฤตยู' ว่ามีมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอยู่ทอง
ปฐมกษัตริย์ครองกรุงศรีอยุธยา ถือกันว่าเป็น
วรรณคดีที่เก่าแก่ที่สุด แสดงว่าเราได้ทำพิธี
ถือน้ำมาตั้งแต่โบราณกาลโน้นกับมีเรื่องที่น่า
สนใจอีกบ้าง จึงเขียนได้ด้วย

เกี่ยวกับประกาศแข่งน้ำ ประกาศนี้ใช้
มาตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าอยู่ทองดังกล่าวแล้ว
มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ มี
ความในพระราชพิธีสิบสองเดือน (สรุปสั้นๆ)
ว่า พระยาจุฬาราชมนตรีนำถวายเทศมาถวาย
๓ อัน ทรงพระราชดำริว่าจะทำอะไรดี ในที่สุด
ทรงเห็นควรจะสร้างพระแสงศรขึ้นสำหรับใช้
ในพระราชพิธีถือน้ำ จึงโปรดให้ทำพระแสงศร
ประกอบด้ามถวายเทศที่พระยาจุฬาราชมนตรี
ใช้ เหล็กตรอนตรีสิน (เหล็กด้อย่างเดียวกับที่บ่อ
พระแสงเมืองอุดรดิตถ์) ทำเป็นพระแสง ๓ องค์
และโปรดให้หล่อรูปพระพรหมทรงหงส์ พระ
นารายณ์ทรงครุฑ พระอิศวรทรงโค ติดตรึงที่
ด้ามพระแสง องค์หนึ่งชื่อ พรหมาสตร์ องค์
หนึ่งชื่อ ประลัยวาต องค์หนึ่งชื่อ อัคนีวาต

จากนั้นไปตั้งพิธีชุบพระแสงที่ทะเลชุบศรเมือง
ลพบุรี เสร็จแล้วแห่ไปที่ศาลวัดปิ่น ดอยศิลา
ศรพระนารายณ์บรรจุในบ้องมียัตร์พรหมโอง-
การ อิศวรโองการ นารายณ์โองการ เสร็จแล้ว
เชิญกลับกรุงเทพฯ

เรื่องทำพระแสง ๓ องค์นี้ ได้เห็นหมาย
กำหนดการอีกแห่งหนึ่งว่า พระแสงครองค์ที่
ชื่อ พรหมาศ (พรหมศาสตร์) ติตรูปพระ
พรหม องค์ที่ชื่อ อัดนิวัตติตรูปพระอิศวร
และองค์ที่ชื่อปลายวาท (ประลัยวาท) ติตรูป
พระนารายณ์ที่ด้ามพระแสงทั้ง ๓ องค์บรรจุ
ด้วยศิลา ศรนารายณ์ในตอนต้นได้เล่าถึงหลัก
เมืองลพบุรีว่าเรียก 'ศรพระราม' ดังนั้นที่ใน
พระราชพิธีสิบสองเดือนกับในหมายกำหนด
การกล่าวถึง 'ศรนารายณ์' ก็เห็นจะตรงกับ
'ศรพระราม' คือหลักเมืองลพบุรีนั่นเอง

ในการทำพระแสง ๓ องค์ มีประกาศ
เป็นใจความเชิญพระนารายณ์ พระอิศวร พระ
พรหม มาประชุมให้ประสิทธิ์ประสาทเทพย-
ศาสตราวุธทั้ง ๓ ถวายประจอมเกล้า ตอนหนึ่ง
ในคำประกาศนั้นมีว่า

‘แลเมื่อได้ทำการพระราชพิธีตรุษสารท
ประชุมข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย
ถือน้ำพระพิพัฒน์สังจาธิษฐาน ณ พระอุโบสถ
วัดพระศรีรัตนศาสดารามในเบื้องหน้า ขอ
เทพยดาอันรักษาพระแสงศรและอักษราวุธ
สำหรับพิไชยยุทธป้องกันพระราชอาณาจักร
และเทพยอันรักรักษาสถิตย์ในนพปดลมหา

เสวตรฉัตร' ทั้งเทพยอันเนาดุสิตมหาปราสาท
รัตนราชมณเฑียรพิมานอีกพระกาฬ พระเสื่อ
เมือง พระทรงเมือง หลักพระนคร อนึ่งเทพย
นิกรในจักรวาล เชิญมาช่วยอภิบาลพระแสง
สราวุธ ถ้าผู้ใดมีจิตประทุษฐมิได้ชื่อตรงใน
พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ฯลฯ

เกี่ยวกับพระราชพิธีถือน้ำ พระแสงศร
๓ องค์ดังกล่าวใช้เดิมเข้าไปในประกาศแข่งน้ำ
โคลงห้าของโบราณ คือพรหมณ์อ่านโองการ

‘โอมสิทธิสรวงศรีเกล้าฯ แผ้วมฤตยู
เอาจเป็นแทน แก้วนกลิ่นฟ้ากลิ่นดิน
บินเอาครุฑมาชี สีมือถือสังข์จักรคทาธรณี
มีรูอวตาร อสุรเลงลาญหัก หักคณียรนายฯ
แทงพระแสงศรปลั้ววาทฯ’

คำ ‘แทงพระแสงศรปลั้ววาท’ เป็นคำ
เดิมของเก่าเข้าไป และเมื่ออ่านโองการถึง
พระอิศวรก็เดิม ‘แทงพระแสงศรอัดนิวัต’
เข้าไปเมื่อถึงพระพรหมก็เดิม ‘แทงพระแสงศร
พรหมศาสตร์’ เข้าไป คำว่าแทงพระแสงศรนั้น
หมายถึง เอาพระแสงศรลงไปชุบในน้ำชั้นหยก
เมื่ออ่านโองการแข่งน้ำจบแล้วก็เอาน้ำนั้นมา
แบ่งลงในหม้อน้ำและขันสาครสำหรับให้ข้า-
ราชการดื่ม คือ ดื่มน้ำที่เอาพระแสงศร ๓ องค์
ลงชุบ เรียกว่า ถือน้ำ

แต่ก่อนที่จะดื่มน้ำ ยังมีอาลักษณ์อ่าน
ประกาศอีกครั้งหนึ่ง คำประกาศนี้ยืดยาว เริ่ม
แต่เชิญเทวดาต่างๆ และ ‘พระหลักเมือง’ ให้

มาประชุม แล้วให้ข้าราชการทำงานโดยซื่อสัตย์
สุจริตไม่คิดกบฏ ถ้าไม่ซื่อสัตย์สุจริตคิดกบฏ
ก็ขอให้พินาศฉิบหายต่างๆ เช่น 'ให้ตายด้วย
อสณิบาดสายฟ้าฟาดราชลัทธิธรรมาบองค์
อันแรงร้ายคือสรรพพหมาส ศรปลั้ววาท ศร
อัคนิบาด ฯลฯ' และตกนคร 'หมกไหม้อยู่ใน
ไฟไม่รู้ดับสิ้นหมื่นกับปีแสนกลบ่อนันตชาติ'
ถ้าซื่อสัตย์สุจริตไม่คิดกบฏ

'ขอจงมุนเฑวตา พุชเฑวตา อารักษ-
เฑวตา อากาศเฑวตา ทั้งทั่วจุลโลกบาล อันมี
ฤทธิ์สิทธิ์ศักดิ์ทุกเทพยภพ ทั้งพระหลักเมือง
พระเสื้อเมืองทรงเมืองอันเรื่องฤทธิ์อีกเทพย
สิ่งสถิตย์ในนพปดลมหาเสวตรฉัตร...

จงช่วยกันอภิบาลรักษาผู้กระทำราชการ
โดยสุจริต ให้สถิตย์สถาพรเจริญศิริสวัสดิ์
มงคล ฯลฯ'

ในแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าฯ
รัชกาลที่ ๒ มีพวกมอญเข้าพึ่งพระบรมโพธิ
สมภารมากหลายหมื่น จึงจัดให้มีการถือน้ำ
ประกาศถือน้ำนั้นเข้าใจว่าเป็นแบบเก่าที่ใช้กัน
มา แต่เปลี่ยนแปลงข้อความบางตอนสำหรับ
ใช้กับมอญ (ประกาศแข่งน้ำที่กล่าวมาแล้วเป็น
ของแต่งใหม่เริ่มแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา)
ในประกาศของเก่านี้นั้นเริ่มจากเชิญเทวดาต่างๆ
มาประชุม ตอนหนึ่งว่า

'ทั้งท้าวธรรมา วิศวภก วิศวภก ท้าวกุ
เวรวรรณ อันเป็นใหญ่แก่คนธพุมภินันท์
อนันตยักษนาค เสนาบดี ผุ่ผิโฆมดมารยาท

แลห่าเหวโหงพราย อสุรกายอันร้ายกาจ พวก
ปีศาจผีเสื้อน้ำเจ้าประเทศเถื่อนถ้ำทุ่งเทินเขา
ทุกถิ่นแถวลำเนาห้วยหนอง คลองละหานธาร
ท่าแล ป่าช้า ทั้งพระพนศบดียศรีพรหมรักษ์
ยักษกุมาร พระกาล พระกาลี พระนางธณี
นางพระคงคา เทพดาเสื้อเมือง ทรงเมือง
หลักเมือง อันเรื่องมหิทธิฤทธิ์ศักดิ์ดาเดช อัน
สิ่งสถิตย์ทุกประเทศแว่นแคว้น ฯลฯ'

ตอนกลางกล่าวถึงพวกรามัญเข้ามา ถึง
ตอนท้ายกล่าวถึงไม่ซื่อสัตย์สุจริตคิดกบฏ 'จำ
ใจแค้นขึ้นรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัจจา
ธิษฐาน ซึ่งสาบาลแข่งชักชูปด้วยพระแสงหอก
ดาบอัศตาวุธนี้ มาทว่าหยดหนึ่งตกเข้าไปถึง
อุทรประเทศ ของเทพยเจ้าจงอาเภทบันดาล
ให้เป็นไปประดุจดั่งว่าดื่มกินซึ่งน้ำกรดและน้ำ
เหล็กแคงในมหานรก จงทำลายชีวิตให้พินาศ
ฉิบหายตายด้วยวิบัติต่างๆ อย่าให้ห่างถึงสาม
วัน อย่าให้หันถึงสามเดือน อย่าให้เคลื่อนถึง
สามปี อย่าให้มีความสุขแต่สักคาบ ด้วยอาณู-
ภาพอำนาจน้ำพิพัฒน์สัจจาธิษฐาน ฯลฯ'

พระราชพิธีตรุษ หรือตรุษสงกรานต์
หรือพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ เป็นพิธีปี
ใหม่สมัยก่อน เป็นพิธีใหญ่โตครึกครื้นมากมี
ประกาศเทวดายืดยาวกล่าวถึงพระเจ้าแผ่นดิน
และออกชื่อเมืองต่างๆ ท้าวราชอาณาจักร
ตอนท้ายว่า

'ขออาณูภาพเทพยตามเหตยศักดิ์ทั้ง
หลาย และเทพยอันอภิบาลรักษาพระมหา

นครราชธานีนี้ทั้งบุรืรอบขอบขันทสี่มามณฑล มีต้นว่าพระกาลไชยศรี และพระเสื่อเมือง พระทรงเมืองเทพยสุรารักษ์หลักพระนคร จงมาสโมสรบริหารสมเด็จพระเจ้าจอมภพสุธาธารทั้งพระมหานคร ฯลฯ

พระราชพิธีพิชมงคลและจรดพระนังคัล หรือที่เรียกว่า พิธีแรกนาขวัญ เป็นพิธีสำคัญมีมาแต่โบราณกาล และยังเป็นพิธีหลวงประจำปีจนปัจจุบันนี้ พิธีนี้ประกาศเทวดาของเก่าตอนหนึ่งว่า

“สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงบำเพ็ญศีลทานการพระราชกุศล แม่อุทิศให้ภุมเทวดา พฤกษเทวดา อากาศเทวดา ท้าวจตุโลกบาล ทั้งสี่ ผู้รักษาโลกย์ แลท้าวพิรุณราช ท้าวอศวลาหกเทพยเจ้าผู้รักษาพระศาสนา รักษาภุมันตร์ นางพระธรณี นางพระคงคา นางพระโพศพแลเทพยเจ้าทั้งปวงผู้มีมหาศรศักดิ์ดาเดชทุกประเทศทั้งปวง ซึ่งอยู่ในน้ำในบกแลอากาศพิมาน พระเสื่อเมือง ทรงเมือง หลักเมือง แลเทพารักษ์รอบกรุง เจ้าท่งเจ้านาทั้งหลาย ซึ่งได้อนุโมทนาส่วนพระราชกุศลนั้น แลได้ช่วยทำนุบำรุงน้ำทำน้ำฝนพอสสมควรกับต้นข้าวบริบูรณ์ไป ในพระราชอาณาเขตร์ ฯลฯ”

ตามที่เลือกเอาพิธีสำคัญบางพิธีมาแล้ว ก็เพื่อเป็นตัวอย่างให้เห็นว่าในพิธีนั้นๆ จะต้องมี ‘หลักเมือง’ หรือ ‘เทพารักษ์หลักพระนคร’ อยู่ด้วยทุกพิธี นอกจากนั้นยังมีพิธีหลวงอีกมาก ที่กล่าวถึง ‘หลักเมือง’ ขาดไม่ได้ อนึ่ง ถ้ามี

เรื่องสำคัญอันใดเกี่ยวกับพระนครก็ต้องมี ‘หลักเมือง’ เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสยุโรปปี พ.ศ. ๒๔๕๐ มีจดหมายเหตุว่า ‘พระราชทานให้มหาดเล็กเชิญไปพร้อมด้วยเครื่องส่งเวไปสักการะพระสยามเทวาธิราชพระมหาเสวตรฉัตร พระพุทธรัตนปฏิมากร พระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ หอแก้ว พระภูมิ พระหลักเมือง เจ้าหอกลอง’

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้ มีเรื่องพิเศษที่ควรนำมาเล่าอีกเรื่องหนึ่ง คือ เมื่อพระองค์ครองราชสมบัติได้หมื่นวัน ได้มีพระราชพิธีสมโภช มีประกาศเทวดา เริ่มด้วยเชิญเทวดาต่างๆ มาประชุมตอนหนึ่งว่า

“อีกเทพยอภิบาลรักษา นพปดลมหาเสวตรฉัตรราดิฉัตรรัตนบัลลังก์น้อยใหญ่ทั่วไป ในพระบรมราชอาศน์ พระราชนิเวศบรมมหาสถาน มารถ้วนทุกตำบล หนพระเสื่อเมือง ดำรง พระทรงเมืองเรืองศักดิ์ พระหลักเมืองหมั่น บัณฑิตพระกาลไชยศรี ฯลฯ”

อีกตอนหนึ่งว่า

“พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงประพาดิวัตรจริยา ในพระราชกิจจานุกิจสิ่งใด ไม่ต้องอธยาไศรยดำริห์ให้ลัทธิของเทพยดา คือว่ายิ่งเกินไปไม่ชอบ ฤาหย่อยยอบไปข้างอย่างไร ด้วยไม่มีนิสัยจะหยั่งรู้ชอบ ชอบดำริห์ อธยาไศรยในพระหฤทัยเทพยดามีพระบรมราชโองการให้ขอสมา ต่อเทพยดาทั้งปวง ฯลฯ”

ในสมัยรัชกาลที่ ๗ มีพระราชพิธีเฉลิมฉลองกรุงเทพพระมหานครอันประดิษฐานมาครบ ๑๕๐ ปี ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ มีพิธีในวันที่ ๖ เมษายน เฉพาะหลักเมืองปรากฏตามหมายกำหนดการว่า 'เวลา ๑๐ นาฬิกา ๓๐ นาที พนักงานพระราชพิธีตั้งบายศรีและเครื่องสังเวทที่หน้าศาลหลักเมืองพราหมณ์เบิกแว่น พนักงานและประชาชนรับแว่นเวียนสมโภชพระหลักเมือง'

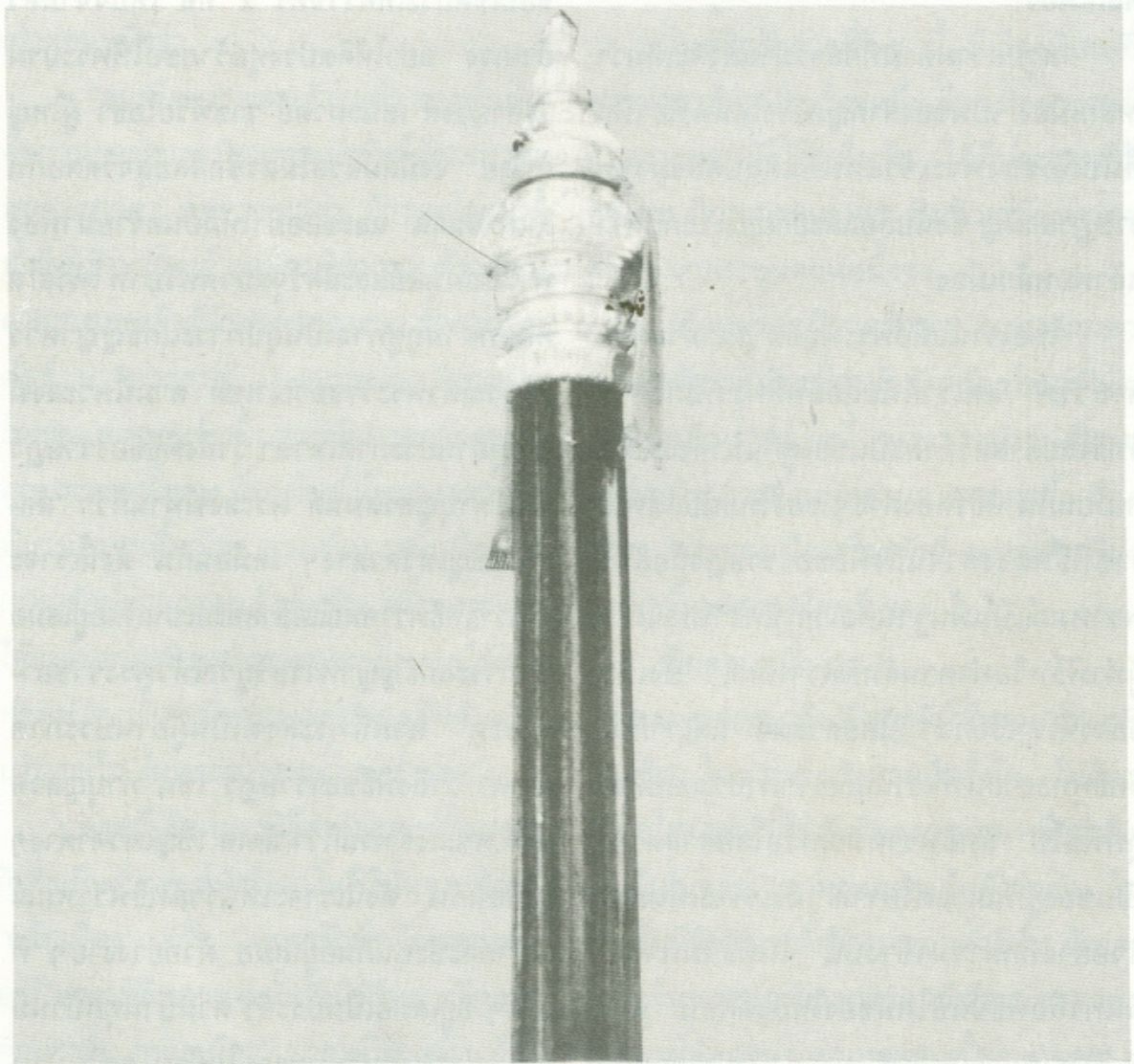
สรุปความตามที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่า 'หลักเมือง' เป็นของสำคัญเพียงใดนั่น คือ เป็นที่นับถือของพระเจ้าแผ่นดินตลอดลงมาจนราษฎรสามัญ ซึ่งนับถือและยกย่องเรียกกันว่า 'เจ้าพ่อหลักเมือง'

ไทยเรานับถือพระพุทธศาสนาแต่ดึกดำบรรพ์ แต่เราก็นับถือลัทธิพราหมณ์หรือลัทธิไสยศาสตร์ด้วย เป็นของคู่กันมาตั้งแต่เดิมเหมือนกัน พิธีรีตองต่างๆ ของไทยนับแต่พระราชพิธีหลวงมาจนถึงพิธีของราษฎรถือลัทธิพราหมณ์เป็นพื้นฐานคือเรไ้ใช้พราหมณ์เป็นผู้ทำพิธีหรือทำตามลัทธิพราหมณ์ ซึ่งเป็นอย่างที่เรารู้จักว่า 'ไสยศาสตร์' แต่เราก็นำลัทธิพุทธศาสนาที่เรานับถือเข้ามาประกอบด้วยทุกพิธีไป ลัทธิพราหมณ์หรือไสยศาสตร์จึงเป็นของคู่กันมาแต่โบราณ ดังเราจะเห็นตามตัวอย่างที่กล่าวมาข้างบน ในพิธีสัมพัจฉรฉินท์คือพิธีขึ้นปีใหม่ของไทยแต่ก่อน มีทั้งลัทธิพราหมณ์และลัทธิพุทธศาสนาประกอบกัน

มีคำประกาศเทวดาเป็นภาษาลังกา ภาษามคธ ภาษาไทย รวมกัน และพระสงฆ์เป็นผู้อ่านประกาศเทวดา ในที่นี้ขอนำเอาพระราชพิธีสิบสองเดือนมาลงตามที่เกี่ยวข้องกับหลักเมือง มีความว่า 'มีคำขอเทพยดา ซึ่งรักษาพระราชอาณาเขต ออกนามพระกาฬชัยศรี พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง ขอให้บริบาลรักษาพระเจ้าแผ่นดิน และพระมหากษัตริย์ของประเทศราชทั้ง ๔ ทิศ ให้ปัจจามิตรอย่าเกรง อย่าให้คิดประทุษร้ายขอให้พระบรมวงศานุวงศ์ เสนามาตย์ ราชพิริยโยธา ผู้ใหญ่ผู้น้อย จงมีสมัคสรโมสรชื่อสัตย์สุจริตต่อกันสิ้นกาลนาน และขออย่าให้มีอันตรายมาพ้องพานแก่มนุษย์และสัตว์จุตบาททวิบาท ให้วัสโสหกตกตามฤดูกาลเป็นอุปการะแก่ธัญญาหารบริบูรณ์ทั่วพระราชอาณาเขต ตามนี้พระสงฆ์เป็นผู้อ่านประกาศเทวดา ว่าถึงพิธีของราษฎร เช่น ทำบุญสวดมนต์ พระสงฆ์ท่านก็ว่า 'สัคเค' เชิญเทวดาต่างๆ เหมือนกัน ดังนี้เราจะเห็นว่าลัทธิพราหมณ์เคล้าละปะปนกันอยู่เสมอ อุปการะแก่ธัญญาหารบริบูรณ์ทั่วพระราชอาณาเขต' ตามนี้พระสงฆ์เป็นผู้อ่านประกาศเทวดา ว่าถึงพิธีของราษฎร เช่น ทำบุญสวดมนต์ พระสงฆ์ท่านก็ว่า 'สัคเค' เชิญเทวดาต่างๆ เหมือนกัน ดังนี้เราจะเห็นว่าลัทธิพราหมณ์เคล้าละปะปนกันอยู่เสมอ ตัวอย่างง่ายๆ ที่เห็นๆ อยู่เสมอเป็นประจำ ตามบ้านทุกบ้านมีพระพุทธรูปสำหรับบูชาอยู่ในบ้าน แต่ในบ้าน

นั้นๆ ก็ยังมีศาลพระภูมิอยู่ทุกบ้านเหมือนกัน
เมื่อเปรียบขึ้นไปถึงเมือง ทุกเมืองมีพระพุทธรูป
ประดิษฐานอยู่ในวัดสำคัญในเมือง แต่เราก็
มีศาลหลักเมืองเป็นที่เคารพนับถืออีกเหมือนกัน
ตัวอย่างเช่น ในกรุงเทพมหานคร มีพระพุทธรูป
มหาภิณายาการแก้วมรกตหรือพระแก้วมรกตอยู่ในวัด
พระศรีรัตนศาสดาราม แต่เราก็มีศาลหลักเมืองเป็น
ของคู่บ้านคู่เมืองเป็นที่

นับถือร่วมกัน อันสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายถือกัน
ว่าย่อมมีอยู่ในโลก หลักเมืองจึงเป็นสิ่งศักดิ์
สิทธิ์อย่างหนึ่งสำหรับเมือง ซึ่งถือว่าเป็น
'เทพารักษ์' ที่ปกป้องรักษาเมืองพร้อมทั้งชาว
เมืองให้พ้นสรรพภัยอันตรายได้ประสบแต่สิ่ง
ศิริมงคลพัฒนาจนสมบูรณ์พูนผล อยู่
เสมอไป

หลักเมือง

ประวัติศาสตร์เมืองจันทบุรี

ว่าด้วยสภาพภูมิศาสตร์

จังหวัดจันทบุรี ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ หรือฝั่งทะเลตะวันออกของอ่าวไทย อยู่ห่างจาก กรุงเทพฯ ประมาณ 330 กิโลเมตร (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3) หรือประมาณ 245 กิโลเมตร (ทางสายแกลง-กรุงเทพฯ) มีเนื้อที่ประมาณ 6,338 ตารางกิโลเมตร หรือคิดเป็นไร่ได้ 3,961,250 ไร่ คิดเป็นเนื้อที่ร้อยละ 16.63 ของเนื้อที่ภาคตะวันออกหรือร้อยละ 1.8 ของประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศ

ลักษณะโดยทั่วไปเป็นป่าเขาและเนินสูง ตามป่าเขาเต็มไปด้วยไม้มีค่า บริเวณไหล่เขาใช้เป็น ที่เพาะปลูกต้นไม้ เช่น ปลูกยางพาราและสวนผลไม้ ทางตอนเหนือและตะวันออกของจังหวัดเป็นป่า และเขาสลับซับซ้อน ทางตอนใต้มีเนินสูงและภูเขาสูง

ภูเขาสำคัญ ได้แก่ เขาสอยดาวเหนือ เขาสอยดาวใต้ ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของอำเภอโป่งน้ำร้อน ติดกับอำเภอมะขามและอำเภอท่าใหม่ เขาสระบาป ตั้งอยู่ในเขต อำเภอขลุงติดต่อกับอำเภอแหลมสิงห์ และอำเภอเมืองจันทบุรี ทางทิศตะวันออกเป็นเทือกเขาใหญ่อยู่ในเขตอำเภอขลุงและอำเภอโป่งน้ำร้อน และติดต่อเข้าไปบางส่วนในเขตจังหวัด ตราด และบางส่วนยื่นเข้าไปอยู่ในเขตประเทศกัมพูชา นอกจากนี้ ยังมีเขาเล็กเขาน้อยอยู่ทั่วไปตามเทือกเขาใหญ่ ซึ่งล้วนเป็นป่าเขาดันน้ำลำธารและเป็นแหล่งกำเนิด ดินน้ำ

แม่น้ำสำคัญ ได้แก่ แม่น้ำจันทบุรี แม่น้ำวังโดนค แม่น้ำเวฬุ

สรุปแล้ว พื้นที่ของจังหวัดจันทบุรีมีทั้งติดกับทะเล ภูเขาและพื้นที่ราบเหมาะสำหรับการเพาะ ปลูกพื้นที่ที่ติดกับทะเลนั้น ก่อให้เกิดอาชีพการประมง ส่วนพื้นที่ติดกับภูเขาก็ดูแลไปด้วยป่าไม้และ ทรัพยากรที่ดินได้แก่ พลอย เป็นต้น ส่วนที่พื้นที่ราบก็อุดมไปด้วยสวนผลไม้ไม่น้อยใหญ่ ลักษณะเช่นนี้ ราษฎรจึงมีการประกอบอาชีพได้หลายอย่างซึ่งไม่เหมือนกับจังหวัดอื่น ดังนั้น การที่จังหวัดจันทบุรี มีภูมิประเทศเช่นนี้ จึงส่งผลให้เศรษฐกิจของจังหวัดดี ชาวจังหวัดอื่นๆ ทั่วประเทศต่างอพยพเข้า มาทำมาหากินในจังหวัดจันทบุรี มีจำนวนมากขึ้นทุกปีตราบเท่าทุกวันนี้

ลักษณะดินฟ้าอากาศ

จังหวัดจันทบุรี มีลักษณะภูมิอากาศคล้ายภาคใต้ เนื่องจากเป็นจังหวัดที่มีป่าไม้ และสวนผลไม้

มาก ทำให้จังหวัดจันทบุรีมีฝนตกชุก ปีหนึ่งจะมีฝนตกถึง 6 เดือน ฤดูฝนจะอยู่ระหว่างเดือนพฤษภาคม-เดือนตุลาคมของปี ถ้านับจำนวนวันที่ฝนตก ปีหนึ่งจะมีฝนตกถึง 160 วัน เดือนที่ฝนตกมากที่สุดคือเดือนมิถุนายน-เดือนกันยายน ฤดูแล้งจะอยู่ระหว่างเดือนมีนาคม-เมษายน

สรุปแล้ว ภูมิอากาศของจังหวัดจันทบุรีมีอุณหภูมิอบอุ่นเป็นที่น่าอยู่อาศัยมีข้อเสียอยู่บ้างคือคนที่เคยอยู่จังหวัดจันทบุรีมาแล้วไม่อาจไปอยู่ที่อื่นได้ เนื่องจากผิคนอากาศ

อาณาเขต

ทิศเหนือ จดจังหวัดชลบุรี ละเชิงเทรา ปราจีนบุรี

ทิศใต้ จดอ่าวไทย

ทิศตะวันออก จดประเทศกัมพูชาและจังหวัดตราด

ทิศตะวันตก จดจังหวัดระยอง

การแบ่งเขตการปกครอง

จังหวัดจันทบุรี แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 6 อำเภอ 2 กิ่งอำเภอ ดังนี้

1. อำเภอเมืองจันทบุรี มี 9 ตำบล
2. อำเภอท่าใหม่ มี 12 ตำบล
3. อำเภอขลุง มี 11 ตำบล
4. อำเภอแหลมสิงห์ มี 7 ตำบล
5. อำเภอมะขาม มี 9 ตำบล
6. อำเภอโป่งน้ำร้อน มี 5 ตำบล
7. อำเภอสอยดาว มี 5 ตำบล
8. กิ่งอำเภอแก่งหางแมว มี 5 ตำบล
9. กิ่งอำเภอนายายอาม มี 5 ตำบล

เทศบาลมี 3 เทศบาล

1. เทศบาลเมือง จันทบุรี
2. เทศบาลตำบลท่าใหม่
3. เทศบาลตำบลขลุง

สุขาภิบาลมี 12 แห่ง

1. สุขาภิบาลตำบลจันทนิมิต อำเภอเมืองจันทบุรี
2. สุขาภิบาลตำบลบางกะจะ อำเภอเมืองจันทบุรี

3. สุขาภิบาลตำบลหนองบัว อำเภอเมืองจันทบุรี
4. สุขาภิบาลตำบลหนองคล้า อำเภอท่าใหม่
5. สุขาภิบาลปากน้ำแหลมสิงห์ อำเภอแหลมสิงห์
6. สุขาภิบาลพลับ อำเภอแหลมสิงห์
7. สุขาภิบาลมะขาม อำเภอมะขาม
8. สุขาภิบาลโป่งน้ำร้อน อำเภอโป่งน้ำร้อน
9. สุขาภิบาลทรายขาว กิ่งอำเภอสอยดาว
10. สุขาภิบาลนายายอาม อำเภอท่าใหม่
11. สุขาภิบาลตำบลท่าช้าง อำเภอเมืองจันทบุรี
12. สุขาภิบาลตำบลพลับพลา อำเภอเมืองจันทบุรี

จำนวนประชากร

มีประชากร 439,225 คน แยกเป็นชาย 223,680 คน หญิง 215,549 คน (ข้อมูลเมื่อ เดือน ธ.ค. 2534) มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร 3 คน

การศึกษา ศาสนาและศิลปวัฒนธรรม

จำนวนวัด 229 วัด

จำแนกออกเป็น

1. พระอารามหลวง 1 วัด

วัดราษฎร์ 228 วัด

2. เป็นมณฑนิกาย 200 วัด

ธรรมยุติ 29 วัด

การศึกษา

สถานศึกษาระดับก่อนประถมศึกษา - ประถมศึกษา - มัธยมศึกษา แบ่งออกเป็น

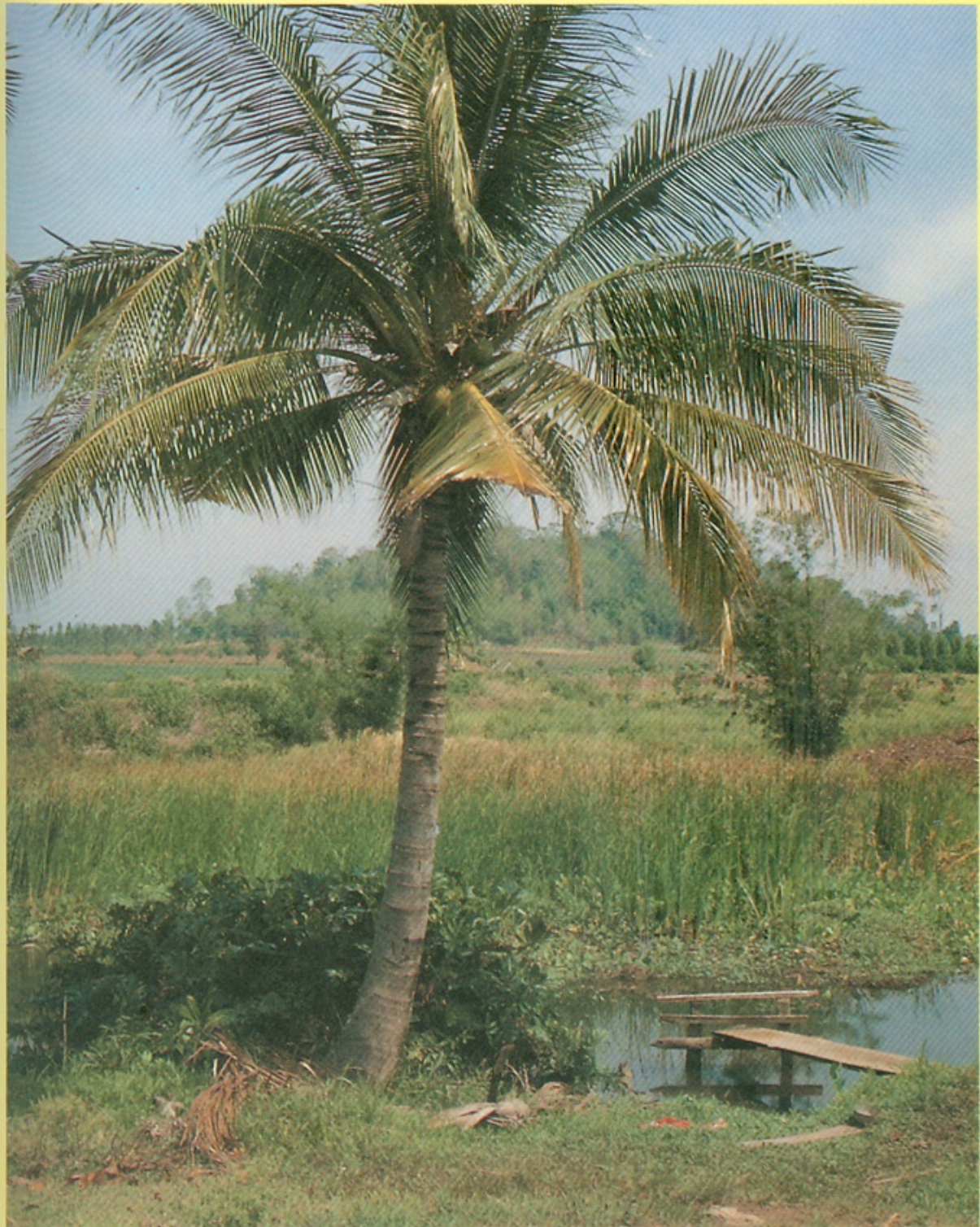
- กรมสามัญศึกษา มีโรงเรียนมัธยมศึกษา จำนวน 18 โรงเรียน
- สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ มีโรงเรียนประถมศึกษา จำนวน 226 โรงเรียน
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน มีโรงเรียนเอกชน จำนวน 17 โรงเรียน
- สำนักงานการศึกษาท้องถิ่น 7 โรงเรียน

สถานศึกษาระดับอุดมศึกษา แบ่งออกเป็น

- วิทยาลัยเทคนิคจันทบุรี	จำนวน 1 แห่ง
- สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล	จำนวน 1 แห่ง
- วิทยาลัยรำไพพรรณี	จำนวน 1 แห่ง

* รายงานสำนักงานจังหวัดจันทบุรี พ.ศ. 2535

แหล่งก่อนประวัติศาสตร์ ที่บ้านบางขน ตำบลซับตาเมา อำเภอน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี

แหล่งก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านบางบอน ตำบล ชับตาเมา ที่พบขวานหิน และเศษภาชนะดินเผา บน
ผิวดินเป็นจำนวนมาก

นักสำรวจกำลังเดินสำรวจผิวดิน เพื่อหาเศษภาชนะและเครื่องมือหิน ที่แหล่งก่อนประวัติศาสตร์ บ้านบางบอน

บนผิวดินที่แหล่งก่อนประวัติศาสตร์บ้านบางบอน ปรากฏเศษภาชนะดินเผากระจายบนผิวดินเป็นจำนวนมาก

เครื่องมือขนาดใหญ่ พบที่บ้านบางบอน

ขวานหินขัด พบที่บ้านบางบอน

ขวานหินขัด ทรงสี่เหลี่ยมคางหมู พบที่บ้านบางบอน

ตรงกลางเป็นขวานหินขัด ขนาดใหญ่ รูปทรงสี่เหลี่ยมคางหมู

ขวานหินขัดขนาดเล็ก พบทั่วไปบนผิวดินที่บ้านบางบอน

เศษภาชนะดินเผา และเศษกำไลหิน พบบนผิวดินโดยทั่วไปที่บ้านบางบอน

งบน้ำอ้อยหิน เป็นเศษวัสดุที่เหลือจากการทำกำไลหิน (ดูจากรูปกลางล่าง)

เศษกำไลหินและวงกลม คือแผ่นงบน้ำอ้อย

กำไลหินเหลือเพียงเกือบครึ่ง และขวานหินสีเหลี่ยมคางหมู พบที่บ้านคาบอน

ก่อนประวัติศาสตร์ในจันทบุรี

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนแรกเริ่ม

สองรอยหลักฐานของชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ในจันทบุรียังไม่เคยได้ศึกษากันมาก่อน จะเป็นชุมชนที่อยู่ต่อเนื่องถึงปัจจุบัน หรือไม่นั้นยังไม่สามารถให้คำตอบได้ แต่กล่าวได้ว่าเป็นชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจ และมีความสำคัญที่สุดแหล่งหนึ่งในประเทศไทย ชุมชนดังกล่าวพบที่บ้านหนองบอน ตำบลซับตาเมา อำเภโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี ศึกษาจากลักษณะทางภูมิศาสตร์และหลักฐานที่ค้นพบสามารถกล่าวไว้ในขั้นต้นว่า เป็นชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ค่อนข้างใหญ่กระจายกว้างบนเนินที่ราบริมเชิงเขา มีแหล่งน้ำและร่องน้ำที่อุดมสมบูรณ์ พบเครื่องมือเครื่องใช้ของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์บนผิวดินมากมาย กล่าวได้ว่าบ้านหนองบอน เป็นแหล่งชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ที่ใหญ่และสำคัญที่สุดแหล่งหนึ่งในภาคตะวันออก⁽¹⁾

พิจารณาตามสภาพทางภูมิประเทศที่ค้นพบหลักฐานก่อนประวัติศาสตร์ กล่าวคือเป็นที่ราบกว้าง มีทิวเขาล้อมรอบเป็นแนวยาวและโค้งเขี้ยวคล้าย ๆ เป็นที่ราบในหุบเขา บนเขาเตี้ย ๆ ที่อยู่ไม่ไกลนักมีถ้ำมากมาย ชาวบ้านแถบนั้นเล่าว่าเคยได้พบขวานหินขัด เศษภาชนะดินเผา เครื่องมือเครื่องใช้ประเภทหิน วางเรียงรายอยู่ในถ้ำ ซึ่งปัจจุบันเป็นที่อยู่ อาศัยของค้างคาว แต่เดิมอาจจะเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ ต่อมาได้อพยพลงสู่ที่ราบ บริเวณที่ราบมีร่องรอยร่องน้ำลำธาร แอ่งน้ำขนาดใหญ่ ตามแนวร่องน้ำมีหินกรวด แม่น้ำ และมีร่องรอยหินที่มนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์เลือกมากระเทาะทำเครื่องมือเครื่องใช้ เช่นขวานหินขัด กำไลหิน เครื่องมือหินชุดดิน และบนพื้นที่ราบพบเศษภาชนะดินเผาลายเชือกทาบมีกระจายอยู่ทั่วไป

กลุ่มชนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมเหล่านี้เป็นใคร ไม่มีใครทราบได้แน่นอนว่าเป็นของชนกลุ่มใดเคยอยู่มาแต่เดิมโดยมิได้อพยพไปไหน หรืออพยพมาจากที่อื่นก็ยังไม่มีความชัด แต่กล่าวได้ว่าชนกลุ่มนี้ได้ติดต่อกับกลุ่มชนกลุ่มอื่น ๆ ที่อยู่ไกลออกไป ซึ่งอาจจะมีความสัมพันธ์กันกับวัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือที่โคกระกา โศกฝ่าย โศกขัณฑอน และที่โคกพนมดี

1. วิเคราะห์จากการสำรวจเบื้องต้นของอาจารย์จากคณะโบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากร และอาจารย์จากวิทยาลัยรำไพพรรณี เมื่อเดือนพฤษภาคม 2535

ในจังหวัดชลบุรีก็ได้⁽²⁾

หลักฐานบนพื้นดินซึ่งพบโดยไม่มีการขุดค้นตามหลักวิชาการอาจกล่าวในเบื้องต้นว่าเป็นชุมชนสมัยหินใหม่ สามารถกำหนดอายุไม่ต่ำกว่า 2-3 พันปีเป็นอย่างน้อย ลักษณะทางสังคมเป็นชุมชนที่ผ่านการเร่ร่อนและตั้งหลักฐานที่ค่อนข้างแน่นอนแล้ว ชุมชนบ้านหนองบอนสามารถรู้จักการเพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์แล้ว แต่ไม่สามารถที่จะศึกษาการพัฒนาการทางสังคมของชุมชนก่อนประวัติศาสตร์แหล่งนี้ได้ เพราะยังไม่มีมีการขุดค้นทางวิชาการ

เป็นที่น่าสังเกตว่าในดินแดนดังกล่าวคือบริเวณอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี เป็นที่อยู่อาศัยของพวกซอง (song) ซึ่งเป็นชนเผ่าพื้นเมืองที่อาศัยอยู่แต่เดิมในภาคตะวันออก พวกซองกระจายอยู่ตามที่ราบสูงในเขตจังหวัดระยอง ตราด จันทบุรี และกระจายอยู่ในบางส่วนของเขมร มีภาษาของตนเองเรียกว่าภาษาซอง มีลักษณะคล้ายกับภาษาตระกูลมอญ-เขมร สาขาขมุ คือมีคำควบกล้ำมาก และไม่มีเสียงวรรณยุกต์ มีภาษาถิ่นย่อยออกไปได้แก่ภาษาซองทับและซองล่อ ปัจจุบันมีคนพูดภาษาซองในประเทศไทยไม่เกิน 5,000 คน⁽³⁾

ในพุทธศตวรรษที่ 18 จิว ตา กวน นักเดินทางจากเมืองจีนเดินทางเข้ามาในอาณาจักรเขมร ได้กล่าวถึงซอง ว่าเป็นชาวพื้นเมืองที่ถูกเขมรจับมาเป็นทาส ในนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ในพุทธศตวรรษที่ 24 กล่าวว่าซองเป็นคนพื้นเมืองในระยอง⁽⁴⁾

ซอง อาจจะเป็นเจ้าของวัฒนธรรมยุคหินใหม่ในเขตอำเภอโป่งน้ำร้อนก็ได้ หรือชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ที่นี้อาจไม่ใช่ซอง แต่เป็นชนกลุ่มหนึ่งที่ต่อมาได้รับวัฒนธรรมอินเดียจากภายนอก และวิถีชีวิตได้เปลี่ยนแปลงไป เหมือนกับคนในเอเชียอาคเนย์ทั้งหลายที่ได้รับวัฒนธรรมจากภายนอก รู้จักการนับถือศาสนา รู้จักการใช้ตัวอักษร มีวิถีชีวิตแบบชาวอินเดีย และผ่านสมัยก่อนประวัติศาสตร์อย่างรวดเร็ว และคนเหล่านี้ก็คือบรรพบุรุษดั้งเดิมของชาวจันทบุรี ในปัจจุบันนั่นเอง

2. พิรพน พิสนพงศ์, โบราณคดีที่ราบชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกของประเทศไทย' เมืองโบราณ (ปีที่ 16 ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม-กันยายน), หน้า 75

3. เรืองเดช ปันเขื่อนขัตติย์, ภาษาถิ่นตระกูลไทย (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล, 2531), หน้า 219

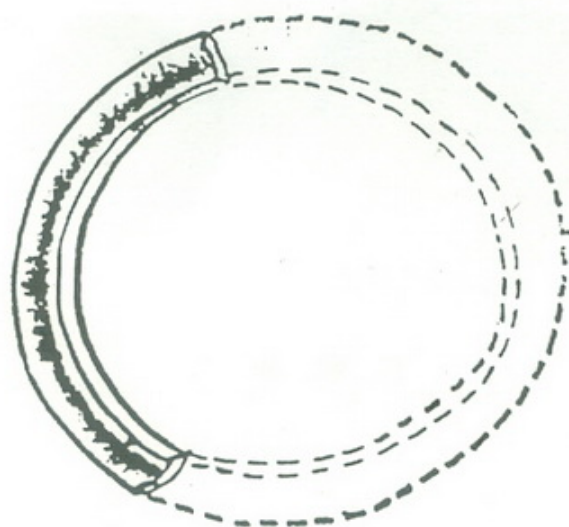
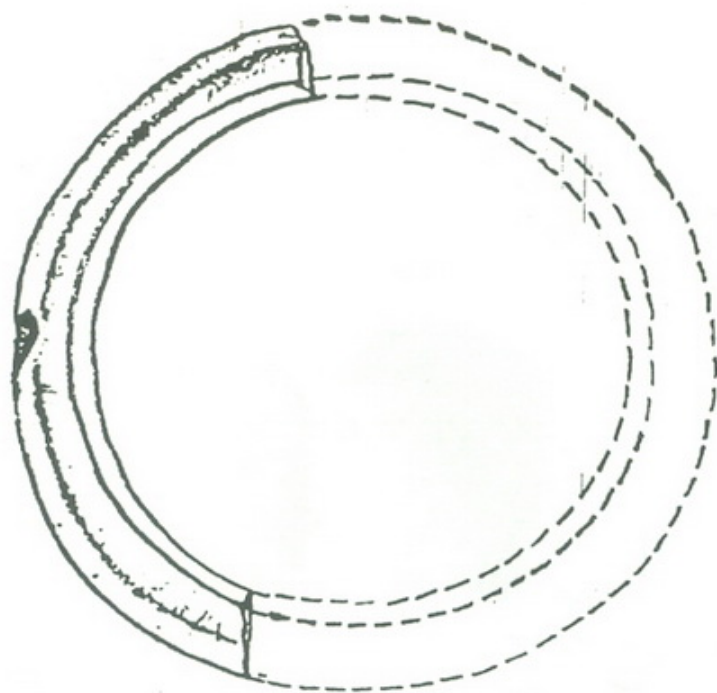
4. สุเรชา สุวรรณไพบูลย์, การศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ของชาวซอง (จันทบุรี: วิทยาลัยรำไพพรรณ, 2530), หน้า 67

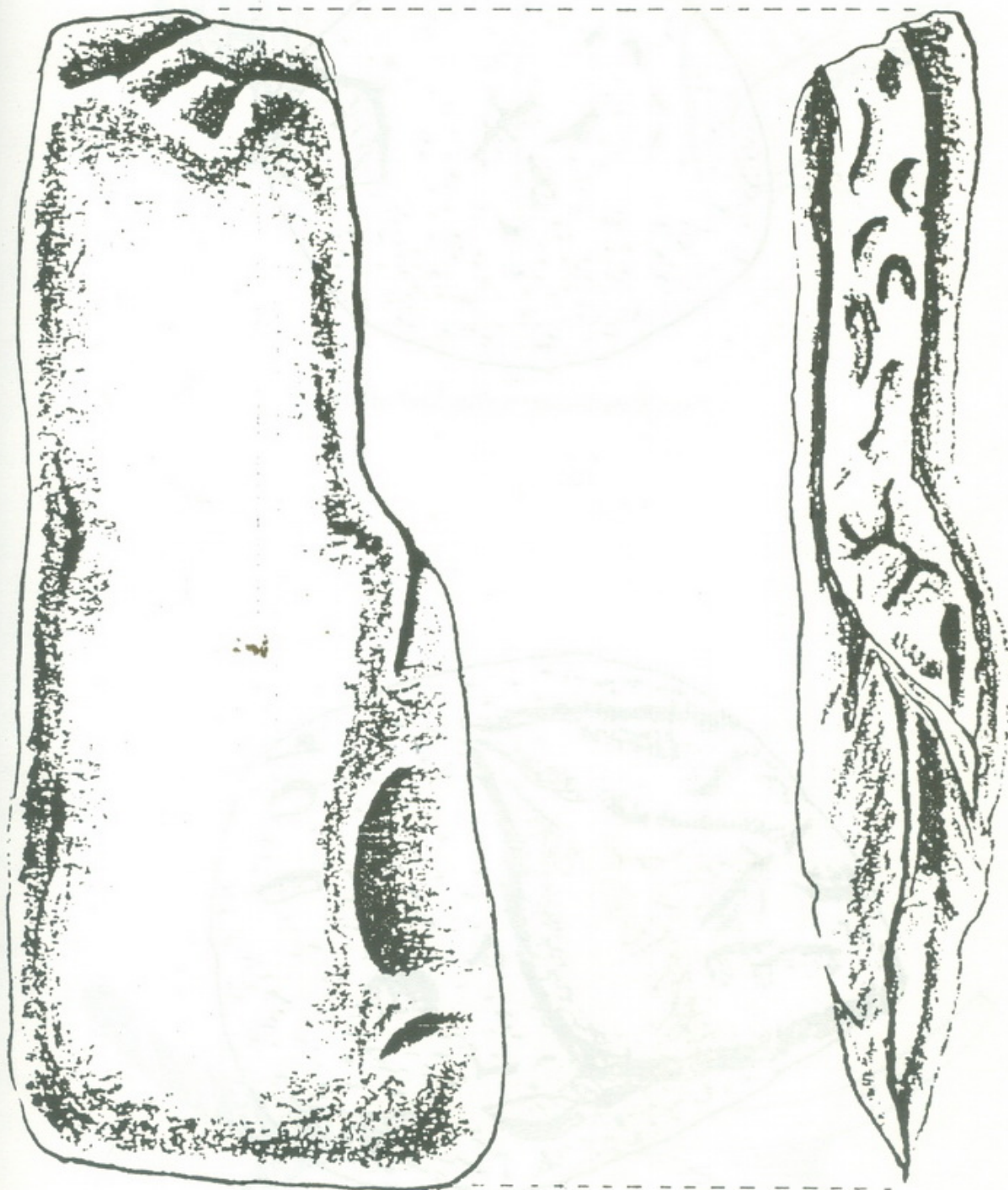
ชวานหินทรงสี่เหลี่ยมคางหมู

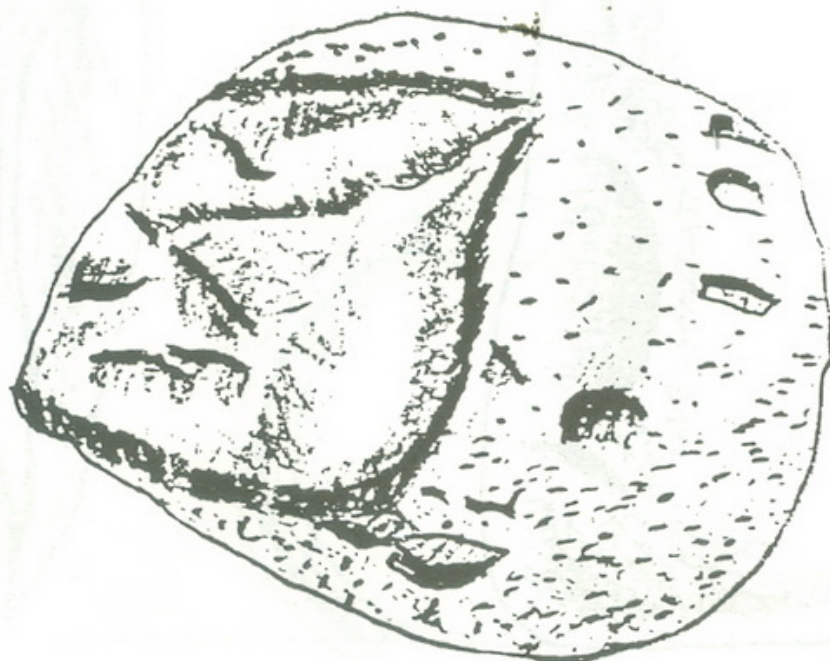
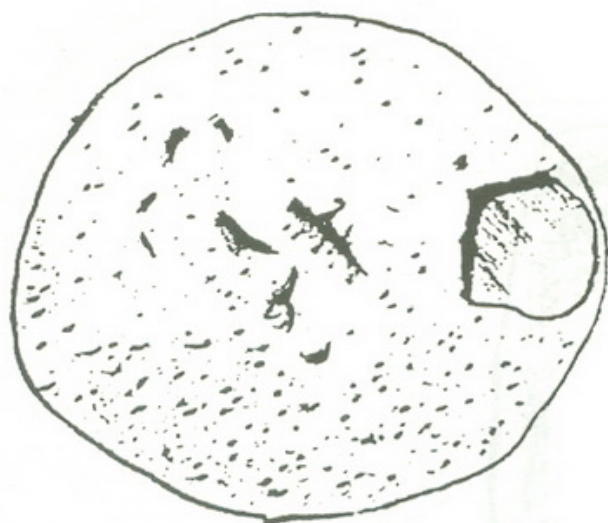
ม้วนหิน

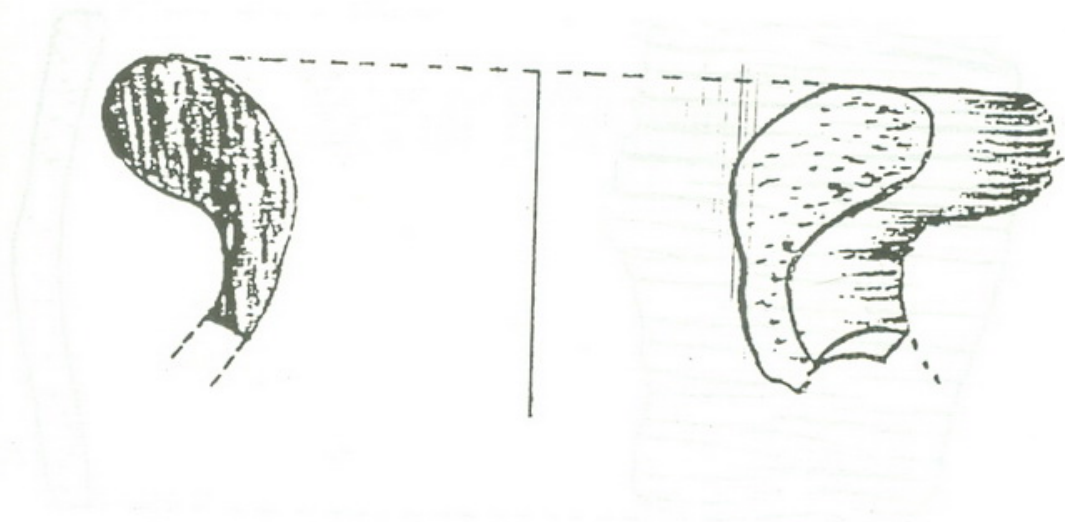
ภาพลายเส้นชิ้นส่วนกำไลหิน

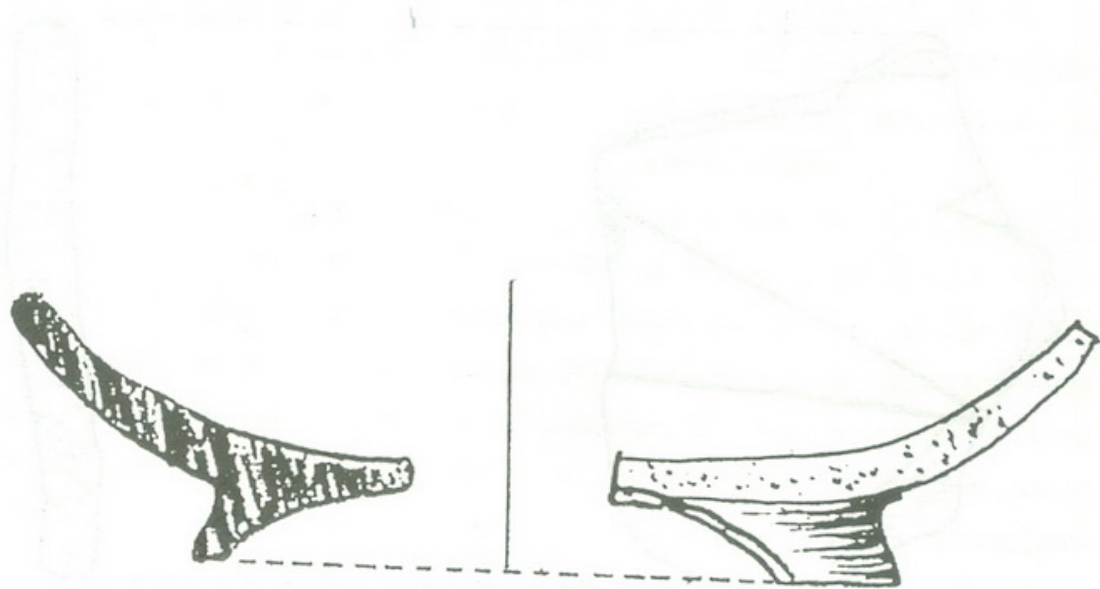
ภาพลายเส้น เครื่องมือหินขนาดใหญ่

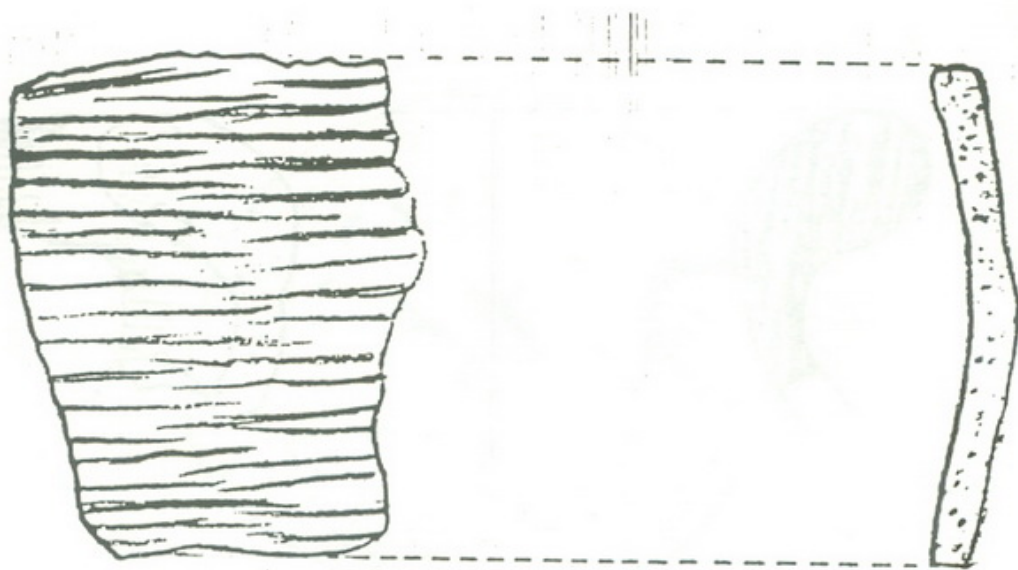
ภาพลายฉลุหิน

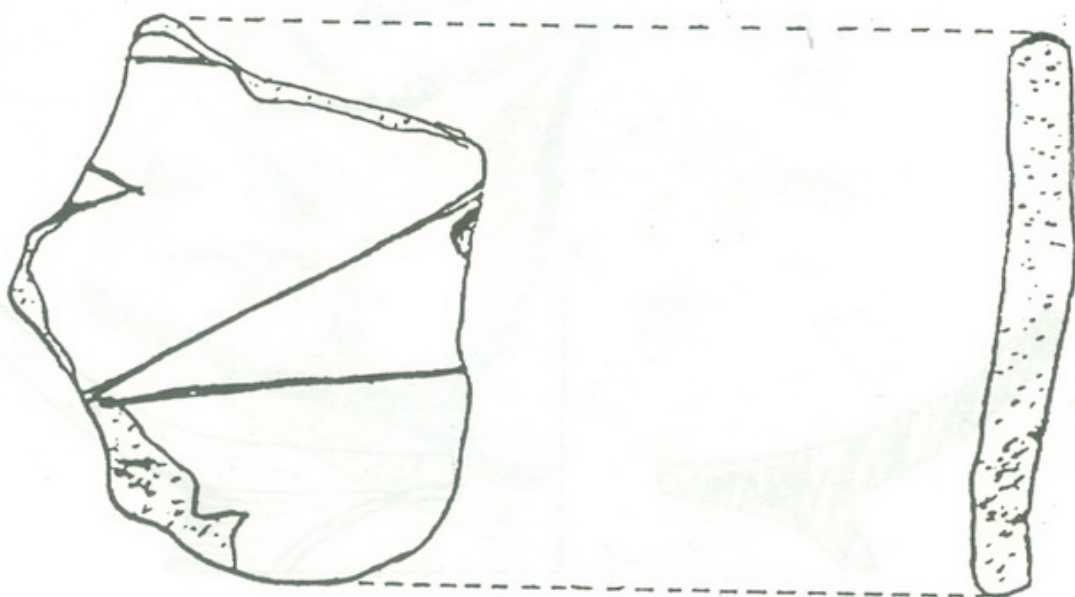
ภาพลายเส้นเศษภาชนะดินเผาส่วนปาก

เศษภาชนะดินเผาส่วนกัน

ภาพลายเส้น เศษกระดาษดินเผาแยกกดประทับ

ภาพลายเส้นเศษภาชนะดินเผาแยกชุดขีด

เมืองจันทบุรีจากตำนาน

ตำนานเรื่องเมืองจันทบุรีโบราณ

ตำนานมีเขียนเป็นเรื่องลงไว้ในสมุดข่อยโบราณพระครูโสภณสมณวัตร อดีตเจ้าอาวาสวัดทองทั่ว เคยบอกว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเคยเสด็จมาทรงสำรวจที่ตั้งเมืองจันทบุรีโบราณแห่งนี้ ได้นำเอาหนังสือดังกล่าวไปพร้อมศิลาพลวลายโบราณ และแผ่นศิลาจารึกไปด้วยหลายชิ้น สำหรับสมุดข่อยที่ว่าเวลานี้ยังคงมีเหลืออยู่ตามบ้าน แต่ไม่ทราบว่ที่ไหน เวลาจะสืบถามหาเพื่อนนำมาอ่านดูก็ยังไม่พบ จึงขอเขียนไปตามประสบการณ์ที่ได้รับมา ผิดพลาดหรือเพี้ยนกับของผู้ใดขออภัยด้วยเถิด (เป็นข้อเขียนของครูพลอย นิสสัย บันทึกลงไว้)

จำเนียรกาลนานมาแล้ว ยังมีกษัตริย์ผู้ครองนครโบราณพระองค์หนึ่ง เข้าใจว่านครนั้น คือเมืองจันทบุรีโบราณที่เชิงเขาสุระบาป ทรงพระนามว่า พระเจ้าพรหมทัต พระองค์ทรงสืบราชบัลลังก์มาจากใคร เมื่อไรไม่ทราบ แต่ว่าพระองค์มีเอกอัครมเหสี และมีราชโอรสด้วยกันสองพระองค์ องค์ที่เป็นพระเชษฐาทรงนามว่า เจ้าบริพงษ์ องค์พระอนุชาทรงนามว่า เจ้าวงษ์สุริยามาศ ต่อมาพระเอกอัครมเหสีสิ้นพระชนม์ ทิ้งราชโอรสทั้งสองไว้กับพระราชมารดา แต่ว่าพระเจ้าพรหมทัตได้ทรงอภิเษกมเหสีองค์ใหม่ขึ้นอีก ทรงนามว่า พระนางกาไว ซึ่งทรงพระโสมนัสพิลาสเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าพรหมทัตยิ่งนักและมีพระโอรสด้วยกันอีก 1 พระองค์ ทรงนามว่าพระไวยทัต

พระนางกาไวเป็นผู้มีใจจงรักภักดีในราชโอรสที่ประสูติจากเอกอัครมเหสีเดิม และมักใหญ่ใฝ่สูงหวังจะให้พระไวยทัตราชโอรสครองนคร ตนจะได้อำนาจต่อไปหากว่าพระเจ้าพรหมทัตเสด็จสวรรคตแล้ว จึงทรงวางแผนกำจัดเจ้าบริพงษ์ และเจ้าวงษ์สุริยามาศ ซึ่งตามกฎหมายเถียรบาลย่อมมีสิทธิในราชสมบัติมากกว่า เพื่อไม่ให้เป็นที่กีดขวางแผนการของตน ความคิดนี้คงจะทรงคิดมาตั้งแต่แรกที่ได้ทรงเสกสมรส ครั้นเมื่อตนมีพระราชโอรสก็ทรงดำเนิงานเพื่อให้พระเจ้าพรหมทัตซึ่งทรงโปรดปรานตนเป็นทุนเดิมอยู่ให้ลุ่มหลงตนยิ่งขึ้น ถึงกับมีการลอบทำเสน่ห์ยาแฝดให้ราชสวามีเสวย เพื่อให้หลงรักตนแต่เพียงองค์เดียวและเมื่อได้โอกาสคราวใดก็พยายามเพ็ดทูลให้พระเจ้าพรหมทัตกำจัดเจ้าบริพงษ์ และเจ้าวงษ์สุริยามาศเสียโดยหาเรื่องยุยงว่าเจ้าลูกเลี้ยงทั้งสองไม่ดีด้วยประการใดประการหนึ่งอยู่เสมอ พระเจ้าพรหมทัตแม้จะทรงพระสมุหทัยในพระนางกาไวเพียงไร ก็ยังทรงมีพระสติอยู่ ไม่ทำอะไรรุนแรงแก่พระราชโอรส แต่ในที่สุดเพื่อทรงตัดความรำคาญ จึงทรงเรียกพระราชโอรสทั้งสองมาขึ้นแจ้งแสดงเหตุผล ให้พาไพร่พลไปสร้างเมืองอยู่เองใหม่ ทั้ง ๆ ที่ทรงอาศัยในราชโอรสอยู่ ฝ่ายเจ้าบริพงษ์

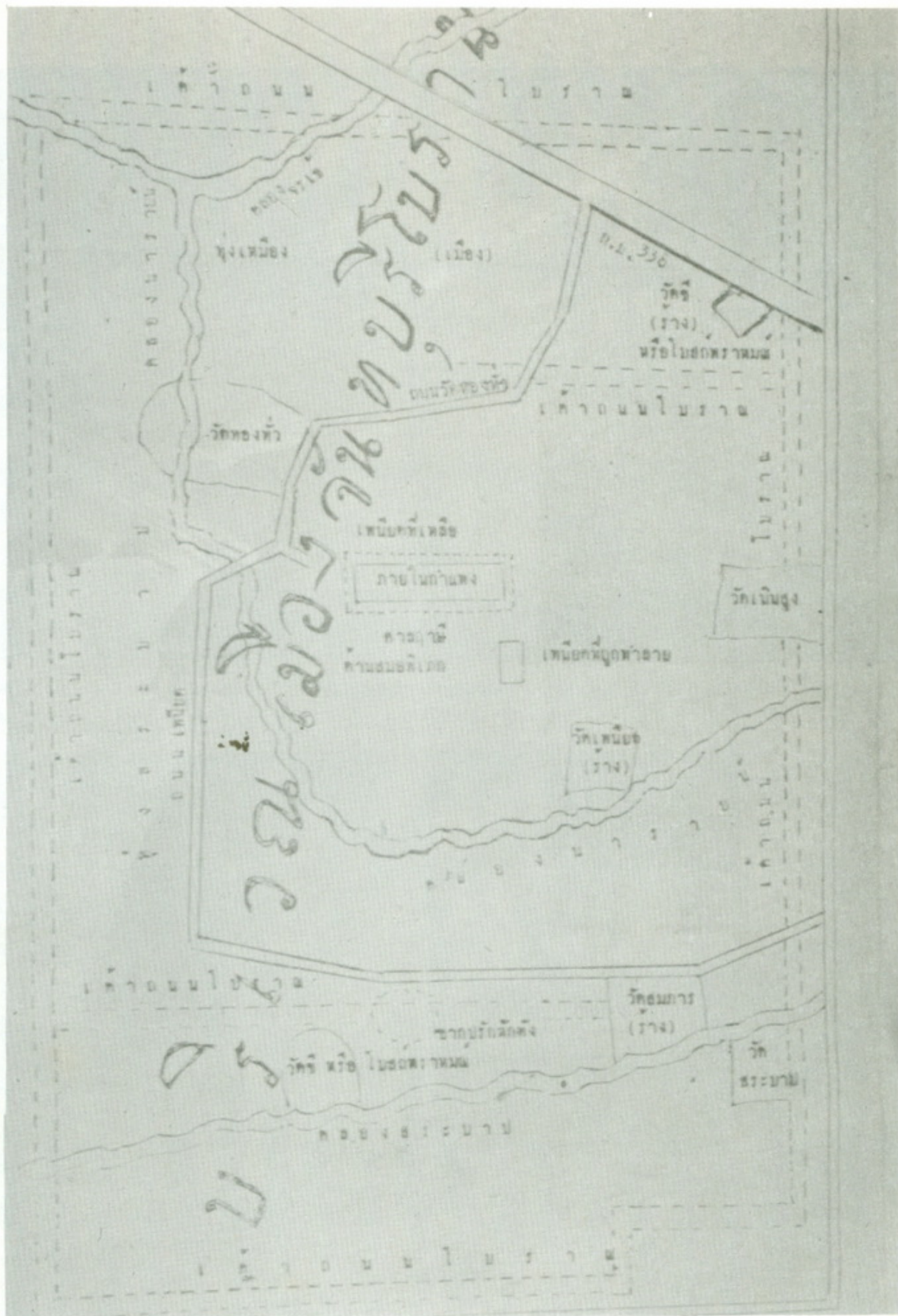
และเจ้าวงศ์สุริยามาศ แม้จะทรงทราบเบื้องหลังอยู่ แต่ด้วยความเกรงพระทัยในราชบิดาก็เสด็จพาไพร่พลไปหาทำเลสร้างเมืองอยู่ใหม่ทางเหนือ คือในเขตท้องที่อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรีเดี๋ยวนี้ ซึ่งอยู่ใกล้แดนขอม (เขมร) เรียกกันว่า เมืองสามสิบ

เมื่อพระนางกาไวกำเนิงงานตามแผนบรรลุไปขั้นหนึ่งแล้ว ก็พยายามรวบอำนาจต่าง ๆ เข้าไว้ในมือของตน ครั้นเมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสด็จสวรรคตแล้ว พระนางก็สถาปนาพระไวยทัต ราชโอรสขึ้นเป็นกษัตริย์ได้สมพระประสงค์ของตน โดยไม่มีอุปสรรคอันใด และได้ตั้งตนเป็นผู้สำเร็จราชการ อันนับว่าได้เป็นใหญ่เป็นโตมีอำนาจสมใจ โดยอ้างว่าราชบุตร ไวยทัตยังทรงพระเยาว์อยู่ เมื่อมีอำนาจใหญ่ยิ่งแล้ว พระนางก็ทรงทำนุบำรุงไพร่พลให้เข้มแข็ง เตรียมไว้รับศึก ซึ่งทรงพระดำริว่าจะเกิดจากเจ้าบริพงษ์และเจ้าวงศ์สุริยามาศแห่งเมืองสามสิบต่อไป เมืองจันทบุรี โบราณที่เรียกกันติดปากมานานครหรือเมืองกาไวก่ด้วย ประการฉะนี้

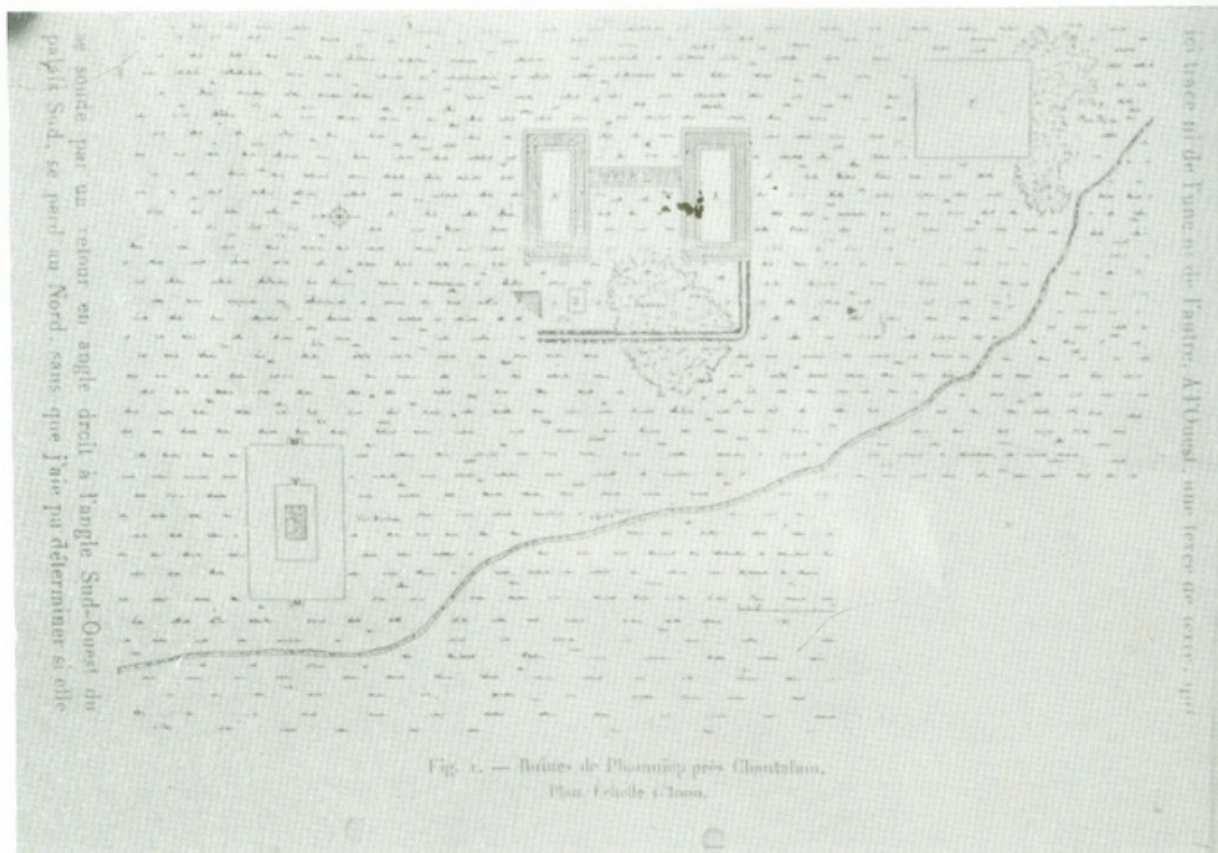
ฝ่ายเจ้าบริพงษ์และเจ้าวงศ์สุริยามาศสองพี่น้องทางเมืองสามสิบ รู้เรื่องราวพระราชบิดาสวรรคต และพระนางกาไวขึ้นครองเมือง ก็ไม่พอพระทัย รับกริษาทัตมาเพื่อจะชิงเมืองคืน เพราะถือตนว่ามีสิทธิในราชสมบัติยิ่งกว่าใคร กองทัพที่ยกมามีกำลังน้อย ทั้งขาดการเตรียมพร้อม เมื่อยกมาอย่างรีบด่วนไพร่พลคงเหน็ดเหนื่อยอดโรย และเมื่อยกมาถึงแล้วก็ส่งกองทัพเข้าตีเมืองทันที ทางฝ่ายในเมืองเตรียมพร้อมอยู่แล้ว จึงต่อสู้ได้ชัยชนะกองทัพ เจ้าบริพงษ์และเจ้าวงศ์สุริยามาศทุกครั้ง ผลที่สุดทั้งกองทัพคน กองทัพช้าง และกองทัพม้า ของสองราชโอรสก็ต้องแตกถอยหนีกลับเมืองสามสิบอย่างระส่ำระสาย

เมื่อแพ่ทัพกลับไปถึงเมืองสามสิบแล้ว ก็เกลี้ยกล่อมผู้คน ช่างม้าศึก ฝึกอาวุธ และทะนุบำรุงให้เข้มแข็ง และได้บอกขอกำลังไปยังกษัตริย์ขอมซึ่งประทับอยู่ที่เมืองนครธม อันเป็นเมือง หลวงมาช่วยแก้แค้น โดยมีสัญญาว่าถ้าได้เมืองคืนแล้วจะแบ่งเมืองให้ ซึ่งกษัตริย์ขอมก็ได้ส่งกำลังมาช่วยกองทัพยกมาใหม่ครั้งนี้ เดินทัพมาด้วยความระมัดระวัง ไม่ประมาทเหมือน คราวที่แล้ว เมื่อมาถึงเมืองก็สร้างค่ายประคองรอบ และตั้งพลับพลาประทับเตรียมไว้ต่อสู้ ทัพในเมืองฝ่ายข้างในเมืองคงจะประมาท เพราะเคยรบชนะมาครั้งหนึ่งแล้ว ฉะนั้นแม้ฝ่ายเจ้าบริพงษ์ และเจ้าวงศ์สุริยามาศ จะส่งทูตมาเจรจาขอตกลงโดยดีเหมือนที่ยกมาครั้งแรก ก็หาได้ตกลงด้วยอย่างใดไม่ ราชโอรสทั้งสองจึงยกกองทัพเข้าโจมตี ฝ่ายทางในเมืองออกต่อสู้ เห็นเหลือกำลัง เพราะฝ่ายแพ่ข้าศึกเข้าเมืองได้แล้ว พระนางกาไวจึงให้ชนพระราชทรัพย์ ขึ้นหลังช้างที่เพนียด เปิดประตูเมืองจะหนี ที่ชนไปไม่ทันก็ชนทิ้งลงส้วม (เว็จ) เป็นอันมาก ครั้นจวนตัวจะหนีไม่ทันจริงๆ ก็ให้เอาเครื่องทองออกหวานท้ายชบวนของตน เพื่อล่อข้าศึกให้พ่วงเก็บอัญมณีเหล่านั้น คนจะได้ลงเรือหนีไปโดยสะดวก

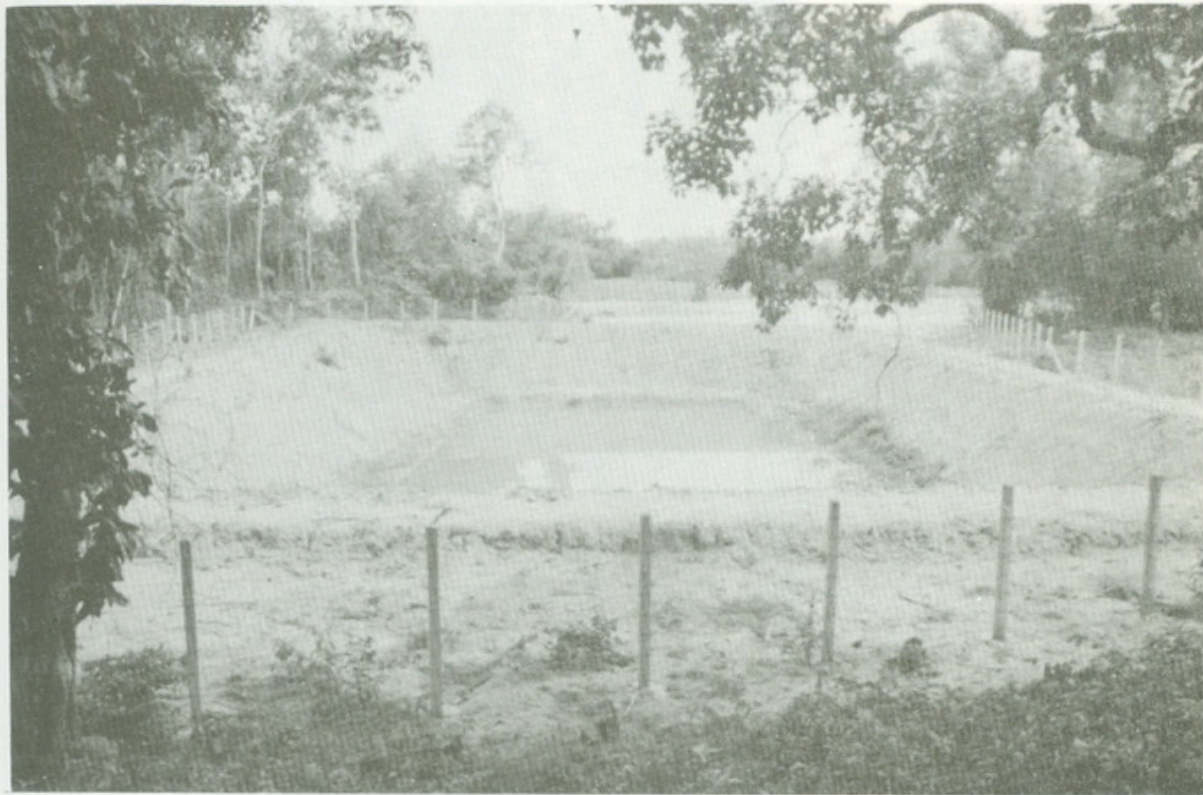
เนื้อหาในตำนานที่ปรากฏ มิใช่เรื่องที่เกิดขึ้นในจันทบุรีแต่เป็นปรัมปราของลาวมาก่อน ภายหลังได้แพร่หลายเข้ามาในจันทบุรี เพราะมีชาวลาวเดินทางเข้ามาในรูปของการแสวงหา ลายแทง และพระพุทธรูปที่เดินทางมาจากประเทศลาวได้นำเรื่องราวมาเล่าจนแพร่หลาย การวิเคราะห์ดังกล่าวได้ข้อมูลจากคำบอกเล่าของคนดั้งเดิมที่อยู่ในจันทบุรี

แผนที่เมืองโบราณ “เมืองพะเนียด” ของครูพลอย นิสสัย ซึ่งสำรวจไว้เมื่อปี พ.ศ. 2499

ผังโบราณสถานในเมืองพะเนียด ของลูเน่ นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศส ตีพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2450

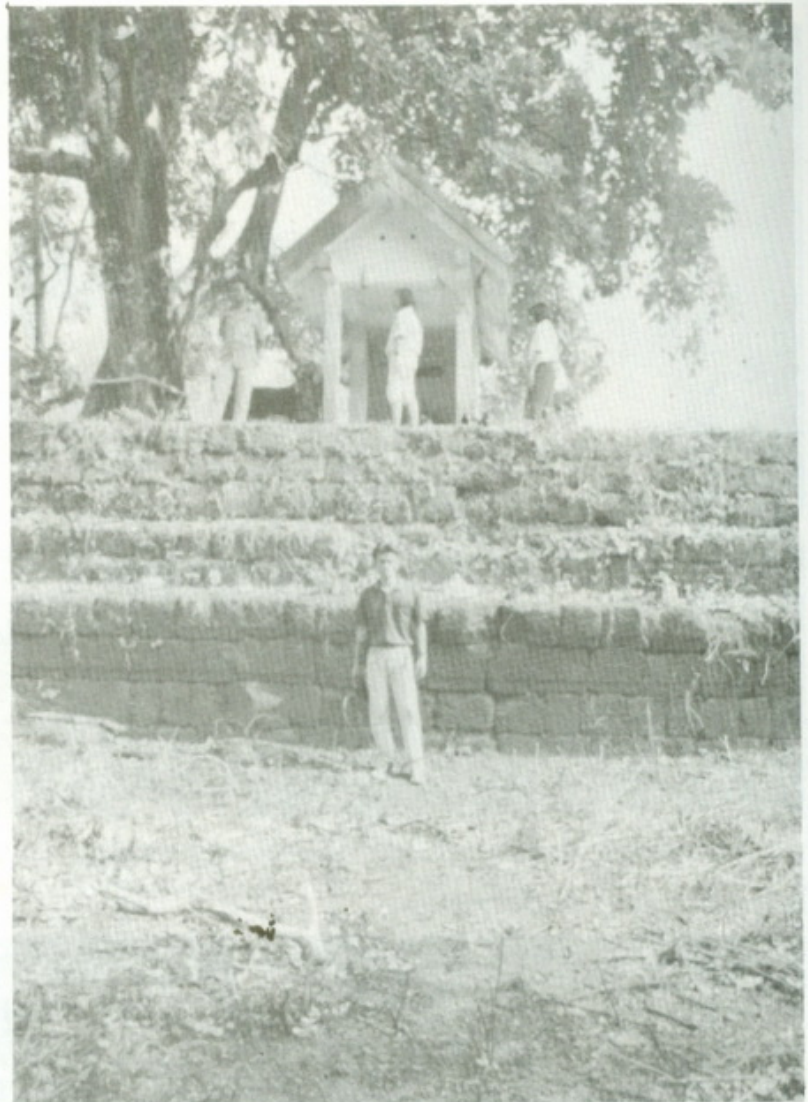

ซากโบราณสถาน ที่ถูกทำลายในระหว่างเดือนกรกฎาคม-มิถุนายน 2535 ถูกขุดเป็นสระน้ำอยู่ติดกับ
โบราณสถานใหญ่ ในเมืองพะเนียด

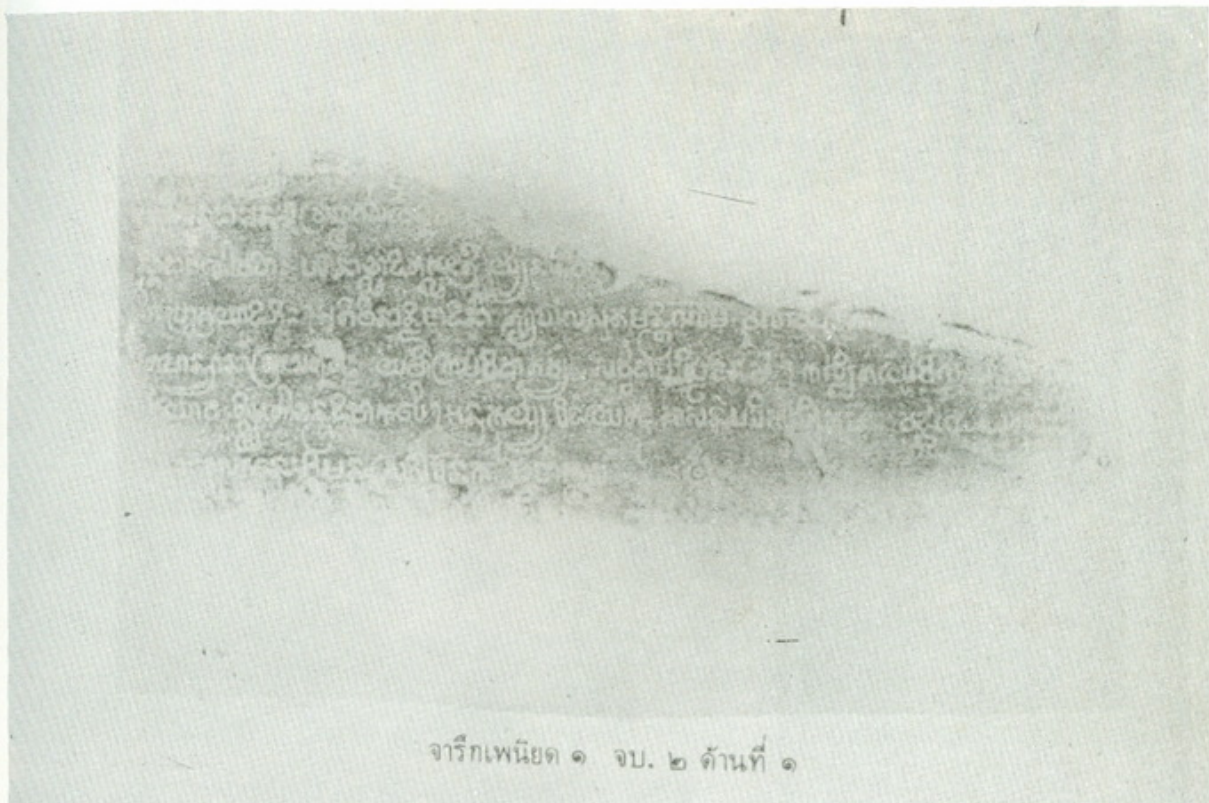
โบราณสถานขนาดใหญ่ ที่ชาวบ้านเรียกว่า พะเนียด ซึ่งน่าจะเป็นบาราย หรือที่เก็บน้ำนั่นเอง

ซากโบราณสถานภายใน
เมืองพะเนียด

ซากโบราณสถาน
อีกแหล่งหนึ่ง ในเมืองพะเนียด

จารึกพะเนียด ๑ จป. ๒ ด้านที่ ๑

ศิลาจารึกพะเนียด ได้จากเมืองพะเนียด จันทบุรี

ศิลาจารึกภาษาขอมหลักที่ 52 ได้จากเมืองพะเนียด จันทบุรี

ซากโบราณวัตถุเช่นศิวิลิ่งค์,ฐานศิวิลิ่งค์
รวมถึงส่วนประดับโบราณสถาน ถูกหรือ
จากวัดสมภารร้าง และบริเวณใกล้เคียง
นำมากองไว้กลางแจ้งที่วัด
สระบาป

ทับหลังศิลปขอมแบบถาลาบริจักร ทำด้วยศิลา ค่อนข้างสมบูรณ์มาก เชื่อกันว่านำมาจากจากกลุ่มโบราณสถานในเมืองพะเนียด ปัจจุบันเก็บรักษาที่วัดบนพลอยแหวน

ทับหลังศิลปขอมแบบถาลาบริวัตร ทำด้วยศิลา (ชำรุด) ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ในพระอุโบสถ วัดทองทั่วจันทบุรี

ประติมากรรมสัมฤทธิ์ขนาดเล็ก เป็นรูปสตรี น่าจะเป็นนางปรัชญาปรมิตา ปัจจุบันอยู่ที่วัดสระบาป

ชิ้นส่วนประติมากรรมสัมฤทธิ์
ภาพล่างเป็นรูปบุรุษ
ปัจจุบันอยู่ที่วัดสระบาป

ชิ้นส่วนรูปพระนารายณ์ สลักด้วยศิลา สันนิษฐานว่า เป็นพระนารายณ์-สวมหมวกแขก ทรงกระบอง เช่นเดียวกับที่พบที่ปราจีนบุรี แต่ที่จันทบุรีพบเพียงชิ้นส่วนแตกหัก ที่สำคัญเช่นพระหัตถ์ทรงสังข์ และทรงธรรณี สมัยก่อนเมืองพระนคร ปัจจุบันอยู่ที่วัดสระบาป

พื้นฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองจันทบุรี

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ร่องรอยที่เก่าแก่ที่สุดในบรรดารัฐในเอเชียอาคเนย์ ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย คือพูนัน อ้างอิงจากจีนที่เก่าแก่ที่สุดเกี่ยวกับอาณาจักรพูนันมาจากข้อเขียน ของคังไถ กล่าวไว้ เมื่อตอนพุทธศตวรรษที่ 8 มีการสร้างอาณาจักรโดยโกญทัญญะ ผู้เดินทางมาถึงดินแดนแถบนี้และรบนางพญาผู้ครองนครชื่อทิวเย่ ในที่สุดได้แต่งงานกับนางพญาผู้นั้นและตั้งราชวงศ์ขึ้นใหม่

เมืองหลวงของพูนันครั้งหนึ่งเคยอยู่ที่เมืองวยาธปุระ แปลว่า “เมืองของนายพราน” อยู่ใกล้ ๆ กับเขาบาพนม และตำบลบานัมปัจจุบันเรียกว่าไทรเวง อยู่ในประเทศกัมพูชานั้นเอง

บันทึกจีนเล่าว่าเมืองวยาธปุระอยู่ห่างจากทะเล 120 ไมล์ ที่เมืองออกแก้วซึ่งเป็นเมืองท่าของพูนัน ตั้งอยู่ริมทะเลในปากแม่น้ำโขงด้านที่หันหลังลงอ่าวไทย ได้มีการค้นคว้าโดยนักโบราณคดีชาวฝรั่งเศส พบว่าเมืองนี้เป็นแหล่งชุมชนที่ใหญ่มาก

เมืองออกแก้วเป็นศูนย์กลางอุตสาหกรรมการค้า ที่ตั้งของเมืองแสดงให้เห็นว่ามีการติดต่อทางเรือกับฝั่งทะเลในอ่าวไทย มีกษัตริย์พระองค์หนึ่งที่มีอำนาจมากของพูนันทรงพระนามว่าพันซี-มัน พระองค์ขึ้นครองราชย์เมื่อพุทธศตวรรษที่ 8 และขยายอำนาจไปไกลมาก จนได้รับพระนามว่า “กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่” พระองค์ทรงสร้างทัพเรือที่มีอำนาจ และขยายดินแดนออกไปกว้างขวาง ส่วนกษัตริย์ที่มีชื่อเสียงองค์อื่นๆ เช่น พระเจ้าชัยวรมัน และพระเจ้ารุทรวามันผู้เป็นราชโอรสครองราชย์ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 12⁽¹⁾

ในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 12 อาณาจักรพูนันที่มีอิทธิพลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เสื่อมอำนาจลง และดินแดนถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรเจนละ ซึ่งก็คือพวกขอม (เขมร) สมัยก่อนพระนครนั่นเอง

พระเจ้าอีสานวรมัน กษัตริย์ที่เก่งกล้าของเจนละขึ้นครองราชย์เมื่อปีพ.ศ.1154 พระองค์สามารถรบนางพูนันได้ทั้งหมดต่อมาพระองค์ได้ลงมาสร้างเมืองหลวงอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำสติงเสนชื่อว่า “อีสานปุระ” และได้ขยายอำนาจไปถึงจักรันตปุระ โอมปุระและพิมายปุระ ทางใต้ได้ขยายอาณาเขตไปถึงจันทบุรีคือจันทบุรีในปัจจุบัน⁽²⁾

1. ศ.จ.อ. ฮอลส์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิ โครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์, 2522), หน้า 31-45.

2. เรื่องเดียวกัน, หน้า 21-24.

ใบเสมาศิลา ลายเทพพนมพบที่วัดบนเขาพลอยแหวน และที่เหมือนกันอีกชิ้นหนึ่งอยู่ที่วัดทองทั่ว
แต่ถูกฝังดินโผล่แค่ส่วนบน เป็นลักษณะที่คล้ายกับศิลปะสุโขทัย ที่พบที่นครศรีธรรมราช

จันทบุรีสมัยก่อนเมืองพระนคร

จันทบุรีเป็นเมืองโบราณที่น่าจะมีอายุถึงปลายสมัยฟูนัน คือในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 หลักฐานจากเมืองโบราณที่ชาวบ้านเรียกกันว่าเมืองพะเนียด (กาโหว) ซึ่งยังไม่มีทางขุดค้นทางโบราณคดี แต่เห็นร่องรอยการทับถมของซากโบราณวัตถุสถานหลายยุคหลายสมัย ที่เก่าแก่ที่สุดเห็นจะเป็นทับหลังแบบถาลาบรีวัต ซึ่งนักโบราณคดีบางท่านจัดอยู่ในศิลปะฟูนันตอนปลาย หรือสมัยเจนละ⁽³⁾ ตอนต้น อันเป็นศิลปะก่อนสร้างเมืองพระนคร จัดเป็นทับหลังที่เก่าที่สุดของศิลปะขอม⁽⁴⁾ และค้นพบในจันทบุรีถึง 3 ชิ้น

ทับหลังแบบถาลาบรีวัตค้นพบในเมืองไทย 4 ชิ้น พบในจันทบุรี 3 ชิ้น และอีกชิ้นหนึ่งปัจจุบันอยู่ที่วัดสุปฏิหาราม จังหวัดอุบลราชธานี ส่วนที่พบที่จันทบุรีเข้าใจว่าได้มาจากกลุ่มโบราณสถานที่เมืองพะเนียดทั้งสิ้น ปัจจุบันชิ้นหนึ่งอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร อีกชิ้นหนึ่งอยู่ที่วัดทองทั่ว จังหวัดจันทบุรี ส่วนชิ้นที่สมบูรณ์และสวยงามที่สุดอยู่ที่วัดบน เขาพลอยแหวน จังหวัดจันทบุรี ทับหลังถาลาบรีวัต ชิ้นที่อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร มีเพียงครึ่งเดียว ลวดลาย ตรงกลางภายในรูปวงไข่ เป็นรูปครุฑพำนักนุชย์ถืออุทหรือนาคเศียรเดียวอยู่ในมือทั้งสองข้าง รอบวงรูปไข่มีลายใบไม้วนประกอบ และภายในวงไข่มีลายดอกไม้ขนาดใหญ่มีก้านประดับด้วยลายลูกประคำ วงโค้งประดับด้วยแนวลูกประคำเป็นช่องทั้งด้านบนและด้านล่าง แต่ไม่มีลวดลายตรงกลาง และก่อนที่จะเข้าปากมกรนั้นก็ยังมีแนวเส้นโค้งหรือเส้นมาคั่น มกรมีรูปร่างอ้วนเตี้ย มีหางเป็นลายก้านขด ไม่มีฐานรองรับ ใต้วงโค้งมีลายพวงมาลัยคู่กันด้วยลายอุบะ ภายในวงพวงมาลัยมีลายคล้ายรูปสามเหลี่ยม ไม่มีลวดลายประดับ จัดเป็นทับหลังขอมแบบถาลาบรีวัตอย่างแท้จริง⁽⁵⁾ ลักษณะหลายประการของทับหลังแบบถาลาบรีวัตคล้ายคลึงกับทับหลังของศิลปะอินเดียแบบคุปตะ ระหว่าง พ.ศ. 1100-1150 เช่นที่ถ้ำเอโลราที่ 6 และ ที่ 14⁽⁶⁾

3. มจ. สุภัทรดิศ ดิสกุล "ทับหลังถาลาบรีวัตในประเทศไทย", โบราณคดี (ฉบับที่ 4 เล่ม 1, 2515), หน้า 12.

4. เรื่องเดียวกัน

5. อนุวิทย์ เจริญศุภกุล "การสำรวจเก็บข้อมูลศิลปสถาปัตยกรรม อารยธรรมเขมร ณ จังหวัดจันทบุรี", ศิลปากร ปีที่ 29 เล่ม 2 (พฤษภาคม พ.ศ. 2528), หน้า 78.

6. มจ. สุภัทรดิศ ดิสกุล, ศิลปะขอม เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: องค์การคุรุสภา, 2533), หน้า 13.

สภาพวัดสมภารร้าง ถูกแทคเตอร์ไถราบเป็นหน้ากลอง แล้วมีการสร้างอาคารกับเทวสถานเดิม

อีกภาพหนึ่งของซากเทวสถานในวัด 'สมภารร้าง' ที่ถูกทำลายและนำมาไว้ที่วัดสระบาป

ลักษณะทับหลังถาลาบรีวคที่ปรากฏในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ก็เป็นเช่นเดียวกันกับทับหลังที่อยู่ในจันทบุรี แต่ที่วัดทองทั่วนั้นหักไปหนึ่งในสาม⁽⁷⁾ และที่วัดบนนั้นสมบูรณ์ทั้งแผ่น มีเพียงรอยแตกอยู่ตรงกลางเท่านั้น ซึ่งจัดว่าเป็นทับหลังถาลาบรีวคแบบเก่า และสมบูรณ์ที่สุด⁽⁸⁾

จะเห็นได้ว่าตามหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบที่บริเวณเมืองพะเนียดนั้น มีหลักฐานเก่าสุดถึงสมัยอาณาจักรฟูนันตอนปลาย หรือเจนละตอนต้น คือมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา ซึ่งถ้าศึกษาจากหลักฐานที่ค้นพบแล้วจะเห็นว่าจันทบุรีเป็นเมืองที่ค่อนข้างจะเก่าแก่ และถือได้ว่าแหล่งดังกล่าวเป็นแหล่งกำเนิดวัฒนธรรมที่สำคัญมาก มีชุมชนโบราณที่ได้รับวัฒนธรรมอินเดียอาศัยมากว่าพันปีมาแล้ว

แหล่งโบราณคดีที่ค้นพบเป็นลักษณะการตั้งชุมชนของผู้ที่อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งโดยเดินทางทางเรือ เข้ามาตั้งหลักแหล่งบริเวณที่ราบเทือกเขาสระบาป เทือกเขาดังอยู่ระหว่างลุ่มน้ำจันทบุรีและลุ่มน้ำเวฬุ เทือกเขาสระบาปเป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำลำธารต่าง ๆ โดยรอบเทือกเขามีที่ราบอันอุดมสมบูรณ์

สภาพที่ตั้งเมืองโบราณตามแผนที่ทหารของกรมแผนที่ระวางที่ 5434 III ลำดับชุด L 7017 พิมพ์ครั้งที่ 3-RTSD นั้น ปัจจุบันอยู่ใกล้ถนนสุขุมวิท กินอาณาเขตหมู่บ้านพะเนียด หมู่ บ้านสระบาป ตำบลคลองนารายณ์ อำเภอเมือง เมืองโบราณตั้งอยู่บนที่ราบลอนลูกคลื่น ผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ 1 กิโลเมตร ยาวประมาณ 2 กิโลเมตร⁽⁹⁾ ลูเน่ (lu'ne) ชาวฝรั่งเศสได้เดินทางเข้ามาสำรวจและได้ตีพิมพ์เผยแพร่ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2450 ขณะนั้นเมืองโบราณยังอยู่ในสภาพดีพร้อมพอสมควร แม้ว่าจะถูกรื้อโดยชาวบ้านมาแล้วก็ตาม และต่อมาในปี พ.ศ. 2499 ครูพลอย นิสสัยและคณะได้สำรวจและทำผังเมือง ไว้ค่อนข้างสมบูรณ์มาก⁽¹⁰⁾ เพราะเป็นหลักฐานที่สำคัญ ซึ่งหลังจากนั้นแหล่งโบราณคดีที่นี้ถูกทำลายลงอย่างยับเยิน

ในปัจจุบันแนวถนนโบราณยังพอเหลือให้เห็น ซึ่งกว้างประมาณ 25-30 เมตร ทางด้านทิศเหนือของแนวถนนถูกถนนสุขุมวิทตัดผ่านออกนั้นเป็นที่ตั้งบ้านเรือนและเรือสวนไร่นาแนวถนนโบราณอีกแห่งหนึ่งที่ยังเห็นเค้าอีกเล็กน้อย อยู่บริเวณปากทางเข้าวัดเนินสูง ตามถนนสุขุมวิท ถนนตัดต่อระหว่างหมู่บ้านนั้นก็สร้างทับเส้นทางบนไหล่ถนนเดิม⁽¹¹⁾

7. อนุวิทย์ เจริญศุภกุล "การสำรวจเก็บข้อมูลศิลปสถาปัตยกรรม อารยธรรมเขมร ณ จังหวัดจันทบุรี" ศิลปากร, หน้า 85.

8. เรื่องเดียวกัน

9. อุไรวรรณ รัตนวิระกุล "การศึกษาแหล่งโบราณคดี ณ วัดทองทั่ว และบริเวณใกล้เคียง ตำบลคลองนารายณ์ อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี" (วิทยานิพนธ์บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), หน้า 15-16.

10. เรื่องเดียวกัน.

11. เรื่องเดียวกัน

ปัจจุบันแหล่งน้ำธรรมชาติที่ไหลผ่านที่ตั้งของเมืองโบราณแตกต่างไปจากเดิมมาก ซึ่งเกิดจากการทับถมพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยและการเพาะปลูก แหล่งน้ำบางแห่งตื้นเขินกลายเป็นร่องน้ำเล็กๆ มีสระน้ำโบราณที่ชาวบ้านเรียกว่า สระจรเข้ อยู่ริมถนนสุขุมวิท และเนื่องจากแหล่งโบราณคดีนี้ตั้งอยู่ในที่ราบเชิงเขาสระบาปซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของคลองนารายณ์และลำน้ำสระบาปซึ่งปรากฏซากโบราณสถาน นอกจากนี้ยังมีลำน้ำเล็กๆ ที่แตกแขนงมา จากลำน้ำใหญ่ทางทิศตะวันตกซึ่งสามารถไหล ลงสู่ทะเลได้ และเชื่อว่าเป็นแหล่งที่ตั้งชุมชนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐาน เพราะสามารถติดต่อกับชุมชนอื่นได้ สะดวกและอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรทางธรรมชาติ บริเวณดังกล่าวมีชุมชนอยู่ต่อเนื่องกันหลายศตวรรษ

ซากโบราณวัตถุสถานในเมืองโบราณเห็นได้ชัดถึงการสร้างหลายยุคหลายสมัย พิจารณาจากโบราณวัตถุที่มีหลักฐานว่าได้นำไปจากที่นี้ และซากโบราณสถานที่หลงเหลือสามารถกำหนดอายุพอคร่าวๆ โดยเปรียบเทียบกับศิลปะขอมได้ดังนี้

1. ศิลปะแบบถาลาบริวัต

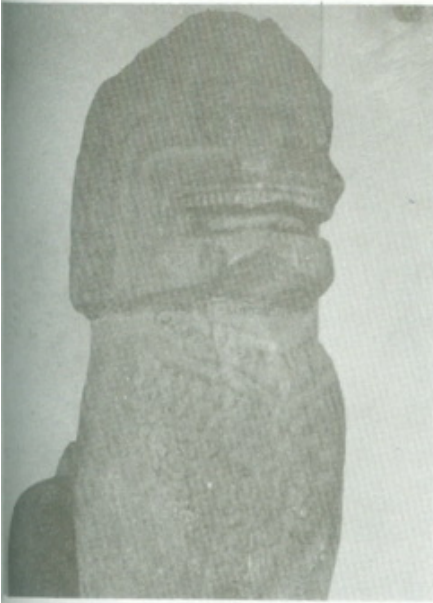
ได้ค้นพบทับหลังจำนวน 3 ชิ้น เป็นศิลปะแบบถาลาบริวัต ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร 1 ชิ้น อยู่ที่วัดทองทั่ว 1 ชิ้น และอยู่ที่วัดบน 1 ชิ้น ทับหลังคือศิลปะสลักแท่งสี่เหลี่ยมอยู่เหนือกรอบประตูปราสาทในศิลปะขอม ทั้ง 3 ชิ้น พบที่บริเวณเมืองพะเนียด มีลักษณะที่ใกล้เคียงกันอายุร่วมสมัยกัน แต่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร มีเพียงครึ่งเดียว ส่วนที่วัดทองทั่วมีเพียงหนึ่งในสาม ที่สมบูรณ์ที่สุดคือ ที่วัดบน

ลักษณะลวดลายตรงกลางภายในวงรูปไข่เป็นรูปครุฑหน้ามนุษย์ถืออุทหรือนาคเคียวเดียวอยู่ในมือทั้งสองข้าง รอบวงรูปไข่มีลายใบไม้ม้วนประกอบ และภายในวงรูปไข่มีลายดอกไม้ขนาดใหญ่ มีก้านประดับด้วยลายลูกประคำ วงโค้งประดับด้วยแนวลูกประคำเป็นขอบทั้งด้านบน และด้านล่างแต่ไม่มีลวดลายตรงกลาง และก่อนที่จะเข้าปากมกรนั้นก็ไม่มีแนวเส้นโค้งหรือเส้นตรงมาคั่น มกรมีรูปร่างอ้วนเต็มมีหางเป็นลายก้านขด ไม่มีฐานรองรับได้วงโค้งมีลาย พวงมาลัยคู่คั่นด้วยลายอุษะ ภายในพวงพวงมาลัยมีลายคล้ายรูปสามเหลี่ยม ไม่มีลวดลายประดับ ซึ่งลักษณะดังกล่าวจัดเป็นแบบถาลาบริวัตอย่างแท้จริง ⁽¹²⁾

ศิลปะแบบถาลาบริวัตพบครั้งแรกที่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ทางทิศใต้ของแก่งซอน ตรงข้ามกับปากแม่น้ำเซซาน (Se San) “ถาลาบริวัต” มาจากคำว่า ธาราปริวัตต์ ในภาษาบาลีแปลว่า “น้ำวน” ซึ่งบริเวณดังกล่าวมีน้ำวนจริงๆ และได้ค้นพบทับหลังศิลปะ 8 ชิ้น แต่ลักษณะลวดลายกำหนดอายุน้อยกว่าที่ค้นพบที่จันทบุรี จัดเป็นศิลปะถาลาบริวัตรุ่นหลัง ซึ่งก่อนสมัยสมโบร์ไพรกุก อันเป็นศิลปะขอมสมัยแรกๆ ซึ่งมีอายุระหว่าง พ.ศ. 1150-1200 ⁽¹³⁾

12. เรื่องเดียวกัน, หน้า 80.

13. มจ. สุภัทรดิศ ดิสกุล “ทับหลังแบบถาลาบริวัตในประเทศไทย” โบราณคดี, หน้า 12.

สิงห์ทวารบาล (ตัวผู้ ?) ศิลปะขอมแบบนครวัด นำมาจากเมืองโบราณ ในจันทบุรี
ปัจจุบันอยู่ที่โรงเรียนเบญจมราชูทิศ จันทบุรี

สิงห์ทวารบาล (ตัวเมีย ?) ศิลปะขอมแบบนครวัด นำมาจากเมืองโบราณในจ
ปัจจุบันอยู่ที่โรงเรียนเบญจมราชูทิศ จันทบุรี

แม้เมืองจันทบุรียังไม่เคยพบหลักฐานเกี่ยวกับเทวรูปที่มีอายุเก่าถึงสมัยก่อนเมืองพระนครเลย อาจเป็นเพราะว่าผู้พบไม่ได้นำมาเผยแพร่ แต่อย่างไรก็ตาม หลักฐานที่วัดสระบาป มีปรากฏซากเทวรูป พระนารายณ์สลักด้วยศิลาสีเขียวแต่ขนาดไม่โดนนัก พบเพียงชิ้นส่วน เช่น พระหัตถ์ทรงสังข์ 1 ชิ้น พระหัตถ์ทรงธรรณี 1 ชิ้น และชิ้นส่วนประกอบอื่นๆ ที่ชำรุดหักแตก เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย พอจะพิจารณา ได้ว่าเป็นพระนารายณ์ ซึ่งน่าจะเป็นพระนารายณ์สวมหมวกทรงกระบอกเช่นเดียวกันกับที่ค้นพบในดิน แดนใกล้เคียงเช่นปราจีนบุรี

ประติมากรรมสวมหมวกทรงกระบอกคล้ายหมวกแขก ท่อนบนเปลือยเปล่า มีสีกกร มักอยู่ใน ท่ายืนตรงบ้าง ท่ายืนเอียงกายบ้าง ตามคำเรียกทั่วไปมักเรียกว่าพระนารายณ์สวมหมวกแขก เพราะ ส่วนใหญ่เป็นรูปพระวิษณุ หรือพระนารายณ์ทั้งสิ้น นักโบราณคดีกำหนดอายุโบราณวัตถุดังกล่าวอยู่ในสมัยก่อนขอม (Pre-Khmer) หรือเรียกอีกอย่างว่าสมัยก่อน เมืองพระนคร (Pre-Angkorian) ซึ่งอายุอยู่ในระหว่าง พ.ศ. 1150-1400⁽¹⁴⁾

บริเวณที่พบเทวรูปสวมหมวกแขก มักอยู่ในท้องถิ่นใกล้ทะเล และแต่ละแห่งที่พบนั้นจะอยู่ใน บริเวณที่เคยเป็นชุมชนโบราณ โดยเฉพาะในในภาคตะวันออก หมายถึงท้องที่ตั้งแต่จังหวัดชลบุรี จะเชิงเตรา ปราจีนบุรี ระยอง ตราด และจันทบุรี ซึ่งเป็นบริเวณที่อยู่ใกล้ฝั่งทะเล ในอ่าวไทยมีเทือก เขาพนมดงรักกั้นแบ่งจากที่ราบสูงโคราช และบริเวณชายทะเลก็มีเทือกเขาทอดเป็นทิวาวขนานไป ในบางแห่ง เช่น เทือกเขาบรรทัด และเทือกเขาจันทบุรี ซึ่งยื่นล้ำเข้าไปในเขตกัมพูชา บริเวณที่พบ เทวรูปสวมหมวกแขกเป็นแห่งแรกได้แก่ เมืองพระรถ อำเภอพนสนิมคม จังหวัดจันทบุรี เทวรูปที่พบไม่ สมบูรณ์ มีเพียงแต่ฐาน ส่วนมือขาและเท้า แหล่งถัดมาที่พบคือเมืองศรีมโหสถ อำเภอโคกปีป จังหวัด ปราจีนบุรี เทวรูปที่พบมีทั้งขนาด เท่าคนและขนาดใหญ่กว่าคน เมืองศรีมโหสถหรือในศิลาจารึก เรียกว่า ศรีวัดสระปุระ เป็นศูนย์กลางที่แพร่กระจายเทวรูปสวมหมวกแขกในภาคตะวันออก⁽¹⁵⁾

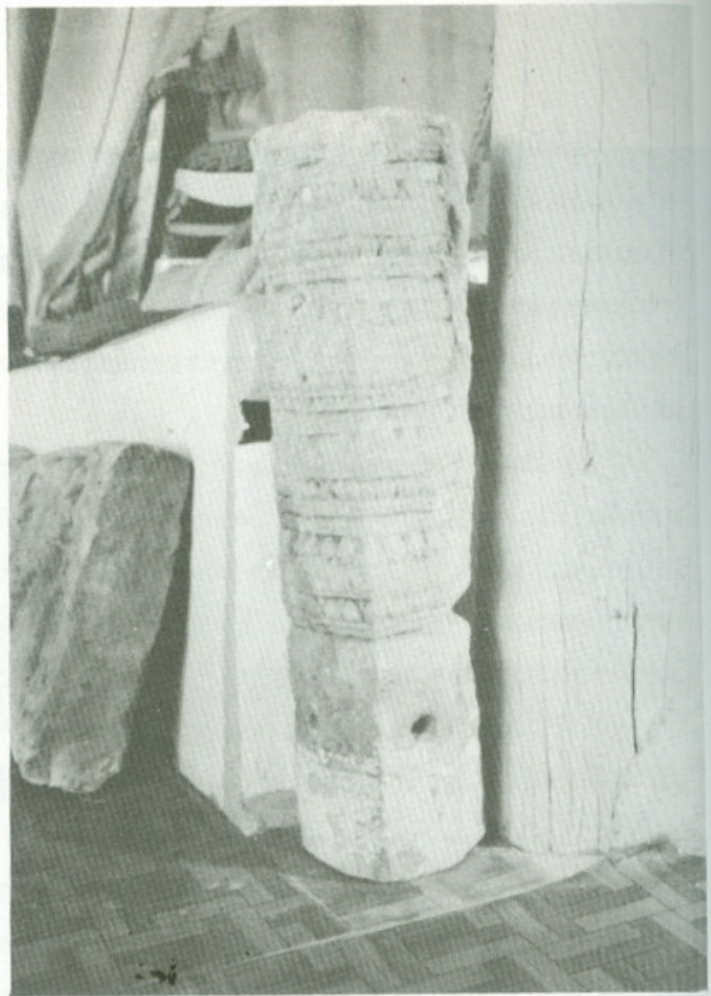
การค้นพบศิลปะแบบถาลาบริวัตในเมืองจันทบุรี พอจะสรุปในขั้นต้นว่า การตั้งชุมชนของพวก พุันหรือขอม (เขมร) นั้น ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานสร้างบ้านเรือนและศาสนสถานมาตั้งแต่ในราวพุทธ ศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา เป็นพวกที่เดินทางทางเรือเข้ามาและนับถือศาสนาฮินดู พวกนี้อาศัยอยู่ ตามที่ราบแนวคลองนารายณ์และคลองสระบาปซึ่งสามารถใช้เป็นเส้นทางติดต่อกับ ดินแดนภายนอก ได้สะดวก โดยเฉพาะศิลปะแบบถาลาบริวัต นักโบราณคดีได้สันนิษฐานว่า ศิลปะแบบดังกล่าวน่าจะ สร้างขึ้นในสมัย พระเจ้าวรมันที่ 1 พ.ศ. 1141-1450 เป็นกษัตริย์ของเจนละ และมีการบูรณะหรือ สร้างต่อมาในสมัยพระเจ้าอโสมนสรณ์ที่ 1 พระราโชรส (พ.ศ. 1159-1180) เป็นอย่างน้อย⁽¹⁶⁾

14. อุไรวรรณ รัตนวิระกุล "การศึกษาแห่งโบราณคดี, ณ วัดทองทั่ว และบริเวณใกล้เคียงตำบลคลองนารายณ์ อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี", หน้า 16.

15. มจ. สุกัทรดิศา ดิศกุล "ทับหลังแบบถาลาบริวัตในประเทศไทย", โบราณคดี, หน้า 15.

16. เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

เสาศิลา ศิลปะขอมสมัย
เมืองพระนคร
ปัจจุบันอยู่ที่วัดทองทั่ว

เสาศิลา ศิลปะขอม
สมัยก่อนเมืองพระนคร
ปัจจุบันอยู่ที่วัดทองทั่ว

2. ศิลปะแบบไพรกเมง

หลังสมัยพระเจ้าอโศกนารายณ์ที่ 1 คือพระเจ้าภวรวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1182-?) ครองราชย์ต่อมา แต่เป็นช่วงสั้น ๆ ซึ่งเป็นความลึกลับเกี่ยวกับที่มาของพระองค์ ต่อมาในปี พ.ศ. 1200 พระเจ้าชัยวรมันที่ 1 เชื้อสายของพระเจ้าอโศกนารายณ์ขึ้นครองราชย์ต่อมา ความแตกแยกของเจนละบกและเจนละน้ำจะเริ่มหลังแต่พระเจ้าอโศกนารายณ์สวรรคต แต่พระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ก็ยังรักษาพระราชอำนาจเหนือดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงได้ และมีหลักฐานว่า อำนาจทางการเมืองไปทางลุ่มแม่น้ำมูลด้วย⁽¹⁷⁾ และ ในสมัยนั้นน่าจะแผ่อำนาจถึงเมืองจันทบุรีด้วย เพราะปรากฏหลักฐานร่องรอยศิลปะในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ที่เรียกว่า ศิลปะแบบไพรกเมง

ทับหลังศิลปะแบบไพรกเมงขึ้นหนึ่งพบที่เมืองพะเนียดเช่นกัน ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่วัดทองทั่ว เป็นทับหลังที่ชำรุดเหลืออยู่ 2 ใน 3 เท่านั้น การศึกษาเรื่องวิวัฒนาการลวดลายจะเห็นได้ว่า ทับหลังแบบไพรกเมงที่วัดทองทั่วได้พัฒนามาจากทับหลังแบบถาลาบริวัตและสมโบรีไพรกุก คือลวดลายบนทับหลังคงเหลือราว 3 ใน 4 ส่วน แสดงลายดอกไม้ขนาดใหญ่แทนที่ลายมกร ที่ปลายของทับหลังทั้งสองลายวงโค้งสี่งที่เคยเป็นที่นิยมในศิลปะร่วมแบบสมโบรีไพรกุก ได้กลายเป็นแนวเส้นตรง วงรูปไข่หรือวงรูปเหรียญทั้งสามวงกลายเป็นลายดอกไม้ขนาดใหญ่ โดยรูปวงไข่ได้กลายเป็นเพียงส่วนกลางของลายดอกไม้ เหนือแนวเส้นตรงมีใบไม้รูปสี่เหลี่ยมตั้งขึ้น ในขณะที่ภายใต้แนวเส้นตรงแสดงลายพวงมาลัยสลักกับลายพวงอุบะ โดยพวงอุบะทุกพวงมีขนาดเท่ากันและภายในพวงมาลัยมีลายใบไม้รูปสามเหลี่ยมเพียงใบเดียวประดับอยู่ ในศิลปะร่วมแบบไพรกเมงนี้ลวดลายรูปบุคคลและลวดลายรูปสัตว์เริ่มหายไป แต่ลวดลายพันธุ์พฤกษาได้ทวีจำนวนมากขึ้นเป็นลำดับ ดังนั้นทับหลังแผ่นนี้มีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 13 ซึ่งเป็นศิลปะแบบไพรกเมง⁽¹⁸⁾

3. ศิลปะแบบบาปวน

เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 สิ้นพระชนม์ในคอนปลายพุทธศตวรรษที่ 13 อาณาจักรเจนละแบ่งออกเป็นสองแคว้นคือเจนละบกและเจนละน้ำและเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน แคว้นเจนละน้ำมีอาณาเขตครอบครองแหลมโคชินไชนาและลุ่มแม่น้ำโขงตอนใต้ แคว้นเจนละบกครอบครองดินแดนในลาวภาคกลางและภาคใต้ ในยุคนี้นับเป็นยุคมืดของประวัติศาสตร์เจนละ และกว่าจะรวมกันได้ก็ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 14 โดยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1345-1393) ทรงเป็นผู้รวบรวม และต่อมาพระเจ้ายโสรวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1432-1443) ได้ตั้งเมืองทริทาลัยเพื่อสร้างเมืองหลวงใหม่คือยโสรปุระ หรือเมืองพระนคร (Angkor)

17. ศรัศักร วัลลิโภดม "นารายณ์สวามทวักแชก" เมืองโบราณ (ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 ตุลาคม ธันวาคม พ.ศ. 2518), หน้า 40.

18. เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

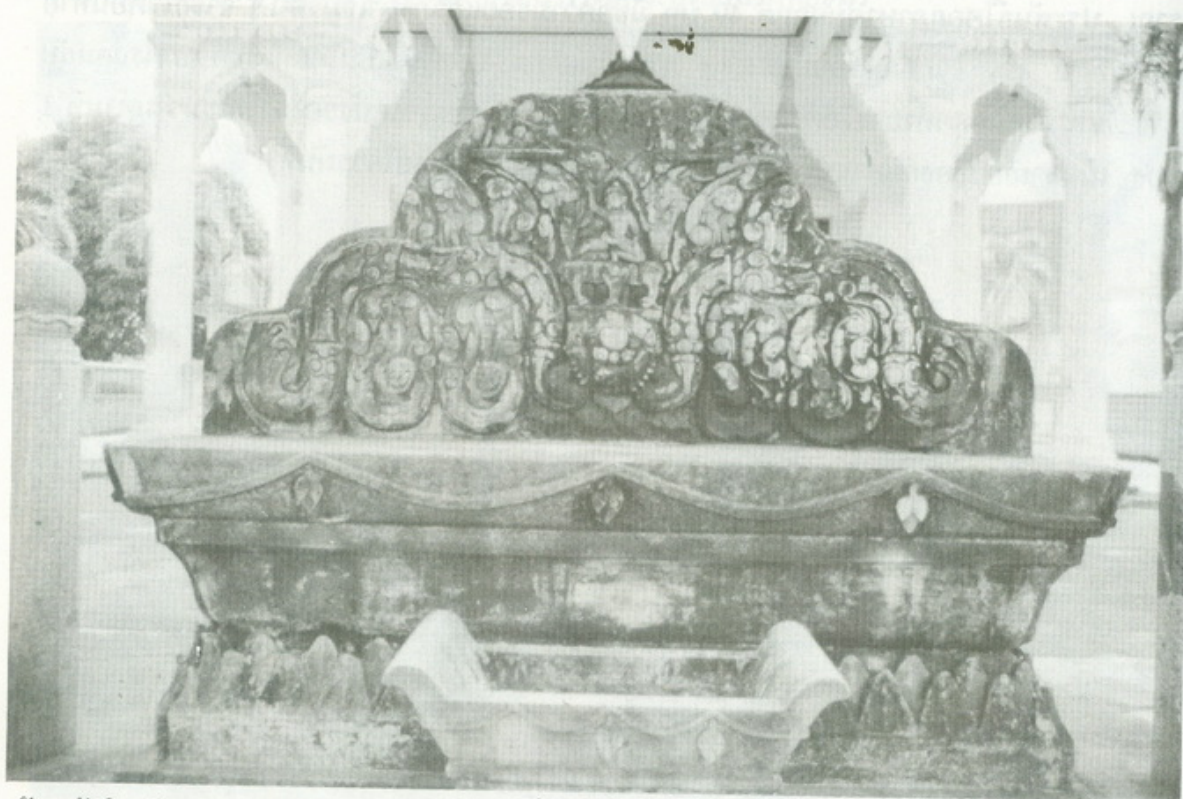
โกลงนศิลาสลักเป็นภาพพระพิมพ์เศสรวเป็นเส้นร่างแบบภาพนูนต่ำซึ่งน่าจะเป็นการเริ่มต้นสลักภาพลอยตัว เป็นศิลปะขอมไม่ทราบสมัย ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ในพระอุโบสถวัดทองทั่ว

แผ่นอิฐและศิลาจำหลัก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของปราสาทหิน ในเมืองพะเนียด

ทับหลังศิลา ศิลปะขอมแบบไพรแกมง จากกลุ่มโบราณสถานวัดทองทั่ว ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ในพระอุโบสถวัดทองทั่ว

ทับหลังศิลาศิลปะขอมแบบปาปวน ไม่ทราบที่มา และเชื่อกันว่านำมาจากวัดร้างในจันทบุรี ปัจจุบันเก็บรักษาไว้กลางแจ้ง หน้าพระอุโบสถ วัดโบสถ์ จันทบุรี

คำจารึกเรียงตามโคลง

..... ฯลฯ..... // 1 - 39 //

ตทณยสุตฺต ส สามายนย ชโน โนทุตตเวษณะ //

นนุทยาวรรตต วินา ปุสฺสปนฺน มาลาทิวชิติเต // 40 //

กรณณภูษา วินา ตรุนวี นโหม ภูษณํ ภเขตฺต //

โกชยานิ ไนว ภูณชิต น ชาเทตฺต ภูมกนฺตถา // 41 //

กถทฺตน จ กรวฺวิต สามานโย น วิเสทปิ /

ทศศีลา ยตยสฺส สรวฺวเ น ศยฺรินนํ กทาจน // 42 //

พฺรหฺมณฺหา โวษณฺวาศุ ไสฺวา ธนาศฺชิ คิษฺฎาศฺจ ศีลินํ /

ศยฺรินํ สรวฺว เอไวเต ชปฺถยานสมนฺนิตาเต // 43 //

อนฺตเรไณว ราชานํ ปุสฺสตาทาเกตฺตา พทฺธิ /

ปฺรา นาจฉาติตศฺสไตรรฺยยานาทวตฺเททปิ // 44 //

อาศร เม ยะ กุลปติรฺนนิยฺกตสฺตาปิสฺตตะมะ /

เตนํนปํณกรฺมไกรจาโร ปุสฺสริยาทิกิเ // 45 //

อติถินํ ทฺวิชาตินํ ภูปาลสฺตมณฺตริณํ /

พลาชิปํณํ 'สวณฺณํ' โวษณฺวานนตปสฺวินํ // 46 //

เศรฺษฐานํ มนฺชานาญจ สามานยานํ ปุรยตฺนตะ /

ยกากรฺม วิธาดวฺยํ สรวฺวทา ปรีปฺชนมฺ // 47 //

กลฺปิเตฺย วิลุมฺเปยฺรุลลงมฺเยยฺยศฺจ ศาสนํ /

เต ยานตฺต นรํ ยาวตฺต สฺถิตฺตา จนฺตฺรทิวากเร // 48 //

อนฺนํรฺยยฺริทฺ เย ตฺต ศาสนํ ปรีกลฺปิตมฺ /

วรฺทศฺเยยฺยศฺจ ปุณฺณสฺสย ฬลารฺทํ ปฺราปฺนฺวณฺตฺเต // 49 //

อมฺพฺเชนฺตฺรปฺรตา เปน กมฺพฺเชนฺตฺเรณ นีรุมฺมิตมฺ /

อมฺพฺชา เกษณ เตเนทํ กมฺพฺชาภฺษรมาชฺยยา // 50 //

(22)

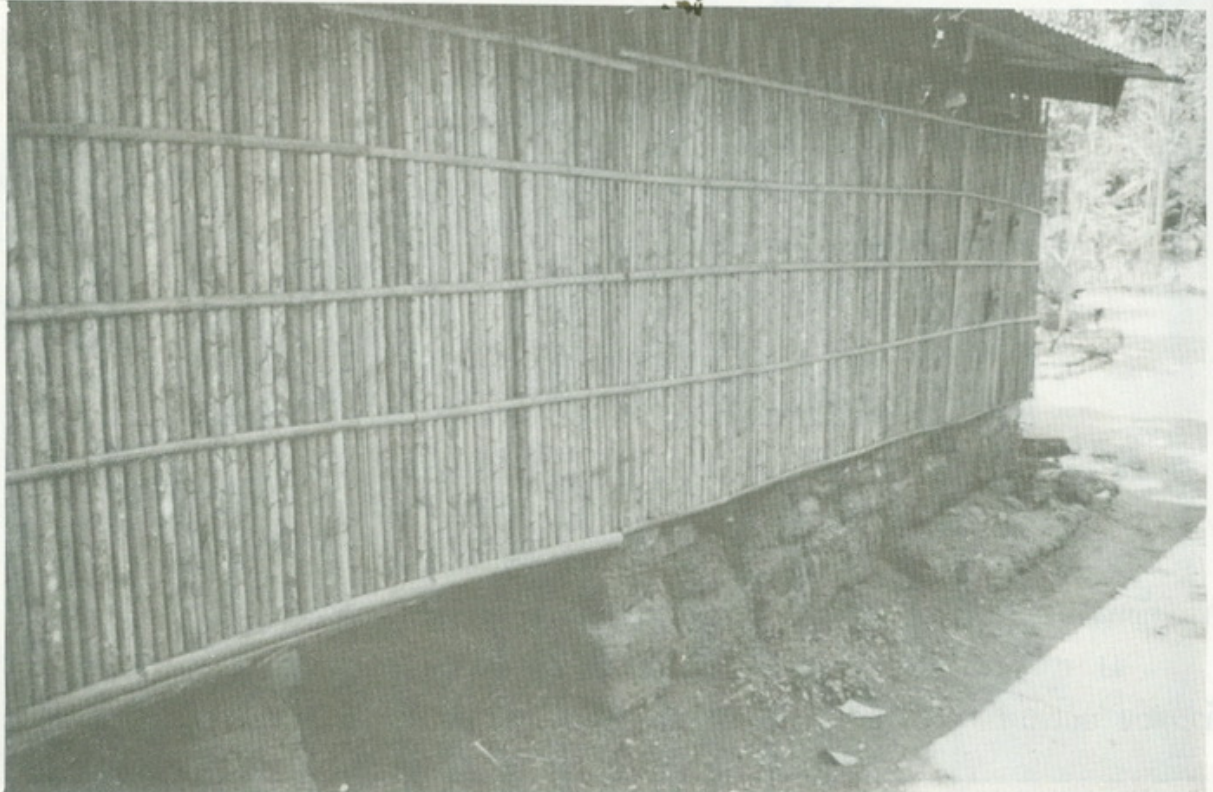
คำแปล

40. คนอื่นๆ เช่น คนสามัญที่เป็นผู้เฝ้าแทนติดตามจะเข้าไปได้ก็โดยที่เปลื้องเครื่องรัตน-
ภรณ์ทั้งหลายรวมทั้งเทริดและรัดเกล้า ยกเว้นได้ก็แต่ดอกนันทยารวรรค

41. สามัญชนในขบวนของกษัตริย์และเหล่าเชื้อพระวงศ์จะต้องไม่สวมใส่เครื่องประดับอัน ทำ
ด้วยทอง ยกเว้นต่างหูที่เป็นห่วงบางๆ จะต้องไม่ (เดิน) เสพย์โภชนาหารอันใด จะ ต้องไม่เคี้ยวหมาก

ชั้นส่วนศิลาแลงเครื่องตกแต่งโบราณสถาน พบในเมืองพะเนียด ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่ศูนย์วัฒนธรรม
วิทยาลัยรำไพพรรณี จันทบุรี

สังเกตที่ฐาน ตัวอาคารบ้านเรือนราษฎร ซึ่งได้นำแผ่นศิลาแลงในเมืองพะเนียดมาสร้าง ซึ่งเห็นได้ทั่วไป

42. จะต้องหลีกเลี่ยงการทะเลาะวิวาท สามัญชน(บุคคลธรรมดา) จะเข้าไปไม่ได้ นักบวชที่มีความประพฤติไม่บริสุทธิ์หุดห่อง จะไม่ได้รับอนุญาตให้พักอาศัยนอนในอาศรมนั้น

43. เหล่าพราหมณ์ผู้นับถือองค์พระวิษณุ หรือพระศิวะ รวมทั้งสาธุชนทั้งหลาย สามารถจะพักผ่อนหลับนอน สวดท่องมนต์ด้วยเสียงที่เบาและภาวนาได้ ณ ที่นั้น

44. นอกจากพระราชแล้ว ผู้ใดก็ตามที่ผ่านพระอาศรมแม้เพียงด้านนอกจะต้องลงจากรถลงเดิน มิให้มฉัตรหรือกลดกัน กฎนี้มีได้รวมบังคับกับคนต่างชาติ

45. นักบวชผู้ประเสริฐ ผู้มีตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสจะต้องให้โภชนาหาร เครื่องดื่ม หมาก พลู และกระทำหน้าที่ซึ่งได้กำหนดไว้คือ เริ่มต้นด้วยการให้การให้การต้อนรับด้วยอัธยาศัยไมตรี

46. ต่อผู้มาเยี่ยมต่อพราหมณ์ ต่อเชื้อพระวงศ์ที่ปรึกษาราชการ นายทหาร ต่อนักบวชผู้เคารพบูชาพระศิวะหรือพระวิษณุ

47. ต่อเหล่าคนดีในหมู่สามัญชน (เจ้าอาวาส) จะต้องมีความกระตือรือร้นให้เกียรติแก่ผู้ที่ได้กล่าวมานี้ ตามระดับชั้นดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

48. มันผู้ใดฝ่าฝืนล่วงล้ำโองการนี้ ขอให้ลงนรกชั่วเวลาที่ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์คงอยู่⁽²³⁾

ศิลาจารึกอีกหลักหนึ่งที่ค้นพบในจันทบุรีคือ จารึกเพนียดหลักที่ 52 เป็นจารึกที่ค่อนข้างจะชำรุดมาก จารึกด้วยอักษรขอมโบราณและเป็นภาษาขอม อายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15 เช่นเดียวกับจารึกของพระเจ้าโยสวรมันที่ 1 ตัวอักษรที่อ่านออกมีเนื้อหากระต่อนกระ แท่นอ่านไม่ได้ใจความดังนี้

คำจารึก

1.(อาจารย์) ยน.....
2.วสุภี.....
3.ปมฺ เน สกถ.....
4.จาลนียนคุโตร.....
5.นุ มาน วรศาสนธูสี.....
6.(กมร) เคง อญ วระครู ปนทว กลวา (ปี)
7.วตาป เล นุ เสตญ อาจารย์ย อารย (ย)
8.เสตญ ปุรฆวงคุ ก อาจารย์ย.....
9.โอย วระกรุณา ปรสาท.....

23. เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

คำแปล

1.อาจารย์นั้น.....
2.วสุภิก.....
3.นี่ ทิเบ.....
4.จาลนียันตุโทตร.....
5.นั่น มีพระศาสนธูลี.....
6.เจ้ากู พระครูบันทวะ ลอกบิง.....
7.บน นั้น ท่านอาจารย์อารยะ.....
8.ท่านประวังกุผู้เป็นอาจารย์.....
9.ให้กระผมเลื่อมใส.... (24)

จากศิลาจารึกหลักนี้เองเป็นต้นเค้าของการอ้างอิงในหนังสือที่กล่าวถึงเมืองจันทบุรีโบราณเกือบทุกเล่ม ที่อ้างว่าชาวฝรั่งเศสชื่อ Aymonier เขียนไว้ในหนังสือแคมโบช (La Cambody) เมื่อปี พ.ศ. 2444 ว่าได้มีบาทหลวงคนหนึ่ง ได้พบศิลาจารึกภาษาสันสกฤตที่ตำบลเขาสระบาป ในศิลาจารึกนั้นมีข้อความว่า จันทบุรีได้ตั้งมาช้านานกว่าพันปี²⁴เวลานั้นชื่อเมืองคือ ควรรคราบุรี เจ้าเมืองที่สร้างชื่อ ทาง หรือแหง เป็นคนของพื้นเมือง สร้างเมื่อประมาณ 900 ปีมาแล้ว ไทยได้ยกทัพมาตีเมืองได้และมอบเมืองแก่คนไทยผู้มีชื่อว่า วาปสเดนและอาครยา ปกครอง (25)

โดยข้อเท็จจริงแล้วศิลาจารึกพระนิเวศคหลักที่ 52 ไม่ปรากฏเนื้อหาที่บาทหลวงอ้างถึงเลยแม้แต่ข้อความในบรรทัดที่ 7 มีคำว่า วดาปเถนุ และอาจารย์ยุย ซึ่งถูกดึงมาเป็นแม่ทัพของไทย ทั้งที่ข้อความในศิลาจารึกกระตอนกระแท่นอ่านไม่ได้ใจความอะไร ซึ่งเห็นได้ชัดว่าเป็นการตีความที่ผิดพลาด และได้นำมาอ้างอิงกันนานเกือบร้อยปี

การค้นพบศิลาจารึกของพระเจ้ายโสรวมันที่ 1 ในจันทบุรี สันนิษฐานได้ว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 เมืองจันทบุรีคงเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรขอม

สมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน (พ.ศ. 1487-1511) พระองค์ได้ทำสงครามกับจัมปาและเป็นสงครามระหว่างขอมและจัมปาที่ยืดเยื้อมานานถึง 250 ปีเมื่อพระเจ้าราเชนทรวรมันสวรรคตพระโอรสคือพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (พ.ศ. 1511-1544) ครองราชย์ต่อมาพระองค์เป็นกษัตริย์ที่มีความสามารถ ถือเป็นยุคที่รุ่งโรจน์ยุคหนึ่งของขอมและพระองค์ได้สร้างวิหาร “ปันทายศรี” อังกดงามและมีชื่อเสียง

24. อุไรวรรณ รัตนวิระกุล “การศึกษาแหล่งโบราณคดี ณ วัดทองทั่วและบริเวณใกล้เคียง ตำบลคลองนารายณ์ อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี”, หน้า 20.

25. ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดจันทบุรี, สถาปัตยกรรมในเมืองจันทบุรี (จันทบุรี: วิทยาลัยรำไพพรรณี, ม.ป.พ.), หน้า 4.

หลังจากพระองค์สวรรคต พระราชโอรสครองราชย์ต่อมาทรงพระนามว่าพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 1 พระองค์ขึ้นครองราชย์ช่วงสั้นๆ ก็ถูกยึดอำนาจ โดยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 อ้างสิทธิขึ้นปกครองอาณาจักรเขมร กล่าวว่าพระองค์ขึ้นครองราชย์โดยใช้ดาบทำลายกลุ่มศัตรู ซึ่งอาจหมายถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 เชื่อกันว่าพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1545-1593) เป็นราชโอรสองค์หนึ่งของกษัตริย์แห่งอาณาจักร ตามพรลิงค์ (นครศรีธรรมราช) ได้เข้ามาอ้างสิทธิในราชวงศ์เขมร โดยอ้างการสืบเชื้อสายทางพระมารดา ซึ่งอยู่ในสกุลแม่ของพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1⁽²⁶⁾ และศาสนสถานที่ได้สร้างขึ้นในสมัยนี้ คือปราสาทพินามอากาศ และปราสาทตาแก้ว อันเป็นศิลปะแบบปาปวน (พ.ศ. 1560-1630)⁽²⁷⁾

ศิลาจารึกหลักที่ 1 และที่ 2 ที่ศาลสูงลพบุรี เป็นภาษาเขมรโบราณพบที่จังหวัดลพบุรี ซึ่งเป็นจารึกของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 อันแสดงถึงอำนาจทางการเมืองของพระองค์ไปถึงเมืองลพบุรี เชื่อกันว่าในสมัยนี้อำนาจทางการเมืองของกัมพูชาครอบคลุมไปถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานักปราชญ์บางท่านกล่าวว่าพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 มีอำนาจเหนืออาณาจักรทวารวดี มลายู และตามพรลิงค์ แม้สิ้นสุดสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 แล้วก็ตาม ขอมก็คงมีอำนาจอยู่เช่นเดิม พระราชโอรสคือพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1543-1609) ครองราชย์ต่อมาและได้ทำสงครามที่ยาวนานกับจาม ในสมัยนี้ได้สร้างปราสาทที่สำคัญคือปราสาทปาปวน เป็นศิลปะแบบปาปวน ซึ่งจัดเป็นสถานปัตยกรรมที่งดงามมากที่สุดชิ้นหนึ่งของขอม⁽²⁸⁾

ศิลปะแบบปาปวนพบในจันทบุรีหลายชิ้นเช่น ทับหลังที่วัดโบสถ์ อำเภอเมือง จันทบุรีและทับหลังรูปบุคคลทั้ง 5 ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ปราจีนบุรี ซึ่งทับหลังทั้งสองชิ้นนำมาจากเมืองพะเนียด เข้าใจว่าเป็นทับหลังส่วนประดับปราสาทที่สร้างขึ้นในศิลปะแบบปาปวนนั่นเอง

ทับหลังรูปบุคคลทั้ง 5 ขำรุค สลักเป็นลวดลายรูปบุคคลอยู่ในท่านั่งบนแท่นเดี่ยวๆ บุคคลทั้ง 5 ถือดอกไม้อยู่ในมือ นั่งอยู่หน้าศาสนสถาน บุคคลทั้ง 5 นุ่งผ้าสั้น จีบเป็นริ้ว ขอบผ้าด้านข้างที่เอวโค้งขึ้นสูง หน้าท้องเปิดกว้างเล็กน้อย ขอบชายผ้าพับย้อนออกมาทางด้านข้างของหน้าท้อง การแต่งกายแสดงอิทธิพลศิลปะแบบปาปวนอย่างชัดเจน

ส่วนทับหลังที่วัดโบสถ์ สลักเป็นตัวภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณในขุมเรือนแก้วเหนือขึ้นไปเป็นรูปพราหมณ์กำลังทำพิธี มีหัวเสารับที่ปลายขุมอยู่บนแท่นเหนือหน้ากาลหรือเกียรติมุขและใช้มือจับท่อนพวงมาลัยรูปตัวยู (u) คว้าไปสุดปลายหน้าทับหลังทั้งสองข้างปลายลายเป็นรูปนาคสามเศียร

26. มจ. สุภัทรดิศ ดิศกุล ศิลปะขอม เล่ม 1, หน้า 5.

27. ดิ.จี.อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1, หน้า 136.

28. เรื่องเดียวกัน

เหนือท่อนพวงมาลัยส่วนบนในระดับเสมอเศียรพระอินทร์เป็นลายข้อหักกุด ส่วนใต้ท่อนพวงมาลัยประดับด้วยลายประดับเป็นรูปตัวเอส (S) ที่ปลายมีลวดลายข้อหักกุดแบบเดียวกันกับลายส่วนบน จัดเป็นศิลปะปาปวนตอนปลาย⁽²⁹⁾

นอกจากนี้ยังพบประติมากรรมสัมฤทธิ์ขนาดเล็ก มีทั้งรูปบุรุษและสตรี ที่วัดสระบาปลักษณะประติมากรรมสัมฤทธิ์พิจารณาจากการแต่งกายเป็นรอยต่อระหว่างศิลปะแบบปาปวน (พ.ศ. 1560-1630) กับศิลปะแบบนครวัด (พ.ศ. 1650-1720) อย่างชัดเจน

สิ่งที่น่าประหลาดใจในร่องรอยศิลปกรรมที่ปรากฏในจันทบุรีคือ โบราณวัตถุในสมัยศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ 13-16) คือเสมาศิลาสลักเป็นรูปเทพพนมนั่งขัดสมาธิเพชร พนมมือ มีดอกบัวก้านยาวแยกออกทั้งสองข้าง มีลักษณะคล้ายกับพระพิมพ์สมัยศรีวิชัย ซึ่งนักปราชญ์บางท่านให้ความคิดเห็นว่าเป็นเสมาสมัยศรีวิชัยและลักษณะคล้ายคลึงกับเสมาศิลาสมัยศรีวิชัยที่พบที่นครศรีธรรมราชและนอกจากเสมาศิลา ได้มีการอ้างกันว่าทางราชการได้ค้นพบพระพุทธรูปทองคำสมัยศรีวิชัยและได้นำไปประดิษฐานที่ห้องทำงานของผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี แต่ปัจจุบันหายไปเสียแล้วอย่างน่าเสียดาย⁽³⁰⁾

อิทธิพลศิลปะศรีวิชัยที่มีหลักฐานในจันทบุรีอาจเป็นเหตุผลว่า พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เสด็จมาจากตามพรลิงค์ (นครศรีธรรมราช) อันเป็นดินแดนของอาณาจักรศรีวิชัยก่อนขึ้นครองราชย์ ซึ่งพระองค์อาจจะโปรดให้สร้างศาสนสถานในพุทธศาสนาขึ้นในจันทบุรีบ้างก็ได้เพราะพระองค์เป็นพุทธมามกะซึ่งจะต้องมีการค้นคว้าต่อไป

ศิลปะแบบนครวัดและบายน

ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17 พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1650-1695) ได้ขึ้นครองราชย์ในกัมพูชาเป็นกษัตริย์ที่มีอำนาจทางการเมืองมากที่สุดพระองค์หนึ่งของขอม อีกทั้งทรงเป็นนักก่อสร้างที่ยิ่งใหญ่เช่นกัน พระองค์ทรงสร้างปราสาทหินนครวัดอันเป็นศาสนสถานที่ใหญ่ที่สุดในโลก หลังการสวรรคตของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 เกิดมีเหตุการณ์ยุ่งยากในอาณาจักร มีสงครามการรุกรานจากจามเมืองพระนครหลวงถูกเผา อาณาจักรขอมซบเซาและมารุ่งเรืองอีกครั้งในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724-1763) พระองค์ได้ทำสงครามกับจามและมีชัยชนะเหนืออาณาจักรจัมปา ในระหว่างนี้อาณาจักรขอมแผ่อำนาจขึ้นไปในลุ่มแม่น้ำโขงและได้อาณาจักรทวารวดีทั้งหมดไว้ได้อำนาจ พระองค์ทรงสร้างศาสนสถานหลายแห่งเช่น ปราสาทพระขรรค์ ปราสาทตาพรหม และปราสาทบายน อันเป็นปราสาทในพุทธศาสนามหายาน แต่ความรุ่งโรจน์ของอาณาจักรอยู่ได้ไม่นานก็เสื่อมลงในปี พ.ศ. 1839

29. อนุวิทย์เจริญศุภกุล, "การสำรวจเก็บข้อมูลศิลปสถาปัตยกรรมสายอารยธรรมแห่งเขมร" ศิลปากร, หน้า 76.

30. น. ณ ปากน้ำ "ศิลปก่อนขอมที่ภาคตะวันออกของสยาม", เมืองโบราณ (ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 ตุลาคม-ธันวาคม พ.ศ. 2518), หน้า 61.

จิ๋ว ตากวน (Tcheou Ta-Kouan) นักเดินทางชาวจีนได้เข้ามาในอาณาจักรขอม เขาได้กล่าวถึง พวกไทยที่มีกำลังเข้มแข็งขึ้นมาในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา เข้ามาโจมตีและก่อกวนอาณาจักรขอม⁽³¹⁾ จนขอมต้องละทิ้งนครหลวงไปในที่สุด และมีอาณาเขตลดลงไปมาก⁽³²⁾ และการที่ไทยทำสงครามมีชัยชนะขอมทำให้อาณาจักรกัมพูชาต้องได้รับความเสียหายมาก โดยเฉพาะในเรื่องรายได้ และชาวกำลังคนที่จะเกณฑ์มาใช้งาน จนกระทั่งนับว่าเป็นเหตุอันเดียวก็ว่าได้ที่ทำให้การก่อสร้างสถานที่ใหญ่ ๆ ที่มีคุณค่าทางศิลปะต้องหยุดชะงักลงทันที และเป็นการสิ้นสุดอำนาจทางการเมืองในลุ่มน้ำเจ้าพระยา⁽³³⁾ และน่าจะครอบคลุมไปถึงเมืองจันทบุรีด้วย

หลักฐานศิลปะขอมแบบนครวัด ที่พบในจันทบุรีได้แก่ ประติมากรรมลอยตัวรูปสิงห์ซึ่งได้จากเมืองพะเนียด ปัจจุบันอยู่ที่หน้าห้องผู้อำนวยการโรงเรียนเบญจมราชูทิศ เป็นสิงห์ 2 ตัวคือสิงห์ทวารบาลสลักลอยตัวยืนบนแท่น ขาหน้าทั้งสองยึดตรง ขาหลังทั้งคู่แสดงลักษณะยืนตรงไม่เต็มที่ ใบหน้ารูปสี่เหลี่ยมตาโปน กรอบหน้ามีลักษณะคล้ายกระบัง แผลงหน้าอกสลักลวดลายคันด้วยเส้นหยัก ๆ สิงห์ทวารบาลทั้งคู่มีลักษณะคล้ายกันแต่อีกตัวหนึ่งมีขนาดโตกว่าเล็กน้อยซึ่งมีลักษณะเด่นคือยืนเหนือขาทั้งสองรูปลักษณะจัดเป็นศิลปะแบบนครวัด

เป็นที่น่าสังเกตว่าขณะนี้ยังไม่ปรากฏโบราณวัตถุ ที่เป็นแบบบายอนอย่างเด่นชัด แต่หลักฐานปรากฏได้ชัดเจนจากซากโบราณสถานในเมืองเพนียดหลงเหลืออยู่บ้าง ซึ่งศิลปะบายอนถือว่าเป็นศิลปะขอมรุ่นสุดท้ายที่มีปรากฏในดินแดนจันทบุรี เป็นส่วนหนึ่งของดินแดนไทย

เมืองโบราณและการวิเคราะห์ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์

แหล่งโบราณคดีที่เรียกว่าเมืองพะเนียดหรือเมืองกาไวตั้งอยู่บนพื้นที่ราบสูงต่ำเป็นลอน ผังเมืองเป็นรูปเหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 1 กม. และยาวประมาณ 2 กม. แหล่งโบราณคดีสามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือกลุ่มโบราณสถาน บริเวณวัดทองทั่วอยู่ทางด้านเหนือสุด กลุ่มโบราณสถานอยู่กลางเมืองคือเนินโบราณสถานวัดเพนียดและกลุ่มโบราณสถานทางด้านใต้ของตัวเมืองคือเนินโบราณสถานวัดสมภาพ ซึ่งเป็นบริเวณที่ถูกทำลายมากที่สุด

กลุ่มโบราณสถานบริเวณวัดทองทั่ว มีเนินโบราณสถานที่สำคัญคือสถานที่ที่เรียกกันว่าพะเนียด ลักษณะขุดเจาะลงกลางเนินดินที่สูงประมาณ 3 เมตร เป็นแนวยาวเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ผนังด้านข้างเป็นศิลาแลงกว้าง 35 เมตร ยาวประมาณ 30 เมตร หนาประมาณ 28 ซม. แต่เดิมมีโบราณสถานที่เป็นลักษณะเช่นเดียวกัน 2 แห่งคู่กัน แต่ปัจจุบันถูกทำลายไป 1 แห่ง ส่วนที่เหลือเห็นเค้าเดิมอยู่บ้างตามที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “พะเนียด” เพราะเข้าใจว่าเป็นที่ซึ่งข้างจึงเรียกว่าพะเนียด แต่พิจารณาตามร่อง

31. ศ.จี.อี. ฮอลส์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1, หน้า 147.

32. มจ. สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม เล่ม 1, หน้า 8

33. เรื่องเดียวกัน

รอยที่ปรากฏน่าจะเป็นบาราย ซึ่งหมายถึงที่กักเก็บน้ำนั่นเอง

เนินโบราณสถานวัดพะเนียงปัจจุบันวัดพะเนียงร้างเหลือเพียงเนินดินเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 20, 40 เมตร มากมายยังปรากฏฐานที่ก่อด้วยอิฐ ซากอิฐกระจายเป็นแนวกว้างและมีแนวศิลาแลง

เนินโบราณสถานวัดสมภาร วัดนี้ถูกทำลายไปอย่างยับเยิน เนินดินถูกไถราบไปกับพื้น และมีการสร้างอาคารทับ กล่าวกันว่าซากโบราณวัตถุสถานจากวัดสมภารได้นำไปไว้ที่บริเวณวัดสระบาป ซึ่งยังเหลือซากของศิลาอันเป็นซากของโบราณสถานมากมายก่ายกอง นอกจากนี้ยังพบศิวิลิ่ง ฐานศิวิลิ่ง เสาศิลา และเศษประติมากรรมอีกมากมาย และซากพระนารายณ์ศิลาสวมหมวกแขก อยู่ที่วัดสระบาป ได้มาจากวัดสมภารร้างเช่นกัน

พิจารณาแหล่งชุมชนโบราณในเมืองพะเนียงจะเห็นได้ว่าตัวเมืองตั้งอยู่บนแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ ที่พื้นที่ราบเชิงเขา มีแหล่งน้ำคือคลองนารายณ์และคลองสระบาปไหลผ่าน เป็นชุมชนที่สามารถติดต่อกับภายนอกได้สะดวก เพราะลำน้ำทั้งสองไหลมาบรรจบกับแม่น้ำจันทบุรี สามารถล่องสู่ทะเลได้อย่างสะดวก และอยู่ไม่ห่างไกลจากปากอ่าวมากนัก นักโบราณคดีที่เคยเดินทางเข้ามาสำรวจจันทบุรี เมื่อเร็วๆ นี้กล่าวว่า จันทบุรีเป็นท่าพักเรือ เป็นอ่าวและเป็นเส้นทางเดินเรือที่ปรากฏอยู่ในแผนที่โบราณเสมอ⁽³⁴⁾

ชุมชนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานแรกเริ่มนอกจากชาวพื้นเมืองแล้วบางท่านกล่าวว่าน่าจะเป็นชาวอินเดีย หรือกลุ่มพ่อค้าวานิชซึ่งเป็นพุนั้น เจนละ ขอมและจามเข้ามาตั้งถิ่นฐานและร่องรอยโบราณวัตถุสถานที่ค้นพบก็เป็นลักษณะผสมผสานกันกับวัฒนธรรมพื้นเมืองที่ได้รับจากอินเดีย และมีชุมชนอาศัยมาตลอดตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา กระแสวัฒนธรรมและอำนาจทางการเมืองหลังพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นขอมหรือกัมพูชาอย่างชัดเจน เพราะภายหลังจากศิลปะแบบฉะเชิงเทราที่ขอมได้ครอบงำกันว่าเป็นพุนั้น เจนละหรือขอม บางคนแย้งว่าเป็นของจามแต่จากขอมเข้ามามีบทบาททั้งทางวัฒนธรรมและ อำนาจทางการเมือง เห็นได้จากอิทธิพลศิลปะขอมแบบไพร่กรมในพุทธศตวรรษที่ 13 ศิลปาริกทั้ง 2 หลักอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 15 เสากรอบประตูก่อนเมืองพระนคร อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 ทับหลังแบบปาปวน ในพุทธศตวรรษที่ 16-17 สิงห์ทวารบาล ศิลปะแบบนครวัดในพุทธศตวรรษที่ 17-18 ร่องรอยทางสถาปัตยกรรมของศิลปะแบบบาเยนในพุทธศตวรรษที่ 18-19 นอกจากนี้ยังมีร่องรอยศิลปกรรมอีกมากมาย ซึ่งมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 จนถึงศตวรรษที่ 19

ในสมัยขอมเรืองอำนาจ จันทบุรีน่าจะเป็นเมืองท่าที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจและจันทบุรีก็น่าจะเป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาควบคู่กัน หรือเป็นเมืองของบรรพบุรุษที่ลูกหลานราชวงศ์จะต้องเคารพบูชา และให้ความสำคัญ เพราะพิจารณาจากหลักฐานที่ปรากฏจะเห็นว่าร่องรอยเป็นศิลปกรรมที่มีฝีมือสูง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของจันทบุรีในอดีตเป็นอย่างดี

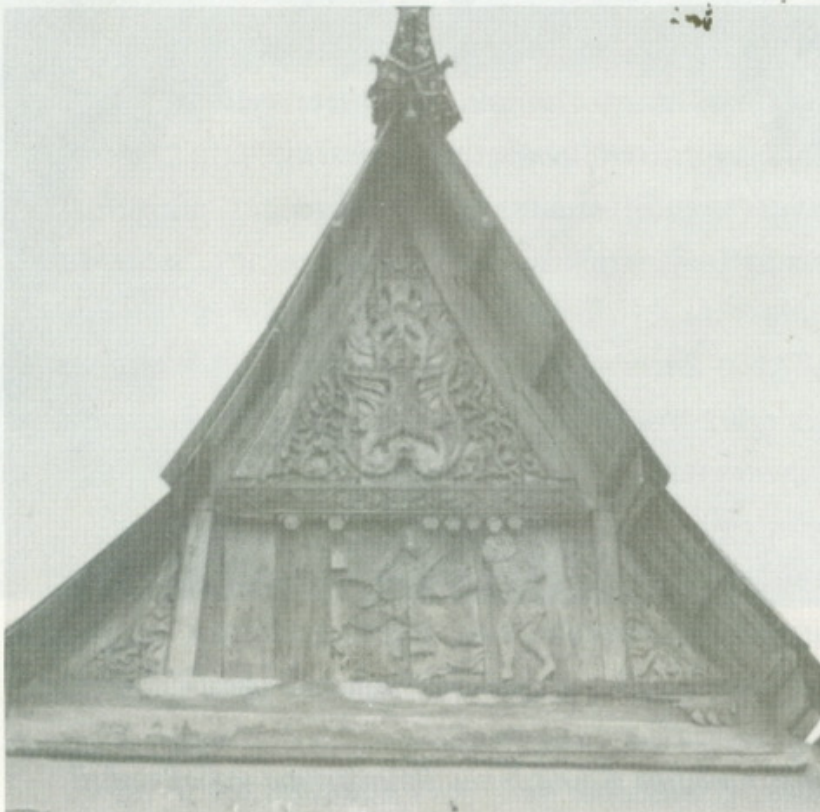
34. ปาฐกถาพิเศษของ Prof. Jean Boisselier เรื่องเมืองจันทบุรี ที่วิทยาลัยราไพพรรณี เมื่อต้นปี พ.ศ. 2535

แม่น้ำจันทบุรี ที่เกิดชุมชนเข้ามาตั้งบ้านตั้งเมือง ตั้งแต่สมัยขอมเสื่อมอำนาจลง จนถึงปัจจุบันนี้

ใบเสมาสมัยอยุธยา วัดบรมีพบเห็นทั่วไปตามวัดเก่าในจันทบุรี

หน้าบันสลักไม้วัดตะปอนน้อย สกลข่างอยุธยา

จันทบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา

อำนาจทางการเมืองขอมที่มีต่อลุ่มน้ำเจ้าพระยาหรือดินแดนไทยครั้งสุดท้ายคืออำนาจทางการเมืองสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724-1783) ศิลาจารึกระบุถึงการมีอำนาจเหนือเมืองพิมายปุระคลุมไปถึงเวียงจันทน์และน่าจะมีอิทธิพลถึงสุพรรณบุรี ราชบุรี เพชรบุรี สิงห์บุรี ละโว้⁽¹⁾ ตามข้อความในศิลาจารึกและจันทบุรีก็น่าจะอยู่ในอิทธิพลทางการเมืองขอมเช่นกัน

สิ้นสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในตอนกลางพุทธศตวรรษที่ 18 อาณาจักรขอมประสบกับความหายนะทั้งทางเศรษฐกิจและทางการเมืองเพราะการโจมตีสร้างปราสาทหินทั่วราชอาณาจักรมีจำนวนถึง 600 แห่ง เป็นประการสำคัญ ขณะนั้นจัมปาและไทยประกาศตนเป็นเอกราช สุโขทัยรุกรานขอมและต่อมาอยุธยาถูกรุกไปในดินแดนขอม จิว ตากวน กล่าวไว้ในปี พ.ศ. 1839 ว่า ในการทำสงครามกับไทยเมื่อเร็ว ๆ นี้ ประเทศเขมรย่อยยับสิ้นเชิง⁽²⁾

เมืองจันทบุรีในช่วงนี้น่าจะเป็นอิสระ หรือจะขึ้นอยู่กับสุโขทัยหรือไม่นั้นไม่มีหลักฐานใด ๆ มายืนยัน เพราะในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงเกี่ยวกับดินแดนในอารักขานั้นไม่ปรากฏเมืองจันทบุรี อย่างไรก็ตามในคราวที่พระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นในปีพ.ศ. 1895 ปรากฏว่าชื่อเมืองจันทบุรีเป็นส่วนหนึ่งของอยุธยาแล้วเรียกว่าจันทะบูรหรือจันทบูร⁽³⁾

ในระหว่างปี พ.ศ. 1895-1879 หลังตั้งกรุงศรีอยุธยา 2 ปี ทพไทยจากอยุธยาออกไปตีเขมรครั้งนั้น นครธมแตก และในปี พ.ศ. 1974 สมเด็จพระเจ้าสามพระยาแห่งกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 1967-1991) ก็ยกทัพตีนครธมแตกอีก ในครั้งนั้นเขมรย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่พนมเปญ⁽⁴⁾

สมัยอยุธยาตอนต้นเมืองจันทบุรีมีฐานะเป็นเมืองประเทศราช⁽⁵⁾ ซึ่งน่าจะเป็นเมืองท่าที่สำคัญ

1. ดี.จี.อี. ฮอลส์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522), หน้า 150

2. เรื่องเดียวกัน, หน้า 158

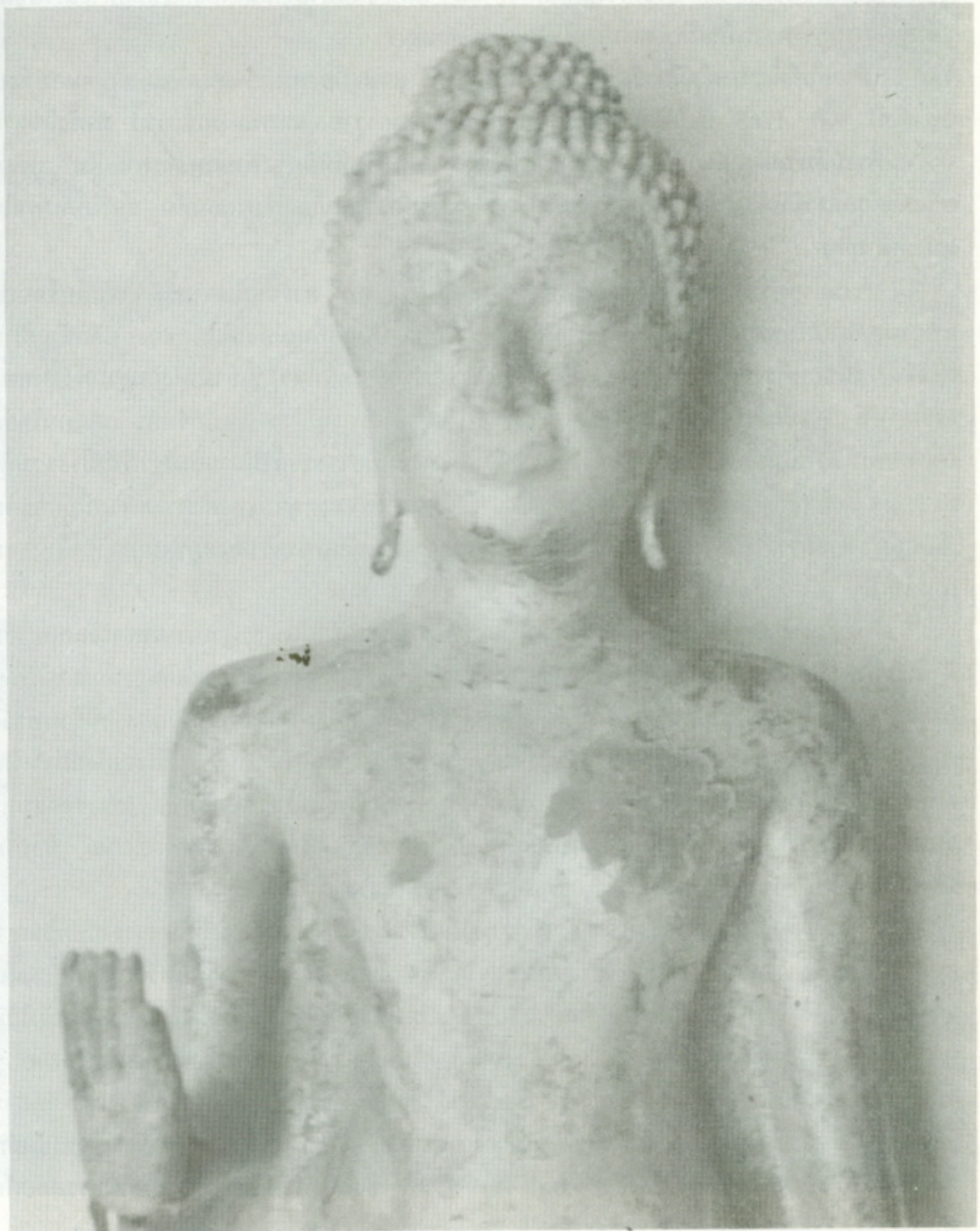
3. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2507), หน้า 503

4. เรื่องเดียวกัน, หน้า 508

5. เรื่องเดียวกัน, หน้า 503

พระพุทธรูปปางประทานพรสลักไม้ลงรักปิดทอง ศีรษะข้างอยุธยา

ภาพขยายพระพุทธรูปปางประทานพรสลักไม้ที่วัดสระบาป จันทบุรี

ทางฝั่งทะเลตะวันออก ซึ่งนอกจากจะเป็นเมืองท่าแล้ว เมืองจันทบุรียังเป็นเมืองที่สำคัญทางเศรษฐกิจและยุทธศาสตร์เพราะเป็นเมืองหน้าด่านในการควบคุมเขมร

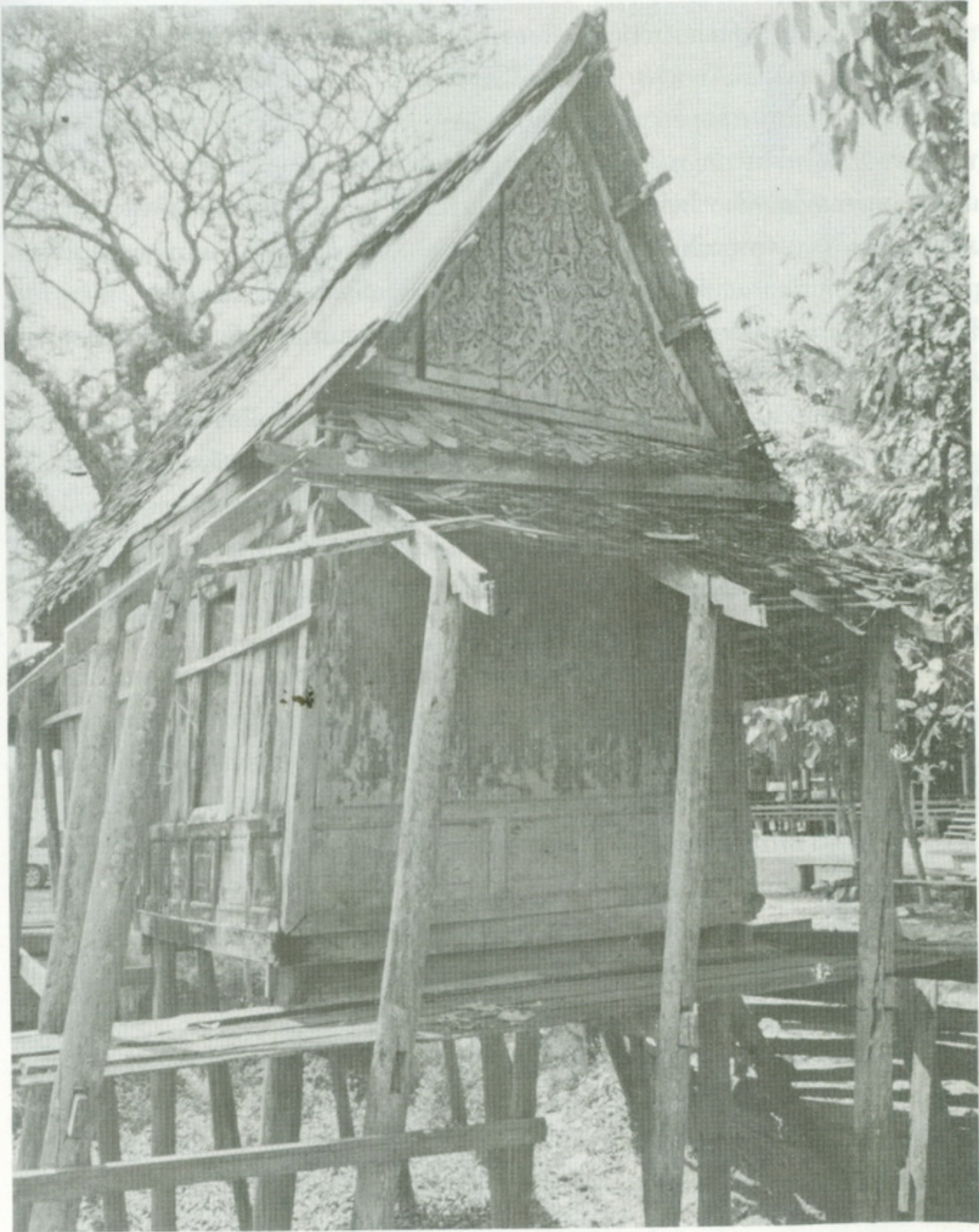
เกี่ยวกับที่ตั้งของตัวเมืองสันนิษฐานว่าจันทบุรีได้ย้ายจากเมืองพะเนียดเดิมตั้งแต่ขอมหมดอำนาจลงหลังปี พ.ศ. 1763 ซึ่งได้เคลื่อนย้ายจากบริเวณคลองนารายณ์และคลองสระบาป มาตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำจันทบุรีบริเวณบ้านหัววัง ตำบลจันทนิมิต (ตำบลพุงทะเลายเดิม) เพราะบริเวณดังกล่าวมีหลักฐานชุมชนเก่าแก่และมีร่องรอยศิลปกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น และได้ค้นพบใบเสมาหลายชิ้น

การขยายตัวของชุมชนหลังพุทธศตวรรษที่ 20 ในจันทบุรี กระจายไปตามลุ่มน้ำจันทบุรีตลอดแนวจนออกไปปากอ่าวจันทบุรี นอกจากนี้ชุมชนดั้งเดิมซึ่งเป็นชนพื้นเมืองได้แก่ ขอม แต่ก็น้อยมาก เพราะพวกนี้ชอบที่ราบเชิงเขามากกว่า กลุ่มที่สองได้แก่พวกขอม (เขมร) ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้น มาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 20 อยุธยาเข้ามามีอำนาจเหนือจันทบุรีกลุ่มคนไทยก็ได้อพยพเข้ามาเป็นลักษณะของผู้ปกครองและขุนนางและก็มีชาวลาวล้านนาและลาวล้านช้างรวมถึงชาวเขมร ซึ่งมักถูกกวาดต้อนเข้ามาในสมัยอยุธยาเป็นต้นมาเพราะเหตุผลของสงครามพวกนี้มักอยู่กันเป็นกลุ่ม ๆ มากกว่าจะกระจาย ทำให้เกิดเป็นหมู่บ้านที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวเช่น หมู่บ้านลาว หมู่บ้านขอม เป็นต้น

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 ชาวจีนได้ค่อย ๆ อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกโดยผ่านเข้ามาทางบางปลาสร้อย ชลบุรี⁽⁶⁾ และมาขึ้นที่ทะเลที่อ่าวจันทบุรี เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณบางกระจะ และค่อย ๆ แผ่ขยายกว้างไปตามลำน้ำจันทบุรี ในสมัยอยุธยาตอนต้นมีศูนย์กลางที่บ้านหัววัง ตำบลพุงทะเลาย (ตำบลจันทนิมิต) อยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำจันทบุรี บริเวณดังกล่าวเป็นลักษณะชุมชนเก่าแก่และมีชุมชนอยู่สืบต่อมาไม่ขาดสาย และได้ขยายครอบคลุมทั้งฝั่งขวาของแม่น้ำจันทบุรี การตั้งชุมชนบนริมฝั่งน้ำอันเป็นลักษณะทั่วไปของเมืองในประเทศสมัยโบราณ ซึ่งเป็นลักษณะเมืองอกแตก เพราะมีแม่น้ำผ่านกลาง เช่น เมืองพิษณุโลก

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ชำระขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ (เช่น ฉบับพระราชหัตถเลขา, ฉบับพันจันทนุมาศ, ฉบับพระพนรัตน์ เป็นต้น) มักปรากฏเรื่องสมเด็จพระรามาธิบดีศรีอยุธยาตอนต้นเสด็จกรีธาทัพไปตีล้านนา (เชียงใหม่) ในปี พ.ศ. 1927 ไฉนครเชียงใหม่ และได้กวาดต้อนผู้คนมาไว้ที่นครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุงและจันทบุรี ซึ่งปรากฏในเอกสารที่อ้างอิงถึงจังหวัดจันทบุรีเสมอ ๆ แต่เมื่อได้ตรวจสอบพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ที่เขียนขึ้นในสมัยอยุธยาโดยแท้จริงและเอกสารชั้นต้นของเชียงใหม่ ไม่ปรากฏเหตุการณ์ดังกล่าวเลย และปี พ.ศ. 1927 นั้นโดยข้อเท็จจริงแล้วเป็นสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 7 (พะงั่ว) (พ.ศ. 1913-1931) ซึ่งไม่น่าเชื่อเลย เพราะว่าในช่วงสมัยดัง

6. นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2529), หน้า 65

หอไตรกลางน้ำที่วัดตะปอนน้อย ฝีมือสกุลช่างอยุธยา ภายในบรรจุพระไตร
ปิฎกภายนอกลงรักปิดทองภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติสวยงามและมีคุณค่ามาก
ปัจจุบันขาดการดูแลเอาใจใส่ ชำรุดทรุดโทรมมาก

กล่าวนครเชียงใหม่ไม่ได้ถูกกองทัพจากกรุงศรีอยุธยา รุกราน เหตุการณ์ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร น่าจะเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นภายหลังมากกว่า แต่ในรัชสมัยใดไม่ปรากฏ เมื่อได้ตรวจสอบเอกสารของ อยุธยาและทางล้านนาประกอบกัน น่าจะพิจารณาว่าเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ.2199-2213) เพราะปรากฏหลักฐานว่าในสมัยสมเด็จพระนารายณ์นั้น นครเชียงใหม่ถูกอยุธยาตีแตก และได้กวาดต้อนครอบครัวทรัพย์สินของลงมาเป็นจำนวนมาก เพราะนโยบายของสมเด็จพระนารายณ์ ไม่มีจุดประสงค์ที่จะปกครองเชียงใหม่อย่างประเทศราชเพราะเห็นว่ารักษายาก และมักถูกพม่าเข้ามา รุกราน ซึ่งผิดกับนโยบายกษัตริย์รัชกาลก่อน ๆ โดยเฉพาะในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ที่ปกครอง เชียงใหม่ในฐานะประเทศราช ฉะนั้นการกวาดต้อนผู้คนเป็นจำนวนมากจากเชียงใหม่ในสมัยอยุธยา นั้นเกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มากกว่าในสมัยอื่น

เมืองจันทบุรีในสมัยสมเด็จพระนเรศวร (พ.ศ. 2133-2148) นั้นมีความสำคัญมากในทาง ยุทธศาสตร์แต่ปรากฏว่าในเนื้อหาที่เกี่ยวกับจันทบุรีนั้นมักไม่บันทึกประวัติศาสตร์พูดถึงหรือให้ความสำคัญ คือหลังจากสงครามยุทธหัตถีในปี พ.ศ. 2135 พระองค์ทรงยกทัพไปตีเขมรโดยทัพบก กองทัพรุกไปถึง เมืองพระโพธิ์สัตว์และเข้าล้อมกรุงละแวก (พนมเปญ) แต่ไม่สามารถหักเอาพระนครได้ ทรงพิจารณา เห็นว่าถาล่าทัพกองทัพบกไม่มีกองทัพเรือหนุนแล้วก็ไม่สามารถตีเขมรแตก ดังนั้นในปี พ.ศ. 2136 พระองค์นำทัพไทยทั้งทัพบกและทัพเรือยกทัพตีเขมรอีก

ในพระราชพงศาวดารกล่าวว่า “ให้เกณฑ์ทัพเรือเมืองปากไค้ 250 ลำ ให้พระยาเพชรบุรีเป็นแม่ ทัพเกณฑ์เรือลำเลียงเมืองนคร เมืองพัทลุง เมืองสงขลา เมืองไชยา 200 ลำ บรรทุกข้าวลำเลียงได้ 2000 เกวียน ทั้งทัพเรือลำเลียงคน 20,000 สรรพไปด้วยเครื่องศาสตราวุธปืนใหญ่น้อย กระสุนดินประสีว ให้ไปตีเมืองปาสัก ทัพหนึ่งให้กองทัพอาสาจามและกองทัพเมืองจันทบุรี คู่มือเรือ 150 ลำ พลรบและเรือ แจก 100,000 สรรพไปด้วยเครื่องศาสตราวุธปืนใหญ่น้อยกระสุนดินประสีว ให้พระยาราชวังสิน เป็นแม่ทัพ ตีไปทางปากน้ำพุทไธมาศ”⁽⁷⁾

เขมรถูกทัพพระนเรศวรตีแตกอย่างยับเยินในปี พ.ศ. 2136 ในพระราชพงศาวดารกล่าวว่าได้ กวาดต้อนผู้คนลงมาถึงสามหมื่นคน⁽⁸⁾ ซึ่งในครั้งนั้นผู้คนน่าจะถูกกวาดต้อนมาอยู่ที่เมืองจันทบุรีบ้าง แต่ไม่มีหลักฐานปรากฏ

หลังเสร็จสิ้นสงครามกับเขมร สมเด็จพระนเรศวรทรงเล็งเห็นความสำคัญของเมืองจันทบุรีใน แง่ยุทธศาสตร์เพราะมีทัพเรือที่มีความสามารถ เป็นเมืองท่าและมีเศรษฐกิจดี จึงได้ฟื้นฟูบูรณะเมือง จันทบุรีขึ้น น่าจะสอดคล้องกับข้อเขียนของชาวตะวันตกที่กล่าวว่า “พระองค์ดำ ซึ่งเป็นผู้สร้างเมือง พิชณุโลก ได้เป็นผู้ก่อตั้งเมืองบนแม่น้ำสายหนึ่ง ซึ่งมีชื่อเดียวกับจันทบุรี เป็นเมืองชายแดนเขมรออยู่

7. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ, หน้า 225

8. เรื่องเดียวกัน, หน้า 244

พระสัมฤทธิ์ ลักษณะคล้ายพระพุทธรูป ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า "พระมัลย์" ฝีมือช่างอยุธยา สังเกตมือข้างขวาถูกดัดแปลง เป็นที่เสียบพัด

ส่วนขยายของใบหน้าพระสัมฤทธิ์

ห่างจากทะเลระยะหนึ่งวันเต็ม”⁽⁹⁾

การย้ายเมืองจากบ้านหัววัง มาอยู่ที่บ้านลุ่มอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจันทบุรี ซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามกับเมืองเดิม ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปของเมืองเดิมบนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำจันทบุรีนั้นเป็นที่ราบค่อนข้างลุ่มทำให้น้ำท่วมถึงอยู่เสมอและฝั่งเมืองคับแคบจึงทำให้เกิดการย้ายตัวเมืองไปสู่ฝั่งตรงข้ามเพื่อความเหมาะสมในการตั้งชุมชนและเหมาะสมในทางยุทธศาสตร์ ริมแม่น้ำเป็นที่ราบถัดขึ้นไปเป็นที่ราบลาดสูงชัน เหมาะในการอยู่อาศัยและป้องกันเมือง การย้ายเมืองน่าจะเกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระนเรศวรเพราะมีการปรับปรุงเมืองที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์และเมืองจันทบุรีก็เป็นเมืองทางยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดเมืองหนึ่งโดยเฉพาะเป็นฐานทางทหารในการควบคุมประเทศราชทางภาคตะวันออกโดยเฉพาะเขมร

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. 2199 - 2231) เขมรเกิดจลาจล ญวน (เวียตนาม) ได้แทรกแซง และไทยก็เข้าไปยุ่งในกิจการภายในเขมรด้วย ตั้งแต่นั้นมาประเทศกัมพูชากลายเป็นดินแดนกันชนระหว่างไทยกับญวน ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้เมืองจันทบุรีได้กลายเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญครั้งหนึ่งดังนั้นในช่วงปี พ.ศ. 2220-2210 เมืองจันทบุรีเคยเป็นเหตุเป็นตาในการส่งข่าวสารให้กับราชสำนักอยุธยาและป้องกันการรุกรานของเขมรและญวนทำให้เกิดการปรับปรุงการป้องกันเมืองจันทบุรีอีกครั้งในครั้งนั้นได้สร้างกำแพงเมือง ป้อมคูเมือง หอรบตามแบบตะวันตก ปัจจุบันเหลือซากให้เห็นในกองพันนาวิกโยธิน ซึ่งยังอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์ แต่ยังไม่มีการขุดแต่งตามหลักวิชาการ

ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์เป็นต้นมาเขมรมักถูกแทรกแซงโดยญวนและไทย และยิ่งเขมรอ่อนแอลงญวนและไทยต่างไม่ไว้วางใจจึงพยายามสร้างเขมรเป็นดินแดนกันชนและปรากฏอย่างชัดเจนเรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์และสภาพทางการเมืองดังกล่าวทำให้เมืองจันทบุรีกลายเป็นเมืองที่สำคัญทางฝั่งทะเลตะวันออก เป็นทั้งเมืองท่า เมืองทางเศรษฐกิจและเมืองที่สำคัญทางยุทธศาสตร์โดยเฉพาะเป็นฐานทัพเรือที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยา เรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์

เมืองโบราณและการวิเคราะห์ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์

การตั้งชุมชนตามริมแม่น้ำจันทบุรีตั้งแต่แหลมสิงห์ขึ้นไปถึงบ้านลุ่มน่าจะมีมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา โดยเฉพาะชุมชนบางกะจะ บ้านพุททะลาย บ้านลุ่มและบ้านลาวมีร่องรอยการตั้งถิ่นฐานอย่างชัดเจน แต่ยังไม่มีการขุดค้นหรือขุดค้นตามหลักวิชาการเลย ทำให้การศึกษาเป็นไปด้วยข้อมูลที่จำกัด ซึ่งศึกษาจากหลักฐานที่ปรากฏบนพื้นดิน ร่องรอยวัดวาอารามซึ่งมีอายุถึงสมัยอยุธยาและมีการสืบเนื่องต่อมา เห็นการซ่อมและการปรับปรุงคัดแปลง เช่น วัดจันทนาราม วัดโบสถ์ วัดโรมันคาทอลิก (วัดพระแม่ปฏิสนธินิรมล) เมืองโบราณที่บ้านหัววัง ตำบลพุททะลาย บริเวณวัดจันทนาราม เมือง

9. ‘อรพิมพ์’, “เมืองจันทบุรี” อ.ส.ท. (ปีที่ 26 ฉบับที่ 6, พ.ศ. 2529), หน้า 76

โบราณ บ้านลุ่ม ซึ่งปัจจุบันเป็นเนินดินอยู่ในบริเวณกองพันนาวิกโยธิน กลางใจเมืองจันทบุรีปัจจุบัน มีร่อง รอยคูเมือง กำแพงเมืองและเชิงเทินปรากฏอย่างชัดเจน ยังไม่มีการขุดค้นและขุดแต่ง ชุมชน ดังกล่าว มีชุมชนสืบต่อกันหลายร้อยปีนับตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวร หรือก่อนจากนั้นเป็นต้นมา จนถึงปัจจุบัน

ชาวจีนในจันทบุรี

ชาวจีนเดินทางเข้ามาในประเทศไทยมานานแล้ว นักปราชญ์ให้ระยะเวลาเกือบเท่า ๆ กับการเดินทางเข้ามาของชาวอินเดีย แต่จีนมักจะไม่ได้ทิ้งร่องรอยอารยธรรมที่เก่าแก่และดึกดำบรรพ์เช่นอินเดีย โดยพื้นฐานแล้วในขณะที่อินเดียมีผู้มีความรู้ นักบวช พ่อค้า นักแสวงหาโชคเดินทางเข้ามา ชาวจีนมักจะมีแต่นักแสวงหาโชคและเป็นผู้ที่ไม่ค่อยมีความรู้ เพราะจักรพรรดิจีนมีนโยบายกีดกันชาวจีนออกนอกประเทศ ฉะนั้นชาวจีนที่ลักลอบหนีมาเพราะปัญหาทางการเมืองส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งเพราะความยากจนทำให้ต้องหลบหนีออกมาแสวงหาโชค

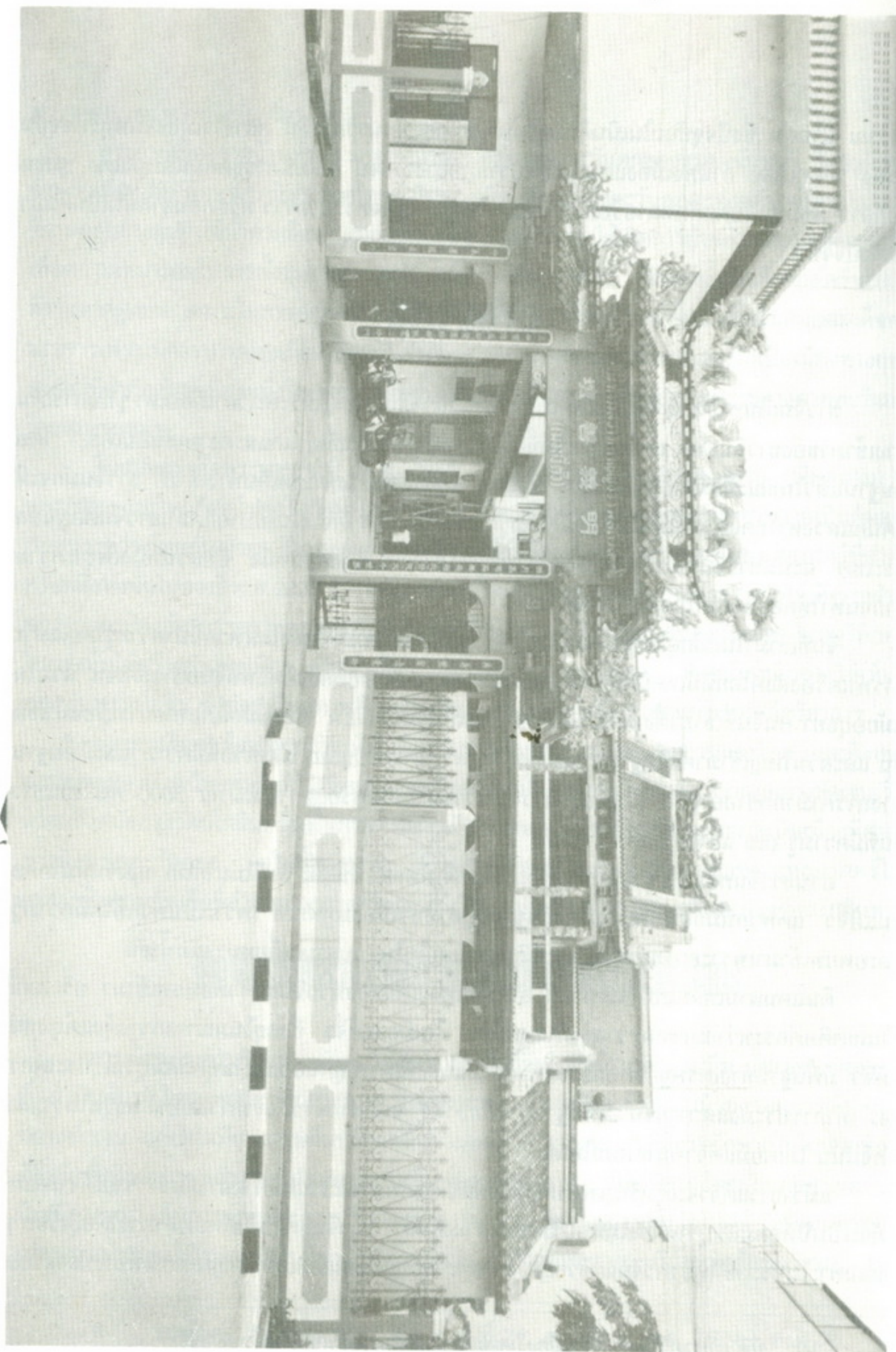
จีนที่เข้ามาในสมัยสุโขทัยน่าจะเป็นชาวจีนที่หนีการคุกคามของมองโกลพวกนี้นำความรู้โดยเฉพาะการทำเครื่องสังคโลกที่มีเทคนิคค่อนข้างสูงและลวดลายแสดงออกถึงอิทธิพลจีนอย่างชัดเจน ส่วนในสมัยอยุธยา คนจีนที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งค้าขายมักเป็นจีนฮกเกี้ยน พวกนี้มักลี้ภัยทางการเมืองมาเช่นกัน และส่วนใหญ่เข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านช่องอยู่ใน พระนครศรีอยุธยา เป็นพวกที่มีความรู้และมีพื้นฐานทางการค้ามากกว่าอย่างอื่น ลาลูแบร์กล่าวว่าชาวจีนในกรุงศรีอยุธยาประมาณ 3000 คน เป็นชาวจีนที่มีความรู้ เช่น แพทย์ พ่อค้า ช่างฝีมือ⁽¹⁰⁾

ส่วนชาวจีนกลุ่มอื่นๆ ที่เดินทางเข้ามาได้แก่จีนไหหลำ จีนแคะ ซึ่งมีไม่มากนัก กลุ่มจีนที่มากคือจีนแต้จิ๋ว แต่พวกนี้มักอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ตามหัวเมืองมากกว่า เพราะเป็นพวกที่ไม่มีความรู้และอพยพเข้ามาเพราะความยากจน และมีถิ่นฐานแต่เดิมในแถบสามเหลี่ยมปากแม่น้ำอัน

ดินแดนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำอัน อันเป็นแหล่งเดิมของพวกจีนแต้จิ๋วที่อพยพเข้ามา บริเวณนี้เป็นเขตติดต่อระหว่างมณฑลกว่างตุงกับฮกเกี้ยน คือเมืองแต้จิ๋ว ซึ่งอยู่ในมณฑลกว่างตุงแต่ชุมชนแต้จิ๋ว มีพื้นฐานทางเศรษฐกิจค่อนข้างต่ำเพราะมีแหล่งที่เพาะปลูกน้อยและไม่อุดมสมบูรณ์ ประชากรจึงมักทำการประมงและยากจน มีพื้นฐานการศึกษาต่ำ จนมีคำกล่าวกันว่า การสอบจอหงวนในราชสำนักจีนนั้น ไม่เคยมีแต้จิ๋วคนใดสอบได้เลย

แม้ว่าชาวแต้จิ๋วจะเก่งเรื่องเพาะปลูกซึ่งมีผลผลิตจากนาและไร่แต่มีคำกล่าวกันว่า “รายได้จากที่นา แม้จะเป็นปีที่อุดมสมบูรณ์ก็ยังไม่พอบริโภคในสามเดือน” ชาวจีนแต้จิ๋วจึงอพยพมาทางใต้เรื่อยๆ โดยเฉพาะในประเทศไทย ชาวจีนแต้จิ๋วอยู่ทางภาคตะวันออก ชุมชนจีนแต้จิ๋วใหญ่มากเช่นที่บางปลาสร้อย

10. นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 59-62

สำหรับในจีนพบชุมชนจีนแต่จิวโบราณที่ใหญ่ได้แก่ที่บางกระจะ ต่อมาได้ขยายตัวออกไปเรื่อย ๆ ซึ่งส่วนใหญ่ ชาวจีนแต่จิวที่อพยพเข้ามาเป็นชาวนาที่ล้มละลายและชาวนาที่ยากจนไร้อาชีพ อย่างไรก็ตาม มีชาวจีนแต่จิวจำนวนน้อยที่เข้ามาทำการค้าขาย และทำสวน⁽¹²⁾

ชุมชนจีนมีอยู่หลายแห่งได้แก่หลังวัดสามมาโนโก่และประตูจีนซึ่งเป็นตลาดใหญ่ที่ตลาดสวนพลู คลองปากข้าวสาร คลองถนนตาล บ้านดินและเกาะพระ โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2172 - 2199) ทรงตั้งพระคลังสินค้าขึ้นเพื่อจัดเรือสำเภาหลวงไปค้าขายกับประเทศทางตะวันตก และได้จ้างพ่อค้าชาวจีนเป็นพนักงานในกรมพระคลังสินค้าไทยเป็นจำนวนมาก ดังที่วัน วลิท (VAN VALIT) กล่าวว่า “ถือได้ว่าภายหลังที่ทางการไทยจัดตั้งพึ่งพาอาศัยชาวจีนเป็นเจ้าพนักงานในแทบทุกชั้นนับตั้งแต่พิธีทางการทูต เจ้าพนักงานในพระคลังสินค้า ผู้คิดบัญชีรับส่งสินค้า ลูกเรือในสำเภาหลวง รวมทั้งแบบแผนการเดินทางเรือใช้แบบแผนของจีนทั้งสิ้น”⁽¹³⁾

การที่พระคลังสินค้าไทยรับชาวจีนที่มีความชำนาญทางการค้าเข้ามาเป็นพนักงานทำให้กิจการค้าของไทยมีความเจริญรุ่งเรือง ก่อให้เกิดความมั่นคง จนกล่าวได้ว่าครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 22 กรุงศรีอยุธยาก็เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเป็นศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญที่สุดในเอเชียอาคเนย์

ในสายตาของชาวจีนมักมองไทยเป็นดินแดนที่น่าอยู่ และอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะมีหลักฐานกล่าวไว้ในปี พ.ศ. 2207 (สมัยสมเด็จพระนารายณ์) ว่า “ในแผ่นดินสยามข้าวอุดมสมบูรณ์ราคาถูกมาก เงินหนึ่งเหรียญซื้อข้าวได้ร้อยทะนาน จึงประกาศสนับสนุนการซื้อข้าวจากสยาม” แต่ชาวจีนแต่จิวที่เดินทางเข้ามาซื้อข้าวในไทย มักเข้ามาตั้งถิ่นฐานถาวร เดินทางกลับไปเพียง 50-60% เท่านั้น ทั้งที่เป็นการผิดกฎหมายจีน แต่กฎหมายดังกล่าวถูกยกเลิกในปี พ.ศ. 2297 หลังจากนั้นชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานกันมากขึ้นโดยเฉพาะชาวจีนแต่จิว⁽¹⁴⁾

ก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 นั้น ชุมชนจีนได้รวมตัวกันต่อสู้พม่าด้วย โดยมีหลวงอภัยพิพัฒน์เป็นหัวหน้า แต่ถูกพม่าตีแตก จนกระทั่งในวันเสาร์เดือนยี่ พ.ศ. 2309 พระยาตาก (สิน) ผู้มีเชื้อสายจีนแต่จิว คุมทัพต่อสู้พม่าอยู่ที่ค่ายวัดพิชัยนอกกำแพงเมืองเห็นว่าไม่สามารถป้องกันพระนครได้ต่อไปอีก จึงรวบรวมไพร่พลทหารไทย จีน ประมาณ 500 คน ตีฝ่าพม่าออกมา แล้วมุ่งไปยังหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกเพื่อหวังช่องสู้รบผู้คน แล้วยกทัพกลับมายึดกรุงศรีอยุธยา กลับคืนดังเก่า เป็นที่เชื่อกันว่าที่พระยาตาก (สิน) มุ่งไปทางหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกอันได้แก่เมือง

11. เรื่องเดียวกัน

12. เรื่องเดียวกัน

13. ถนอม อานามวัฒน์ (บรรณาธิการ), ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสิ้นอยุธยา (กรุงเทพฯ: บุรพาสาน, 2518), หน้า 170.

14. เรื่องเดียวกัน

วัดพระแม่ปฏิสนธิณฤมล เป็นวัดคาทอลิก ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจันทบุรี เป็นชุมชนชาว
ญวนขนาดใหญ่ วัดเดิมสร้างในสมัยอยุธยา

ชลบุรี ระยอง จันทบุรี เมืองดังกล่าวเป็นเมืองท่าซึ่งมีชุมชนชาวจีน โดยเฉพาะจีนแต้จิ๋ว ซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกันกับพระองค์อาภัยอยู่หนาแน่น อีกทั้งจุดหมายของพระองค์อยู่ที่ เมืองจันทบุรีอันเป็นเมืองที่พระองค์เคยคุมกองเกวียนมาค้าขาย และคุ้นเคยกับชาวจีนแต้จิ๋วในจันทบุรีซึ่งเป็นชุมชนใหญ่ พระองค์หวังจะรวบรวมผู้คนเข้ายึดเอาพระนครคืนจากพม่า ซึ่งเมืองจันทบุรีในสมัยนั้นห่างจากพระนครศรีอยุธยาพม่าไม่สามารถเดินทางเข้ามาได้สะดวกและสามารถหนีได้ง่าย อีกทั้งเป็นเมืองท่าอุดมสมบูรณ์ และมีอยู่ต่อเรือที่ใหญ่โต ฉะนั้น จันทบุรีจึงเป็นเมืองที่เหมาะสมที่สุดในการพักพิงทัพพระยาตาก (สิน) และเตรียมตัวทำสงครามกู้เอกราช

ชาวยุวนในจันทบุรี

ในขณะที่ชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยในสมัยอยุธยาที่นับถือพุทธศาสนาไม่ถูกนับคนต่างด้าว ได้แก่ ชาวจีน มอญ พม่า อาจเป็นเพราะคนเหล่านี้เป็นคนที่อยู่ในโลกเดียวกันกับคนไทย คือ “โลกของพระพุทธศาสนา” ทำให้คนเหล่านี้มีสิทธิบนแผ่นดินไทยเท่าๆ กับคนไทย โดยเฉพาะการมีสิทธิแต่งงานกับคนไทย แตกต่างจากผู้ที่นับถือศาสนาอื่น เช่น ศาสนาคริสต์ และ อิสลาม เป็นต้น สังคมอยุธยาลั้ลับว่าเป็นคนต่างด้าว ไม่ว่าจะเป็นชาวเปอร์เซีย ชาวมลายูที่นับถือศาสนาอิสลาม หรือชาวตะวันตกที่นับถือศาสนาคริสต์ แม้กระทั่งชาวญี่ปุ่น และชาวยุวนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย เพราะชาวญี่ปุ่นและชาวยุวนที่เข้ามานั้นนับถือศาสนาคริสต์และหนีภัยศาสนาจากประเทศของตน เพราะผู้นำชาวญี่ปุ่นและญวนต่อต้านผู้นับถือศาสนาคริสต์อย่างรุนแรง ในขณะที่ไทยไม่ต่อต้านเพียงแต่ถือว่าเป็นคนต่างด้าวเท่านั้น พิจารณาได้จากสนธิสัญญาที่ทำขึ้นระหว่างสมเด็จพระนารายณ์กับฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2928 โดยมีสาระโดยสรุปว่า

1. อนุญาตให้บาทหลวงสอนศาสนาได้ทั่วพระราชอาณาจักร ให้ราษฎรได้ฟังคำสอนได้ตามความพอใจห้ามมิให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองขัดขวางไม่ว่ากรณีใดๆ แต่ห้ามมิให้บาทหลวงสั่งสอนให้ต่อต้านรัฐบาลไทย
2. คุ้มครองและไม่ขัดขวางคนไทยที่สนใจจะรับเรียนศาสนาจากบาทหลวง
3. อนุญาตให้คนไทยที่เป็นคริสเตียนหยุดงานได้ในวันอาทิตย์หรือวันนักขัตฤกษ์
4. อนุญาตให้คนไทยที่เป็นคริสเตียนซึ่งเจ็บป่วยหรือชราภาพเว้นจากงานหลวงได้ จะมาทำงานก็ต่อเมื่อหายจากการเจ็บป่วยแล้ว
5. การพิจารณาคดีสำหรับผู้เข้ารีตหรือเป็นคริสเตียนด้วยกันผู้นำศาสนาสามารถแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ร่วมพิจารณาคดีด้วย ⁽¹⁵⁾

15. ถนอม อานามวัฒน์ (บรรณาธิการ), ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสิ้นสุดอยุธยา, หน้า 217

เครื่องมือทึบอ้อย ทำด้วยศิลา ไม่ทราบอายุและสมัยที่สร้าง แต่เชื่อว่ามีมานานแล้ว ปัจจุบันอยู่ที่วัด
พระแม่ปฏิสนธิณฤมล (วัดโรมันคาทอลิก) แต่ไม่ทราบที่มาที่ชัดเจน

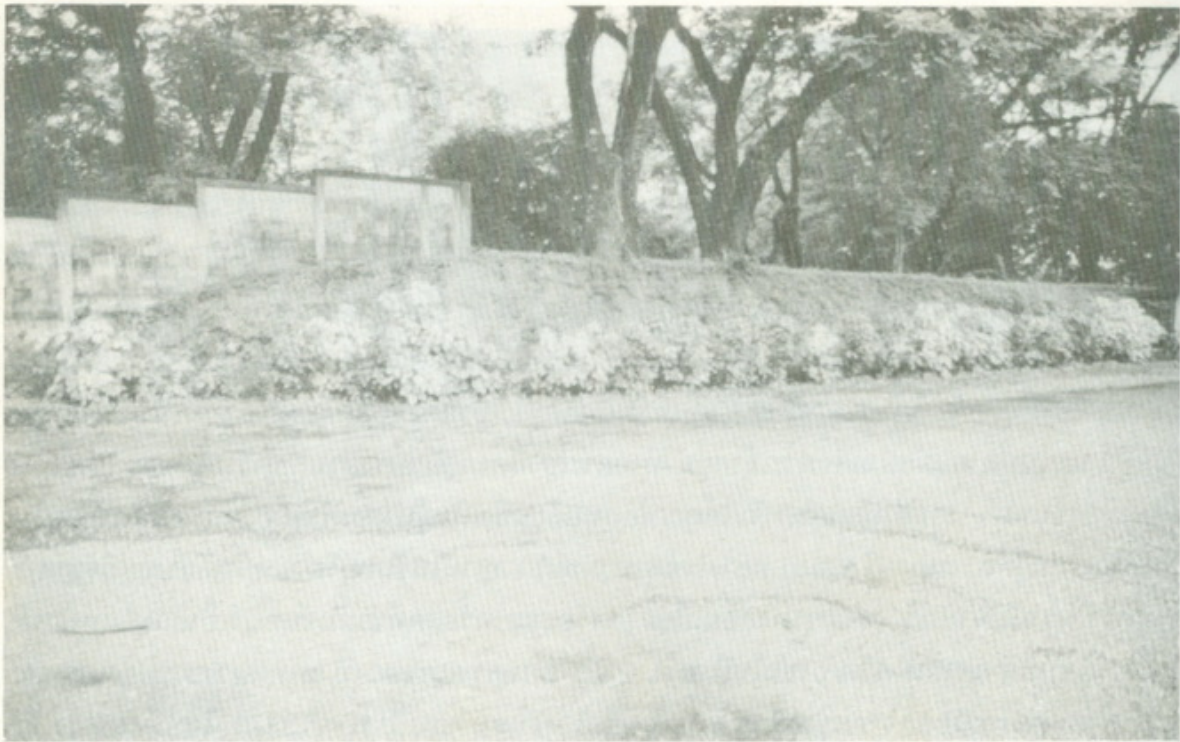
จะเห็นว่าสัญญาเกื้อกูลต่อคนต่างศาสนา มาก ลักษณะเช่นนี้ความจริงมีมาก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์เสียด้วยซ้ำไป ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า สังคมไทยสมัยอยุธยาเป็นต้นมาเกื้อกูลและเห็นใจผู้นับถือคนต่างศาสนามากกว่าชาติอื่น ๆ ฉะนั้นจึงมักจะมีผู้หลบหนีราชภัยจากศาสนา อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองไทยเสมอ ๆ พวกชาวญวนก็เช่นกันเป็นญวนคาทอลิกหนีการทารุณกรรมจากประเทศเวียดนามบ้านเกิด เข้ามาอยู่ในเมืองจันทบุรีในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ (พ.ศ. 2251 - 2275) มีประมาณ 30 คน เข้ามาตั้งถิ่นฐานโดยสร้างวัดคาทอลิกขึ้นทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจันทบุรีคือวัดพระแม่ปฏิสนธินิรมลและในครั้งนั้นบาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาตั้งมิชชันในกรุงศรีอยุธยา โดยพระสังฆราชซังป็องเดอซีเซ ได้ให้คุณพ่อเฮ็ด (HENTTE) เดินทางไปดูแลชาวญวนคาทอลิกที่อพยพเข้ามาอาศัยในเมืองจันทบุรี แต่ในปลายสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระญวนคาทอลิกบางส่วนก่อความไม่สงบเกิดขึ้นในเมืองเมืองจันทบุรี ราชสำนักอยุธยาจึงให้คุณพ่อกเบลียลซึ่งเป็นผู้นำสงฆ์ไปเมืองจันทบุรีนำชาวญวนที่ก่อเรื่องไปอยู่ที่พระนครศรีอยุธยา อย่างไรก็ตามชุมชนชาวญวนในจันทบุรีส่วนหนึ่งยังคงอยู่ที่จันทบุรีแต่เป็นจำนวนไม่มากนัก จนกระทั่งก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งสุดท้ายนั้นจันทบุรีเป็นแหล่งอพยพที่สำคัญของผู้นับถือศาสนาคริสต์ เช่นในปี พ.ศ. 2305 ก่อนกรุงแตกสองปี บาทหลวงชาวฝรั่งเศสและพรรคพวกอพยพหนีออกจากกรุงศรีอยุธยามาอยู่ที่เมืองจันทบุรีและปี พ.ศ. 2310 ในปีที่เสียกรุงนั้นอธิการสามเณรลาลัยชาวตะวันตกและญวนก็ได้อพยพมาอยู่ที่จันทบุรีกัน⁽¹⁶⁾ บาทหลวงชาวฝรั่งเศสได้บันทึกถึงเมืองจันทบุรีไว้ว่า “เพราะเมืองจันทบุรีนี้เหมาะสำหรับจะหนีต่อไปที่อื่นได้ง่าย”⁽¹⁷⁾

อย่างไรก็ตามชุมชนญวนในเมืองจันทบุรีในสมัยอยุธยามีชุมชนที่ใหญ่โตนัก เป็นชุมชนค่อนข้างเล็กขยายตัวช้า เพราะความไม่ค่อยจะผูกพันกับสถานที่ โดยที่มักถือว่าเป็น “คนต่างด้าว” เสียมากกว่า จันทบุรีจึงเป็นจุดพักพิงชั่วคราวในการเดินทางไปเขมรหรือไซ่ง่อนของชาวญวนคาทอลิก ซึ่งมักจะมีบทบาทในสมัยธนบุรีและเห็นได้ชัดเจนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สิ่งที่ชาวญวนทำคุณต่อเมืองจันทบุรีที่เห็นได้ชัดคือ “การทอเสื่อ” ซึ่งได้กลายมาเป็นเสื่อจันทบุรีในชั้นหลังนั่นเองเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสจันทบุรีในปี พ.ศ. 2419 ได้กล่าวว่า “อย่างหนึ่งเสื่อกกแดงนั้นมีแต่พวกญวนทำแห่งเดียว วิธีทำเอาต้นกกมาจักให้เล็กฝืดแดงให้แห้ง แล้วจึงย้อมสีต่าง ๆ ตามที่จะให้เป็นลายสีแดงย้อมด้วยน้ำฟาดสีด้าย้อมด้วยขมิ้น สีนํ้าเงินย้อมด้วยครามแต่ใช้น้อย แล้วเอาเข้าสาดึงทอเป็นลายต่าง ๆ เป็นสีฝืนเสื่อลวดบ้าง ยาวตามแต่จะต้องการกว้างเฉพาะช่วงต้นกกเป็นสินค้าออกนอกเมือง” ต่อมาการทำเสื่อตกต่ำลงจนกระทั่งสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีโปรดรื้อฟื้นหัตถกรรมการทำเสื่อขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง จนเป็นที่รู้จักกันทั่วไปทุกวันนี้

16. อนุสรณ์ สมโภช 275 ปี ของการตั้งวัด พระแม่ปฏิสนธินิรมล, ‘ประวัติคาทอลิกจันทบุรี 275 ปี’ (ม.ท.พ: ม.ป.พ, 2528) หน้า 29-34

17. นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 65

ร่องรอยกำแพงเมืองจันทบุรี รูนสมัยอยุธยา-ธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อยู่ที่บ้านลุ่ม น่า
จะสร้างตั้งแต่สมัยพระนเรศวรลงมา

พระบรมสาทิสลักษณ์ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ไม่ปรากฏชื่อผู้วาด แต่เค้าหน้าพระองค์ท่านแสดง
เค้าเชื้อสายจีนอย่างชัดเจน

ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
บริเวณศาลหลักเมืองจันทบุรี
ภายในมีพระบรมรูป
สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ในท่าประทับนั่ง

อนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
กลางใจเมืองจันทบุรี

ชาวจีน ซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดบุรีรัมย์ ตั้งแต่สมัยอยุธยา ซึ่งกลายเป็นชุมชนใหญ่ และมีความสำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ ชุมชนจีนมักจะมีศาลเจ้าปรากฏให้เห็น

จันทบุรีในสมัยกรุงธนบุรี

ปัญหาที่น่าสงสัยในกรณีที่ถามกันว่าทำไมสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงเลือกจันทบุรีเป็นเมืองที่พระองค์ใช้เป็นแหล่งพักพิงกองทัพหลังจากตีฝ่าทัพพม่าออกมาได้ก่อนกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า

เมืองอื่น ๆ อีกหลายเมืองที่อยู่ไกลจากการรุกรานของพม่า และมีความพร้อมในด้านยุทธศาสตร์ แต่ทำไมพระองค์จึงไม่ทรงเลือก

ประการแรกการมุ่งไปทางตะวันออกนี้มีเหตุผลอยู่หลายประการนับตั้งแต่การตีฝ่าพม่าเพื่อกลับเมืองตากก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ นอกจากจะต้องผ่านดินแดนส่วนที่ถูกพม่ายึดไว้หลายแห่งในเมืองตากเองก็อยู่ในความครอบครองของพม่า⁽¹⁾

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงสันนิษฐานถึงการที่ทรงเลือกเมืองจันทบุรีของพระยาตากว่าพ้นจากเมืองชลไปทางตะวันออกก็พ้นพม่า คือพม่าไม่ตามมารบกวน⁽²⁾ นี่เป็นประการที่สอง

ประการที่สามจันทบุรีเป็นหัวเมืองชายทะเลทางด้านตะวันออก เป็นศูนย์กลางของการติดต่อกับส่วนอื่น ๆ เช่นติดต่อกับปักษ์ใต้ เขมร และพม่า⁽³⁾

ประการที่สี่ เป็นเพราะเมืองจันทบุรีเหมาะเป็นทางที่จะหนีต่อไปที่อื่นได้ง่าย⁽⁴⁾

ในประการสำคัญที่มักจะไม่ค่อยจะมีนักประวัติศาสตร์พิจารณากันนักคือเมืองจันทบุรีเป็นเมืองที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เคยเสด็จมาค้าขาย ขณะพระองค์เป็นนายกongเกวียนอยู่ที่เมืองตากเส้นทางตาก - อยุธยา ชลบุรี ระยอง จันทบุรี คือเส้นทางที่พระองค์คุ้นเคยและมีความชำนาญ

สิ่งที่สำคัญที่สุดคือ จันทบุรีเป็นเมืองที่มีชุมชนชาวจีนแต่จ้าวเข้ามาตั้งรกรากอยู่หนาแน่นย่อมมีความคุ้นเคยกับพระยาตากในฐานะที่เป็นจีนเชื้อสายเดียวกัน การเดินทางไปเมืองจันทบุรีก็คือการเดินทางกลับไปสู่ดินแดนที่ตนรู้จัก และรู้สึกปลอดภัยในหมู่คนที่รู้จักมักคุ้นและไว้ใจ

ทั้งหมดนี้คือเหตุผลสำหรับพระองค์ที่ทรงเลือกจันทบุรีเป็นเมืองพักพิงและช่องชุมกองทัพ

1. นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2529) หน้า 69

2. เรื่องเดียวกัน, หน้า 65

3. เรื่องเดียวกัน

4. เรื่องเดียวกัน

ทั้งหมดนี้คือเหตุผลสำหรับพระองค์ที่ทรงเลือกจันทบุรีเป็นเมืองพักพิงและช่องสูมกองทัวก่อนกู้อิสระภาพจากพม่า

นั่นคือความสำคัญอันยิ่งยวดของจันทบุรีในฐานะเมืองที่เป็นฐานอันสำคัญในการกู้ชาติบ้านเมือง

พระราชประวัติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ปัญหาในประวัติศาสตร์ไทย

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้รับการยกย่องว่าเป็น “มหाराช” และเป็นวีรบุรุษที่มีชื่อเสียงและสำคัญที่สุดพระองค์หนึ่งของชาติไทย เรื่องราวของพระองค์ได้เล่ากันจนเป็นตำนานเกี่ยวข้องกับสถานที่มากมาย จนเป็นลักษณะของ “ตำนาน” (Myth) มากกว่าที่จะเป็นประวัติศาสตร์ (History)

ตำนานเกี่ยวกับพระราชประวัติของพระองค์ที่รู้จักกันในประวัติศาสตร์ไทยนั้นส่วนใหญ่มาจากหนังสือตำนานอุกนิหารบรรพบุรุษ ซึ่งเขียนขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 4-5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

อุกนิหารบรรพบุรุษ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

จักคำเนินความตามมูลเหตุอุกนิหารแห่งพระเจ้ากรุงธนบุรีให้ทราบโดยนิมิตประณมเหตุดังนี้ว่า ครั้งกรุงเทมหานครบวรทวารวดีศรีอยุธยาคือกรุงเก่า ยังตั้งดำรงสมบุรณ์เป็นราชธานี โดยปรกติดูอยู่นั้น ครั้นนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรุงเก่าทรงพระนามว่าพระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราช พระพุทธเจ้าอยู่หัวบรมโกฐ ได้ครองศิริราชสมบัติเป็นบรมกษัตริย์ที่ 32 ในกรุงศรีอยุธยาโดยหาสุขสวัสดิภาพไพบูลย์ได้สามปี ในแผ่นดินนั้นเจ้าพระยาจักรีที่สมุหนายก ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กำแพงพระมหานครกรุงศรีอยุธยา ในกาลครั้งนั้นนั้นจีนมีชื่อไทยสองเป็นขุนพัฒน์ น้ายอากรบ่อนเบี้ย แล กอบด้วยภรรยาทาสชายหญิงและทรัพย์สมบัติโดยสมบุรณ์ จึงเข้าไปพึ่งบารมีอาศัยที่อยู่หน้าบ้านท่านเจ้าพระยาจักรีมาช้านาน จนภรรยาตั้งครรภ์กำหนดได้ 10 เดือน ก็คลอดบุตรชายคน 1 ในจุลศักราช 1096 ปีชวด ฉศก กุมารบุตรจีนไทยสองขุนพัฒน์นั้น มีศิริรูปพรรณสัณฐานงามยิ่งนัก โดยลักษณะกุมารนั้นเป็นจัตุรศกาย คืออธิบายว่า วัดตั้งแต่เท้าถึงสูกะคือเป็นมัดฉิมกายได้ส่วนหนึ่ง แล้ววัดตั้งแต่สูกะคือถึงหมศกแห่งหน้าผากเป็นส่วนหนึ่ง แล้ววัดตั้งแต่สูกะอุระราวถันออกไปถึงปลายนิ้วมือข้างซ้ายเป็นส่วนหนึ่ง ข้างขวาเป็นส่วนหนึ่ง ทั้ง 4 ส่วนนั้นยาวเสมอกันไม่กำเกิน ที่สะดือนั้นเป็นทูลมลิกลงไป พอจุผลหมางทั้งเปลือกผัดกับสามัญชนทั้งหลาย จึงว่าเป็น ลักษณะจัตุรศกาย คือรูปศิริกายเป็นส่วนสี่เหลี่ยมคางหมูดังพระพุทธลักษณะแห่งองค์สมเด็จพระสมณโคดม อนึ่งขณะกุมารนั้นคลอดออกมา นั้น อากาศก็ปราศจากเมฆหมอกไม่มีฝน แต่ขณะนั้นบังเกิดอสุณิบาดผาลงมาที่ตรงเสาดังเรือนแห่งห้องกุมารคลอดนั้นแต่กุมารนั้นทำเป็นอันตรายไม่ ด้วยเดชบารมีบรมโพธิสมภารของกุมารจะได้เป็นบรมกษัตริย์ศาสนูปถัมภกยกย่องพระบวรพุทธศาสนาในสยามประเทศนี้ และได้ดำรงพระมหา

เศวตฉัตรเป็นพระเจ้าแผ่นดินกรุงธนบุรีประเทศบางกอก ครั้นกุมารคลอดได้สามวันมีภูเทือนใหญ่เข้าไปชดเป็นทักษิณาวตอยู่ในกระดังโดยรอบกายกุมาร ฝ่าย บิดามารดาของกุมารได้เห็นภูเทือนใหญ่เข้าไปชดในกระดังของบุตรนั้น ก็มีความวิตกกังวลภัยอันตรายต่าง ๆ หนึ่งธรรมเนียมจีนมีเหตุร้ายบังเกิดขึ้นเช่นนั้นแล้ว ฝ่ายบิดามารดาเขาย่อมนำเอาบุตรซึ่งบังเกิดในระหว่างเหตุร้ายนั้นไปฝังเสียทั้งเป็นก็การซึ่งบังเกิดขึ้นในเมืองไทยนี้ จีนไทยของนี้จะทำคุณธรรมนิยมเมืองจีนนั้นไม่ได้ เพราะด้วยเหตุเกรงพระราชอาญาพระเจ้าแผ่นดินไทย แต่จะต้องนำเอาบุตรนั้นไปทิ้งเสียให้พ้นบ้าน จึงจะสิ้นเหตุร้ายภัยอันตราย

ครั้นเวลาเช้าท่านเจ้าพระยาจักรีลงมาถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระสงฆ์ที่หน้าบ้านของท่าน ท่านจึงได้ทราบความตามเหตุซึ่งมีกับบุตรจีนไทยของ ฝ่ายท่านเจ้าพระยาจักรีจึงมีจิตคิดสังเวชกรุณากับกุมารซึ่งจะถึงกาลอันตรายด้วยมรณภัย ท่านจึงขอกุมารนั้นกับจีนไทยของ จีนไทยของก็ไม่อาจจะขัดได้ต้องจำเป็นจำอนุญาตยอมยกกุมารให้แก่ท่านเจ้าพระยาจักรี

จำเดิมแต่เจ้าพระยาจักรีได้รับบุตรจีนไทยของมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมจนเจริญก็ได้ลาภแลทรัพย์สินสมบัติเป็นอันมาก เจ้าพระยาจักรีจึงตั้งชื่อกุมารนั้นว่านายสิน เป็นเหตุนี้ที่กล่าวมานั้น ครั้นนายสินค่อยเจริญใหญ่อายุสมควรได้ 9 ขวบแล้ว เจ้าพระยาจักรีจึงได้นำกุมารไปฝากไว้ในสำนักพระอาจารย์ทองดีมหาเถร วัดโกสรวาสสนัยหนึ่งว่าวัดคลัง ครั้นนายสินเรียนหนังสือขอมไทยได้จนจบบริบูรณ์แล้วจึงเรียนคัมภีร์พระไตรปิฎก สมควรกับคุณานุรูปขานี่ขานาญแล้ว จนอายุสมควรได้ 13 ปี ในกาลครั้งนั้นนายสินคิดการตั้งบ่อนถั่วเป็นเจ้ามือในพระอารามชักชวนสาธุศิษย์ในพระอารามวัดโกสรวาสสนมาแทงถั่วฝ่ายพระอาจารย์ทราบประพฤติดุคดังนั้นแล้วก็ลงโทษกับสาธุศิษย์ทั้งหลายซึ่งเล่นเบี้ยแทงถั่วกันนั้นทั่วทุก ๆ คน แต่นายสินผู้เป็นเจ้ามือถั่วนั้น พระอาจารย์ลงโทษทัณฑ์กรรมมัดมือคร่อมกับบันไดน้ำท่าประจานสั่งสอนให้เข็ดหลาบด้วยเป็นต้นเหตุก่อความชั่วขึ้นในพระอาราม มัดนายสินแช่น้ำตั้งแต่เวลาพลบค่ำเป็นเวลานานขึ้นด้วย แล้วพระอาจารย์ก็ไปสวดพระพุทธมนต์ตามธรรมเนียมในพระอาราม ครั้งเลิกสวดมนต์แล้วเป็นเวลาประมาณยามเศษ พระอาจารย์จึงระลึกถึงซึ่งมदनายสินแช่น้ำไว้นั้น จะเป็นอันตรายอย่างไรก็หาทราบไม่ จึงได้มนิมนะมาเดินลงมายังท่าน้ำพร้อมด้วยพระสงฆ์เป็นอันมาก ครึ่งถึงบันไดน้ำก็เห็นน้ำท่วมล้นตลิ่งแล้ว พระอาจารย์มีความวิตกว่านายสินจะมีเป็นอันตรายแก่ชีวิตด้วยอุทกภัยฤา จึงสั่งพระสงฆ์ซึ่งเป็นอันเตวาลิกนั้นให้จุดไฟตามไฟเทียนส่องหานายสิน ก็พบนายสินที่ริมตลิ่งวัด มือนายสินยังมัดติดอยู่กับบันไดแต่บันไดหล่นถอนขึ้นมาได้ด้วยอำนาจบุญญาบารมีของนายสินจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินนั้น พระสงฆ์ทั้งหลายจึงแก้เชือกที่มัดมือนายสินคร่อมบันไดนั้นออกพาเอาตัวมายังบนบก ฝ่ายพระอาจารย์และพระสงฆ์ทั้งหลายได้เห็นนายสินมิได้เป็นอันตรายด้วยอุทกภัย ก็เป็นการประจักษ์อัศจรรย์ของนายสินยิ่งนักพระอาจารย์กับพระสงฆ์ทั้งหลายก็ชวนกันพาตัวนายสินเข้าไปในพระอุโบสถให้นายสินนั่งอยู่ท่ามกลางพระสงฆ์ทั้งหลายเฉพาะหน้าพระพุทธปฏิมากร พระสงฆ์ทั้งหลายก็สวดพระพุทธมนต์ด้วยพระคาถาบทชยันตะมงคลเป็นการคล้าย ๆ กับทำขวัญนายสินประณมเหตุนี้เป็นการประจักษ์ของนายสิน พระอาจารย์ได้จดหมายเหตุไว้ ตั้งแต่คลอดจนได้ราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว จึงได้รับเอางจดหมายเหตุนั้นมา จึงได้ปรากฏสืบเนื่องต่อเป็นลำดับดังนี้ แลข้อความตามลำดับได้

นี้ด้วยก็เป็นจดหมายเหตุของพระอาจารย์ทองดีวัดโกษาวาสน์ทั้งสิ้น ครั้นภายหลังนักปราชญ์ราชบัณฑิตย
จึงได้จดหมายเหตุต่าง ๆ มาผสมกันเป็นเรื่องพงศาวดารลำดับความตามประสงค์ แต่ขาดบ้างเกิน
บ้างด้วยยาวสั้นต่อดังนั้น

ขณะนั้นนายสินอายุศมีได้ 13 ปี ท่านเจ้าพระยาจักรีจึงได้แต่งการมณฑลคักจนายสินโดยการ
เอิกเกริกคับคั่งด้วยอำนาจเป็นอรรคมหาเสนาบดีในเวลาที่เหมาะสมกับการชำระการมณฑลคักจนายสินนั้น
มีสิ่งหลวงมาจับที่เพดานเบญจารคน้ำปรากฏอยู่ 7 วัน จึงหนีไปโดยทิสานุทิศแล้วเจ้าพระยาจักรีจึงนำ
นายสินผู้เป็นบุตรบุญธรรมเข้าไปถวายตัวทำราชการสนองพระเดชพระคุณเป็นมหาดเล็กในพระเจ้าแผ่นดิน
คือพระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชพระพุทธเจ้าอยู่หัวบรมโกฐฝ่ายนายสินทำราชการเป็นมหาด-
เล็กอยู่เวรหลวงนายศักดิ์ บุตรเจ้าพระยาจักรี ครั้นนายสินออกจากที่เฝ้าพระเจ้าแผ่นดินแล้วมีความ
อุสาหาไปสู่สำนักอาจารย์จีน อาจารย์ญวน อาจารย์แขก ได้เรียนหนังสือแลศึกษาวิชาการทุกภาษา พุด
ได้ทั้งสามภาษาโดยชำนาญแล้ว ครั้นอายุศมีนายสินได้ 21 ปี เจ้าพระยาจักรีจึงประกอบการ
อุปสมบทนายสินเป็นพระภิกษุสงฆ์ อยู่ในสำนักอาจารย์ทองดี ณ วัดโกษาวาสน์ ครั้นนายสินเป็นพระ
ภิกษุสงฆ์ได้สามพรรษาแล้ว ก็ลาสิกขาบทละเพศบรรพชิตสึกออกมาทำราชการดั่งเก่า

ครั้งนั้นพระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชดำริว่า นายสินเป็นผู้ฉลาดรอบรู้ขนบธรรมเนียมราชกิจ
ต่าง ๆ โดยมาก จึงทรงพระราชดำรัสปรึกษาท่านเสนาบดีว่า นายสินนี้ควรจะให้เป็นผู้ต่างประเทศ
พระกรรมได้ ท่านเสนาบดีก็เห็นควรโดยรับสั่ง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้นายสิน
เป็นมหาดเล็กรายงานด้วยราชการทั้งหลายในกรมมหาดไทยแลกรมวังศาลหลวง พระบาทสมเด็จพระ
บรมราชาธิราชพระพุทธเจ้าอยู่หัวบรมโกฐ เสด็จครองศิริราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยาได้ 26 ปี ก็เสด็จ
สวรรคตในจุลศักราช 1120 ปีชาลสัมฤทธิ์ศกนั้น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอุทุมพรราชกุมาร นัย
หนึ่งว่าเจ้าฟ้าดอกมะเดื่อ ซึ่งดำรงตำแหน่งยศในอุปราช ได้ครองศิริราชสมบัติแทนพระบรมชนกธิราช
เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ 33 ในกรุงศรีอยุธยาแต่ครองศิริราชสมบัติได้ 3 เดือนเศษ ก็ถวายศิริราชสมบัติ
แก่พระบรมเชษฐาธิราชเจ้าคือเจ้าฟ้าเอกทัศ ซึ่งเป็นกรมขุนอนุรักษ์มนตรีฯ ได้รับครองศิริราชสมบัติ
เป็นลำดับมาในจุลศักราช 1120 ปีชาลสัมฤทธิ์ศก เป็น พระเจ้าแผ่นดินที่ 34 ในกรุงเก่า ทรงพระนามว่า
พระบาทสมเด็จพระบรมราชามหากษัตริย์บรมสุจริต เป็นเจ้าแผ่นดินที่สุดแห่งกรุงศรีอยุธยา ๆ ก็เสีย
แก่พม่าเข้าศึกในแผ่นดินที่ 34 นั้น

ก็ครั้งแผ่นดินที่ 34 ยังตั้งดำรงอยู่โดยผาสุกสวัสดิภาพนั้น พระเจ้าแผ่นดินที่ 34 นั้นท่าน
ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายสินมหาดเล็กรายงานเป็นข้าหลวงเชิญท้องตราพระราชสีห์ขึ้น
ไปชำระความหัวเมืองฝ่ายเหนือ ครั้นกลับมาได้ราชการมีความชอบมาก พระเจ้าแผ่นดินทรงพระราช
ดำรัสว่า ที่หลวงยุกระบัตรเมืองตากก็ถึงแก่กรรม ตำแหน่งนั้นว่างเปล่ามาช้านานแล้ว บัดนี้จึงทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตำแหน่งยศให้นายสินมหาดเล็ก ซึ่งเป็นบุตรบุญธรรมของเจ้าพระยา
จักรีคนเก่า นั้น โปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งยศเป็นที่หลวงยุกระบัตรเมืองตาก โปรดให้ขึ้นไปช่วย
ราชการพระยาตาก ครั้นกาลล่วงมาไม่ช้าพระยาตากก็ถึงแก่กรรม ฝ่ายหลวงยุกระบัตรสินจึงเป็นผู้ถือ

บอกข่าวตายลงมายังกรุงศรีอยุธยาครั้งนั้นเจ้าพระยาจักรีคนใหม่มีไข้บิดาหลวงยุกระบัตร์สินจึงนำข่าวตายพระยาตากขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาได้ทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตำแหน่งยศ เลื่อนหลวงยุกระบัตร์สินให้เป็นที่พระยาตากด้วยเวลานั้นพระปลัดเมืองตากก็ถึงแก่กรรมลงพร้อมด้วยพระยาตากคนเก่าด้วย

ครั้นพระยาตากสินได้ขึ้นไปครองเมืองตากโดยกระแสพระราชดำรินั้นแล้ว เวลาหนึ่งพระยาตากสินไปบำเพ็ญทานการกุศลต่าง ๆ ณ วัดช้อยเขาแก้วแล้วคกลางต่อกัน ที่ตำบลบ้านระแหงแขวงเมืองตาก ในเวลานั้นพระยาตากสินจึงตั้งสัตยาธิษฐานว่า ถ้าบารมีของข้าพเจ้าจะถึงแก่บรมสุขแล้ว ข้าพเจ้าจะเอาไม้สำหรับเคาะระฆังนี้ขว้างไป ขอให้ถูกจำเพาะท่ามกลางถั่วแก้วที่คอดกัวยุ้นนั้นหักออกไปแต่ตัวถั่วยุ้นนั้นขออย่าเป็นอันตราย ข้าพเจ้าจะได้เอาถั่วยุ้นนั้นมาทำพระเจดีย์บรรจุพระสารีริกธาตุ ถ้าบารมีของข้าพเจ้ายังไม่ถึงแก่บรมสุขแล้ว ถึงจะขว้างไม้เคาะระฆังอันนี้ไปประหารถูกถั่วแก้วนั้นเลย ครั้นตั้งสัตยาธิษฐานแล้ว จึงขว้างไม้สำหรับเคาะระฆังไปโดยทางไกลห่างถั่วแก้วประมาณ 10 ศอก ไม้นั้นก็ไปถูกท่ามกลางเท้าถั่วแก้วหักไปเป็นสองภาค สมดังความประณิธานปรารถนา เป็นมหามงคลจรรย์ประจักษ์แก่ตาของพระสงฆ์สามเณรสาธุชนสัปรุชทายก อุบาสกอุบาสิกาชนชายหญิงทั้งหลายซึ่งสถิตย์อยู่ในโรงธรรมสภาศาลาปราภว ณ เวลานั้น นรชนทั้งหลายเสียงแซ่ซ้องสาธุการเออเกริก ด้วยการสรรเสริญบารมีและอภินิหารพระยาตากเป็นอันมากบุพเพศุภนิมิตรครั้งนี้ ท่านพระสงฆ์ผู้เป็นเจ้าของวิหารเขาแก้ววัดช้อยจดหมายเหตุไว้ในครั้งนั้นครั้นภายหลังพระยาตากได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินครองศิริราชสมบัติกรุงธนบุรี นักปราชญ์ราชบัณฑิตย จึงได้รับเอาจดหมายเหตุนี้มาเรียบเรียงเนื่องกันกับกาลก่อน ลำดับเป็นพระราชพงศาวดาร แต่ขาดเรียบเรียงหายไปบ้างจึงหาปราภวในพระราชพงศาวดารฉบับใหม่นั้นไม่

ในแผ่นดินกรุงเก่าไม่ช้านาน พระยาวชิระปราการผู้สำเร็จราชการเมืองกำแพงเพชรถึงแก่กรรมมีใบบอกลงมากราบบังคมทูลพระกรุณาได้ทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดีกรมมหาดไทย มีท้องตราพระราชสีห์หาตัวพระยาตากสินลงมาเฝ้า ฝ่าละอองธุลีพระบาทพระเจ้าแผ่นดินจึงทรงมหากรุณาไปโปรดเกล้าฯ เลื่อนตำแหน่งยศพระยาตากสินให้เป็นพระยาวชิระปราการผู้สำเร็จราชการเมืองกำแพงเพชรยังพักอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ก็พอดีพม่าเข้าศึกยกกองทัพมาล้อมในพระนครศรีอยุธยาถึงสองปีเศษ กรุงศรีอยุธยาแตกแก่พม่าเข้าศึก ณ วัน 3 ๓ 9 8 ค่ำ ปีกุนนพศก เวลาบ่าย 4 โมงเศษ จุลศักราช 1129 แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระบรมราชามหากษัตริย์บรมสุจริต ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ 34 กรุงศรีอยุธยา พระองค์ครองศิริราชสมบัติได้ 9 ปี เสียแก่พม่าเข้าศึก อายุกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่สร้างมาจนเสียกรุงกับพม่านั้นนับได้ 417 ปี นับพระเจ้าแผ่นดิน 34 พระองค์ก็เสียพระมหานครแก่พม่าปัจจุามิตร

ครั้นกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเข้าศึกแล้ว ฝ่ายพระยาวชิระปราการสินได้รวบรวมราษฎรไทยจีนที่เหลือพม่าเข้าศึกกวาดต้อนเอาไปไม่หมดคดค้างอยู่ตามป่าดง ด้วยอดอาหารกันดารเกลือเหลือที่จะพรรณนา ครั้นนั้นพระยาวชิระปราการสินได้จ่ายเสบียงอาหารแจกไพร่พลแล้วบำรุงไพร่พลสมบูรณ์

แล้ว ไดยกทัพฝ่ากองทัพมาไปทางทิศตะวันออก ไปตั้งชุมนุมอยู่ที่เมืองชลบุรีชายทะเล เกลี่ยกล่อม
ได้ไพร่พลมาแล้ว จึงยกทัพมาปราบปรามพม่าที่อยู่รักษากรุงเก่า นั้น มาพม่านายทัพตายไพร่ราบคาบ
แล้วปราบปรามประจามิตรทุกทิศานุทิศราบคาบเป็นปรกติ ไม่มีเสี้ยนหนามแผ่นดินเรียบร้อยปราศจาก
โจรผู้ร้ายสิ้นแล้ว ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้พึ่งพระบรมโพธิสมภาร เป็นผาสุกสวัสดิภาพทั่วทั้งพระราช
อาณาจักรแคว้นแคว้นแผ่นดินสยามเป็นสุขทั่วกันแล้ว มหาชนทั้งหลายจึงนับถือนิยมนยกย่องพระยา
วชิระปราการสินขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินสยาม จึงได้สร้างเมืองธนบุรีตำบลบางกอก ยกเมืองธนบุรีขึ้น
เป็นกรุงธนบุรี ศรีอยุธยา มหานครราชธานี ครั้นพระเจ้ากรุงธนบุรีได้รับครองศิริราชสมบัติเป็นพระ
เจ้าแผ่นดินสยามในเมื่อจุลศักราช 1130 ปีชาลสัมฤทธิ์ศก ขณะครองราชสมบัตินั้นพระชนมายุศม์ได้
34 พรรษา ครองราชสมบัติได้ 14 พรรษา ก็สวรรคตในจุลศักราช 1144 ปีชาลจัตวาศก ศิริพระชน
มายุศม์ ได้ 48 พรรษา พระองค์ประสูติในจุลศักราช 1096 ปีชาล จศก ครั้งแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี
มีเจ้าฟ้า และพระองค์เจ้ากับหม่อมเจ้ารวมทั้งสิ้นด้วยกัน 24 องค์ ครั้นนั้นมีเจ้าฟ้าชาย 3 พระองค์ เจ้า
ฟ้าหญิง 3 พระองค์ รวมเจ้าฟ้าทั้งชายหญิง 6 พระองค์ มีพระองค์เจ้าชายเป็นกรม 3 พระองค์ มีพระ
องค์เจ้าหญิง เป็นกรม 2 พระองค์ รวมพระองค์เจ้าต่างกรมทั้งชายหญิง 5 พระองค์ มีพระองค์เจ้า
ชายยังมิได้เป็นกรม 5 พระองค์ มีพระองค์เจ้าหญิงยังมิได้เป็นกรม 4 พระองค์ รวมพระองค์เจ้าต่าง
กรมแล้วยังมิได้ตั้งกรมทั้งชายหญิง 14 พระองค์ มีหม่อมเจ้าหญิง 4 พระองค์ ศิริรวมทั้งเจ้าฟ้า
แลพระองค์เจ้าต่างกรม แลยังไม่มีกรมกับหม่อมเจ้าประมวลนับเข้าด้วยกันทั้งสิ้น 24 พระองค์เท่านั้น
ไม่มีจำเพาะในแผ่นดิน กรุงธนบุรี เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ซึ่งเป็นขัตติยวงศ์กรุงศรีอยุธยาตก
ค้างเหลือพม่านั้น แล้วยกตกอยู่ในกรุงธนบุรี 11 พระองค์

บัดนี้จะว่าด้วยเจ้านายในราชตระกูลกรุงธนบุรี คือพระราชชนนีพระองค์ 1 พระมเหสีพระองค์ 1
พระเจ้าลูกเธอ 4 พระองค์ พระเจ้าหลานเธอ 7 พระองค์ รวมเป็น 13 พระองค์ รวมเจ้าครั้งกรุงศรี
อยุธยาเข้าด้วย 11 พระองค์ เป็น 24 พระองค์ เท่านั้นมีในรัชกาลกรุงธนบุรีที่ 1 เจ้าฟ้าหญิงสุริยาที่ 2
เจ้าฟ้าหญิงจันทวดี ที่ 3 เจ้าฟ้าหญิงพินทวดี ที่ 4 พระองค์เจ้าหญิงฟักทอง รวม 4 พระองค์นี้เป็น
พระราชธิดาสมเด็จพระเจ้าบรมราชาธิราชพระพุทธเจ้าอยู่หัวบรมโกฐซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ 32
กรุงศรีอยุธยา ที่ 5 พระองค์หญิงทับทิมพระองค์นี้เป็นพระราชธิดาของสมเด็จพระพุทธเจ้าเสือ เป็น
พระเจ้าแผ่นดินที่ 30 ในกรุงศรีอยุธยา ที่ 6 พระองค์เจ้าหญิงมิตร ที่ 7 พระองค์เจ้าหญิงประทุม สอง
พระองค์นี้เป็นพระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าฟ้าคอกมะเดื่อ ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ 33 ในกรุงศรีอยุธยา
ที่เรียกกันว่า ขุนหลวงหาวัดนั้น เพราะท่านละราชสมบัติออกทรงผนวช ที่ 8 หม่อมเจ้าหญิงบุบผา เป็น
พระหน่อในกรมหมื่นจิตรสุนทร เป็นหลานสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวบรมโกฐ ที่ 9 หม่อมเจ้าหญิงอุบล
เป็นพระหน่อในกรมหมื่นเทพพิพิธ เป็นหลานสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวบรมโกฐที่ 10 หม่อมเจ้าหญิงมณี
เป็นพระหน่อในกรมหมื่นเสวกศักดิ์ เป็นหลานสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวบรมโกฐที่ 11 หม่อมเจ้าหญิงฉิม
เป็นพระหน่อในเจ้าฟ้าจิตร รวม 11 พระองค์นี้เป็นขัตติยราชประยูรวงศ์พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา
ทั้งสิ้น ได้ทำราชการอยู่ในแผ่นดินกรุงธนบุรีทุกพระองค์

ลำดับนี้จะว่าด้วยตระกูลในกรุงธนบุรีต่อไป ที่ 12 กรมสมเด็จพระเทพามาตุ เป็นพระบรมราช-
 ชนนีของพระเจ้าแผ่นดินกรุงธนบุรี ที่ 13 กรมหลวงบาทบริจา เป็นพระอรรคชายาเดิม ที่ 14 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าชายพระองค์ใหญ่ประสูติแต่พระอรรคชายาเดิมคือกรมหลวงบาทบริจา นั้นเจ้าฟ้า
 พระองค์ใหญ่นี้ประสูติแล้วก็สิ้นพระชนม์ จึงไม่ปรากฏพระนาม ที่ 15 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า
 ชายพระองค์กลาง ประสูติแต่เจ้าราชินิกุลซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ทางของพระเจ้าแผ่นดินกรุงธนบุรี ประสูติ
 ได้ 9 วันก็สิ้นพระชนม์ จึงไม่ปรากฏพระนาม ที่ 16 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าชายพระองค์น้อย
 ประสูติแต่สนมเอกอุ ซึ่งเป็นบุตรหลานอรรคมหาเสนาบดี คือ สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก เจ้าฟ้า
 พระองค์น้อยนี้ มีพระนามว่าเจ้าฟ้าเทมื่น ครั้นภายหลังพระเจ้ากรุงธนบุรีพระราชทานพระนามใหม่ว่า
 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าชายสุพันธุ์วงศ์ ที่ 17 สมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าจุ้ย เป็นกรมขุน
 อินทรพิทักษ์ ที่ 18 พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าชายแสง เป็นกรมขุนอนุรักษ์สงคราม ที่ 19 พระเจ้า
 หลานเธอพระองค์เจ้าชายบุญจันทร์ เป็นกรมขุนรามภูเบศ ที่ 20 พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าเนรา-
 สุริยวงศ์ ที่ 21 พระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าชายรามลักษณ์ ที่ 22 พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าชาย
 ประทุมไพจิตร ที่ 23 พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าชายอนุรุธเทว ที่ 24 พระเจ้าหลานเธอ พระองค์
 เจ้าเชษฐกุมาร เจ้านายชายหญิงในแผ่นดินกรุงธนบุรีมีแต่ 24 พระองค์เท่านั้น ราชตระกูลกรุงเก่า 11
 พระองค์ราชตระกูลกรุงธนบุรี 13 พระองค์เท่านั้น แต่ที่มีบรรดาศักดิ์สูงควรจะออกพระนามแต่ราช-
 ตระกูลกรุงธนบุรีที่ไม่ได้ราชการไม่ได้มียศนั้น ไม่ได้ออกพระนามให้ปรากฏเพราะมิได้ราชการ เป็นลึน-
 จบบับริบูรณ์เท่านั้น (5)

ฉบับนี้... ราชตระกูลกรุงเก่า 11 พระองค์ราชตระกูลกรุงธนบุรี 13 พระองค์เท่านั้น แต่ที่มีบรรดาศักดิ์สูงควรจะออกพระนามแต่ราช-
 ตระกูลกรุงธนบุรีที่ไม่ได้ราชการไม่ได้มียศนั้น ไม่ได้ออกพระนามให้ปรากฏเพราะมิได้ราชการ เป็นลึน-
 จบบับริบูรณ์เท่านั้น (5)

5. ประชุมพงสาวดาร ภาค 65, (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงสุฤชดี
 สารลักษณ์ ณ ฌาปนสถานกองทัพบก 27 พฤศจิกายน 2506) หน้า 1-12 กิตติคุณธรรมา 21
 2511 พิมพ์ พระเทพมณเฑียรกิจจะพงคัมภีร์ ขอมพนมมณเฑียรกิจจะพงคัมภีร์ 21

บทวิเคราะห์

ด้านหลักฐาน นักประวัติศาสตร์จีนในปัจจุบัน ได้ศึกษาค้นคว้าพระราชประวัติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเกี่ยวกับที่มาของพระราชตระกูล และเขาได้ค้นพบสุสานบรรจุฉลองพระองค์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ที่ตำบลหัวฟู อำเภอเจียงไห่ ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ได้ค้นพบศาลประจำตระกูลด้วย ด้านหลักฐานได้วิเคราะห์ว่าเป็นธรรมเนียมจีนที่บุตรหลานจะต้องนำศพไปถึงไว้ในสุสานประจำตระกูล ถ้าไม่สามารถส่งศพกลับบ้านเกิดได้ ก็จะทำให้ส่งเสื้อผ้ากลับไปยังบ้านเกิดเพื่อจัดการฝังแทนตัว⁽⁶⁾

ในเอกสารจีนชื่อ “ซือซือเอ้อ เหม่จูซี่” ได้กล่าวถึงพระราชประวัติว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมีพระราชบิดาทรงพระนามว่า เซียนหยง หรือเซียนย้ง (ยังหรือยั้งในภาษาไทย) มาจากเมืองเฉาโจวแถบเจิ้น (เจิ้น) ให้หาผู้หลืหรือเต็งให้ฝ่าฝืนภายหลังเดินทางเข้ามาเมืองไทย และได้แต่งงานกับสตรีไทยชื่อลัว-ยั้งหรือนางนกยาง (ไทยเรียกว่านางนกเอี้ยง) มีบุตรคนแรกคือเงินเจ้า เกิดเมื่อปี พ.ศ. 2277⁽⁷⁾

เกี่ยวกับวันประสูตินั้นยังไม่ยุติ ตำราบางเล่มว่า พระองค์ทรงสมภพเมื่อ 17 เมษายน พ.ศ. 2277⁽⁸⁾ บางเล่มกล่าวว่าพระองค์สมภพเมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2277 ฉะนั้นวันพระราชสมภพของสมเด็จพระเจ้าตากสินยังไม่ยุติ⁽⁹⁾

พระราชพงศาวดารพระเจ้ากรุงธนบุรี เรียกพระองค์ว่าเงินเจ้า คือบิดาต้องแซ่เงิน ซึ่งตรงกับสำเนียงจีนกลางว่าเจิ้น หรือสำนวนแต้จิ๋วว่าแต้⁽¹⁰⁾ ซึ่งหลักฐานก็กล่าวตรงกันว่าพระองค์เป็นเงินแต้จิ๋ว เอกสารญวนก็ระบุว่าพระเจ้าตากเป็นเงินแต้จิ๋ว

อภินิหารบรรพบุรุษกล่าวว่าพระราชบิดาเป็นนายอำเภอกรบ่อนเบี้ย ได้บรรดาศักดิ์เป็นขุนพัฒน์ นักประวัติศาสตร์บางท่านกล่าวว่าพระราชบิดามีอาชีพค้าขาย⁽¹¹⁾ เพราะไม่ปรากฏว่าบุตรมีอาชีพสืบทอด พระราชพงศาวดารเก่าแก่หลายเล่มระบุว่า พระองค์เป็นพ่อค้าเกวียน เดิมอยู่ที่คลองสวนพลู ในกรุงศรีอยุธยาต่อมาขึ้นไปค้าขายที่เมืองตาก⁽¹²⁾ แต่ในพระราชสาส์นของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีที่มีไปถึงจักรพรรดิจีน เมื่อปี พ.ศ. 2324 กล่าวว่า (พระองค์) เกิดในท้องที่ที่ห่างไกลจากเมืองหลวง จึงไม่ทราบระเบียบในการที่จะถวายเครื่องราชบรรณาการที่ถูกต้อง หรือเหมาะสม⁽¹³⁾ ซึ่งถ้าเป็นข้อเท็จจริง น่าที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีประสูติที่เมืองตาก ซึ่งภายหลังเข้ามาค้าขายในพระนครศรีอยุธยา และชายฝั่ง

6. นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 36

7. คณะกรรมการมูลนิธิตากสินมหาราช, สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, 2523) หน้า 102

8. นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 34

9. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65, หน้า 1

10. คณะกรรมการมูลนิธิตากสินมหาราช, สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช, หน้า 12311. นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 39

12. เรื่องเดียวกัน, หน้า 41

13. คณะกรรมการมูลนิธิตากสินมหาราช, สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช, หน้า 123

ประการที่สอง การค้าระหว่างเมืองโดยเฉพาะในช่วงปลายสมัยอยุธยา ปรากฏความปลอดภัย เพราะเส้นทางเต็มไปด้วยโจรผู้ร้าย ฉะนั้นการค้าทางเกวียนจะต้องมีคนคุมไป การจัดตั้งมีลักษณะกองทัพอ้อย ๆ จะต้องมีความสามารถในการเส้นทาง การเคลื่อนไหว และการรบโดยเฉพาะ ลักษณะสงครามแบบกองโจร สิ่งเหล่านี้เป็นเบ้าหลอมให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เป็นนักรบตั้งแต่ยังเป็นพ่อค้าเกวียน และเป็นกษัตริย์ที่เป็นนักรบที่เก่งกล้าสามารถที่สุดในยุคนั้น โดยเฉพาะการทำสงครามแบบกองโจร

ประการที่สามทำให้พระองค์มีความชำนาญในเส้นทาง ชำนาญในท้องที่ภูมิประเทศการค้า สันนิษฐานกันว่า พระองค์นำสินค้าจากหัวเมือง ได้แก่ของป่ามาขายในพระนครศรีอยุธยาและสินค้าจากอยุธยาไปขายที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก เสร็จแล้วนำสินค้าจากระยอง จันทบุรี ตราด ขึ้นไปขายที่กรุงศรีอยุธยา และนำสินค้าจากอยุธยาขึ้นไปขายที่หัวเมืองฝ่ายเหนือ การค้ากองเกวียนจากเหนือจรดภาคตะวันออก ทำให้พระองค์มีความชำนาญในท้องที่อย่างยอดเยี่ยม ซึ่งปรากฏให้เห็นเสมอ ๆ ในการทำสงคราม

ประการสุดท้าย การเดินทางค้าขายทำให้พระองค์ได้มีโอกาสรู้จักผู้คนโดยเฉพาะผู้คนตามหัวเมืองไม่ว่าพระสงฆ์องค์เจ้า ไพร่ฟ้า ทำให้สามารถรวบรวมผู้คนได้อย่างรวดเร็ว และบางครั้งสามารถช่วยชีวิตพระองค์ได้ เพราะพวกเขาเหล่านั้นบอกข่าวและสืบสอบข่าวให้พระองค์ได้ตลอดเวลา โดยเฉพาะการเข้าตีเมืองจันทบุรีในปลายปี พ.ศ. 2310 เป็นตัวอย่างที่ดีที่สุด เพราะพระองค์มีชาวพื้นเมืองหลายคนช่วยสืบข่าวให้ จนสามารถมีชัยชนะเหนือหัวเมืองทางทะเลฝั่งตะวันออกทั้งหมด

วิถีทางขึ้นครองเมืองของพ่อค้าคุมกองเกวียนที่ซื้อสินค้านั้นในอภินิหารบรรพบุรุษกล่าวว่าสมเด็จพระเจ้าเอกทัศโปรดเกล้าให้ขึ้นเป็นเจ้าเมืองตากในตอนต้นรัชกาลและเมื่อพม่ายกทัพมาประชิด กรุงศรีอยุธยา ก็โปรดให้พระยาตาก (สิน) มาช่วยราชการสงครามในพระนครศรีอยุธยา ในราวปี พ.ศ. 2308 แม้จะรบโดยความสามารถจนพม่าแตกพ่ายถอยออกไปทุกครั้ง แต่เพราะความอ่อนแอของผู้บัญชาการรวมถึงความไร้สมรรถภาพของกษัตริย์ผู้ปกครอง ทำให้พระยาตากท้อแท้ใจ เล็งเห็นว่าถึงจะอยู่ช่วยรักษาพระนครก็ไม่เกิดประโยชน์ เพราะไม่สามารถต่อต้านได้มั่นคง อีกทั้งขาดเสบียงอาหารขาดอาวุธ ทำให้พระยาตากได้รวบรวมสมัครพรรคพวกอันเป็นทหารไทย จีน 500 คน (พระราชพงศาวดารบางเล่มระบุว่า 1,000 คน) ตีฝ่าพม่าออกจากค่ายวัดพิชัย นอกกำแพงเมืองเมื่อ พ.ศ. 2309 ก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาสามเดือน มุ่งไปยังหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออก⁽²²⁾

จากค่ายวัดพิชัย ไปบ้านโพธิ์สังหาร พม่าตามจับ แต่ตีทัพพม่าแตก จากนั้นก็เข้าสู่บ้านพรานนก ปะทะกับกองเสบียงทหารพม่าตีพม่าพ่ายได้เสบียงและไพร่พลแล้วลัดเลาะเข้านาเรียงไปสู่เมืองนครนายก ขณะนั้นคงเป็นเมืองร้าง จากนั้นไปสู่บ้านกบแจะ ข้ามลำน้ำปราจีนเข้าดงศรีมหาโพธิ์ พม่ายกทัพตามมาตีอีกแต่ถูกตีพ่ายไปอย่างย่อยยับและนับเป็นจุดสุดท้ายที่ปะทะกับทหารพม่า จากนั้นเดินทัพผ่าน

แดนเมืองจะเชิงเทราไปสู่เมืองชลบุรี ผ่านไปบ้านนาเกลือ บางละมุง จุดหมายสุดท้ายคือเมืองระยอง⁽²³⁾
ระยะเวลาจากค่ายวัดพิชัย พระนครศรีอยุธยาจนถึงเมืองระยองกินระยะเวลาไม่ถึง 30 วัน แม้ว่าขณะ
นั้นกรุงศรีอยุธยายังไม่แตก แต่มีผู้คนหลั่งไหลเข้ามาเป็นพรรคพวกมากมาย

อย่างไรก็ตามคณะกรรมการเมืองระยองเห็นว่าพระยาตากเป็นขบถประทุษร้ายต่อแผ่นดิน แม้
ว่าเจ้าเมืองระยองเข้าใจในพระยาตาก ท้ายที่สุดได้วางแผนฆ่าพระยาตาก แต่ขณะวางแผนชาวเมือง
จันทบุรี ที่เข้าข้างพระยาตากได้นำความมาแจ้งแก่พระองค์ พระยาตากก็ได้เข้าตีเมืองระยอง และยึดได้
สำเร็จ และตั้งตนเป็นรัฐอิสระ⁽²⁴⁾

ขณะนั้นเนเมียวสีหบดีแม่ทัพพม่าที่ค่ายโพธิ์สามต้นได้มีหนังสือบอกมาให้พระยาจันทบุรียอม
อ่อนน้อม ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า ทำให้พระยาจันทบุรีค่อนข้างแข็งข้อ
ต่อพระยาตากเพราะมีกำลังเหนือกว่าและมีกรรมการเมืองระยองคือขุนรามหมื่นซ่องเป็นที่ปรึกษาอยู่ด้วย

แม้ว่าพระยาตากจะหาทางประนีประนอมแต่พระยาจันทบุรีบ่ายเบี่ยง และภายหลังได้หาทาง
วางแผนกำจัดพระยาตากโดยนิมนต์พระสงฆ์ 4 รูปเชิญพระยาตากจากเมืองระยองและพระองค์ก็เดิน
ทัพเข้าจันทบุรีโดยทางบก รอนแรมไปอย่างช้า ๆ กินเวลา 5 วัน ไปตั้งทัพที่บ้านพลอยแหวน (บาง
กะจะหัวแหวน) ซึ่งเป็นที่ดั่งชุมชนจีนที่ใหญ่กลุ่มหนึ่ง และที่นี้เองชาวบ้านได้แอบมาบอกข่าวให้ทราบ
ว่าพระยาจันทบุรีมีประสงค์ร้าย พระยาตากทราบข่าวขณะอยู่ใกล้ตัวเมืองเพียง 200 เส้น พระองค์จัด
ทัพอย่างเร่งด่วนทั่วหัวคิ้ว พร้อมยื่นคำขาดให้พระยาจันทบุรีออกมาเจรจากันนอกตัวเมืองโดยถือว่า
พระองค์มีศักดิ์นาสูงกว่า แต่พระยาจันทบุรีไม่ยอมออกมา เพราะถือว่าตนเหนือกว่าทางยุทธศาสตร์

พระยาตากและกองทัพอยู่ในที่คับขันเพราะทัพของพระองค์อยู่ชานเมืองสามารถตกอยู่ในวงล้อม
ของข้าศึกได้ง่ายและไม่มีเสบียงอาหารจึงเร่งรัดเข้าตีเมืองจันทบุรีอย่างเร่งด่วนโดยทุบข้าวเย็นเสร็จก็ให้
ทุบหม้อและทำลายเสบียงอาหาร เพื่อหวังเข้าไปกินข้าวเข้าในเมือง โดยแผนจิตวิทยา ทำให้ทัพพระยา
ตากเข้าตีเมืองอย่างเข้มแข็งในคืนนั้นเอง และตีเมืองจันทบุรีได้สำเร็จ โดยเข้าตีทางประตูท่าช้าง

เมื่อตีจันทบุรีได้แล้ว พระองค์ส่งกองทัพยึดเมืองตราด และควบคุมชุมชนจีนอันเป็นเจ้าของ
เรือสำเภาได้ตลอดแนวทะเลและมีอำนาจเหนืออ่าวไทยแถบริมฝั่งทะเลตะวันออกทั้งหมด⁽²⁵⁾

จากนั้นพระยาตากก็รวบรวมผู้คนและได้รับเร่งต่อเรือรบที่จันทบุรีอย่างเร่งด่วนเพียง 3 เดือน
ก็ต่อเรือรบได้ถึง 100 ลำ และเตรียมทัพเข้าทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยาต่อไป

กองทัพเรือออกเดินทางจากเมืองจันทบุรี เมื่อเดือน 11 พ.ศ. 2310 หลังเสียกรุงได้ 6 เดือน
พระยาตากนำทัพเรือพร้อมทหารไทยจีน 5,000 คน ล่องไปทางลำน้ำจันทบุรีไปออกปากอ่าวและเลียบ
ฝั่งทะเล ไปหยุดที่ชลบุรีเพื่อชำระความพระยาอนุราธบุรี (นายเล็ก ทองอยู่) ผู้ครองเมืองที่ประพฤติตัว

23. เรื่องเดียวกัน, หน้า 18

24. เรื่องเดียวกัน, หน้า 19

25. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 65, หน้า 20-30

เยียงโจร สอบสวนเป็นสัจย์ก็ให้ประหารชีวิต จากนั้นก็ยกพลโดยทัพเรือเข้าปากน้ำเจ้าพระยา เข้าตีค่ายพม่าซึ่งนายทองอินทรคุมอยู่ที่ธนบุรี ยึดเมืองได้ม่านายทองอินทรเสียแล้วยกทัพตีค่ายโพธิ์สามต้นที่พระนครศรีอยุธยา ซึ่งสุกี้ นายกองแม่ทัพพม่าคุมอยู่และยึดค่ายโพธิ์สามต้นได้สำเร็จ หลังจากเสียกรุงแก่พม่าเพียง 7 เดือนเท่านั้น หลักฐานนั้นพระองค์ได้จัดการความเรียบร้อยภายในประเทศ กว่าจะขึ้นปราบดาภิเษกก็ล่วงถึงปี พ.ศ. 2311 ทรงพระนามสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ขณะพระชนมายุได้ 34 พรรษา

เมืองธนบุรีถือได้ว่าเป็นฐานทัพเรือที่สำคัญทางยุทธศาสตร์ และเป็นฐานในการกอบกู้เอกราชจากพม่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีความคุ้นเคยกับเมืองธนบุรี และพระองค์ถือว่าเมืองธนบุรีทำให้ความหวังของพระองค์บรรลุถึงเป้าหมายอย่างรวดเร็ว

วัดโยธานิมิตร สร้างขึ้นพร้อมค่ายเนินวง เป็นวัดที่อยู่ในค่าย เป็นศิลปะสมัยรัชกาลที่ 3.

เมืองที่เขาเนินวง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้
 สร้างขึ้น เพื่อเป็นฐานทัพใน
 การต่อสู้กับญวน

วัดสุวรรณคิมพรธาราม หรือวัดพลับ จันทบุรี เป็นวัดเก่าแก่ สร้างขึ้นสมัยอยุธยาตอนปลาย วัดนี้
 เกี่ยวพันกับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นวัดที่พระองค์เสด็จมาบัญชาการรบก่อนเข้าตี
 เมืองจันทบุรี และที่สำคัญเป็นวัดที่พระราชทานเพลิงศพทหารหาญ ในคราวทำสงครามกับญวน ในรัช
 สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือได้ว่าวัดพลับเป็นสุสานทหารหาญ เพราะนอกจากจะเผา
 แล้วยังได้บรรจุอัฐิทหารไว้ในเจดีย์รูปทรงต่าง ๆ รอบ ๆ วัด

พระปรางค์วัดพลับ พระปรางค์องค์นี้น่าจะเป็นอนุสรณ์สถาน ในคราวพระราชทานเพลิงศพท้าวหาญ
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

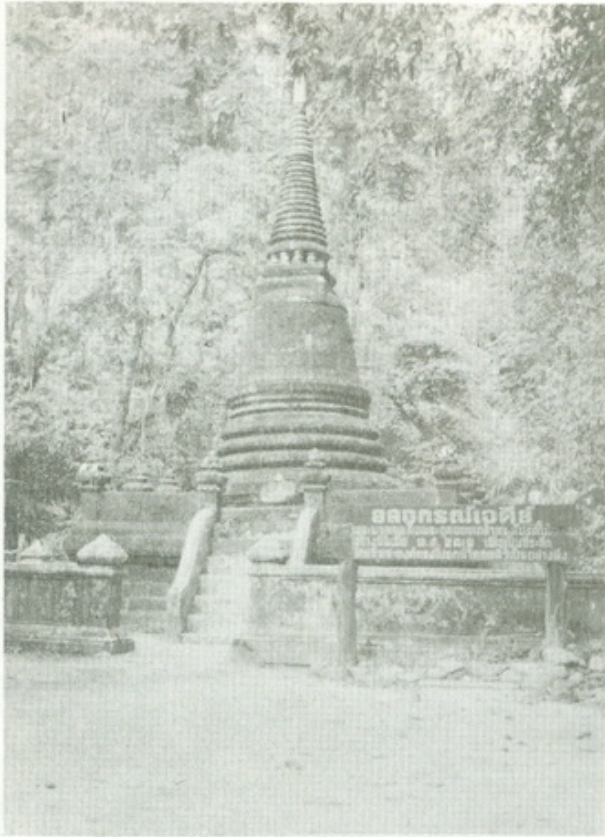
พระเมรุหลวง วัดพลับ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างขึ้นเพื่อปลงศพทหารหาญ
ไทย-จีน ที่เสียชีวิตในสงครามกับญวน ในช่วงปีพ.ศ.2374-2384

ที่บรรจุอัฐิธาตุ ภายในวัดพลับ มีทั้งเจดีย์ทรงไทยและเก๋งจีนในวัดพลับ

เจดีย์ทรงลังกา สมัยรัตนโกสินทร์

อลงกรณ์เจดีย์ (อลังกรณ์เจดีย์) สร้างในสมัยรัชกาล
ที่ 5 น้ำตกพริว

เจดีย์ วัดทองทั่ว
น้ำ

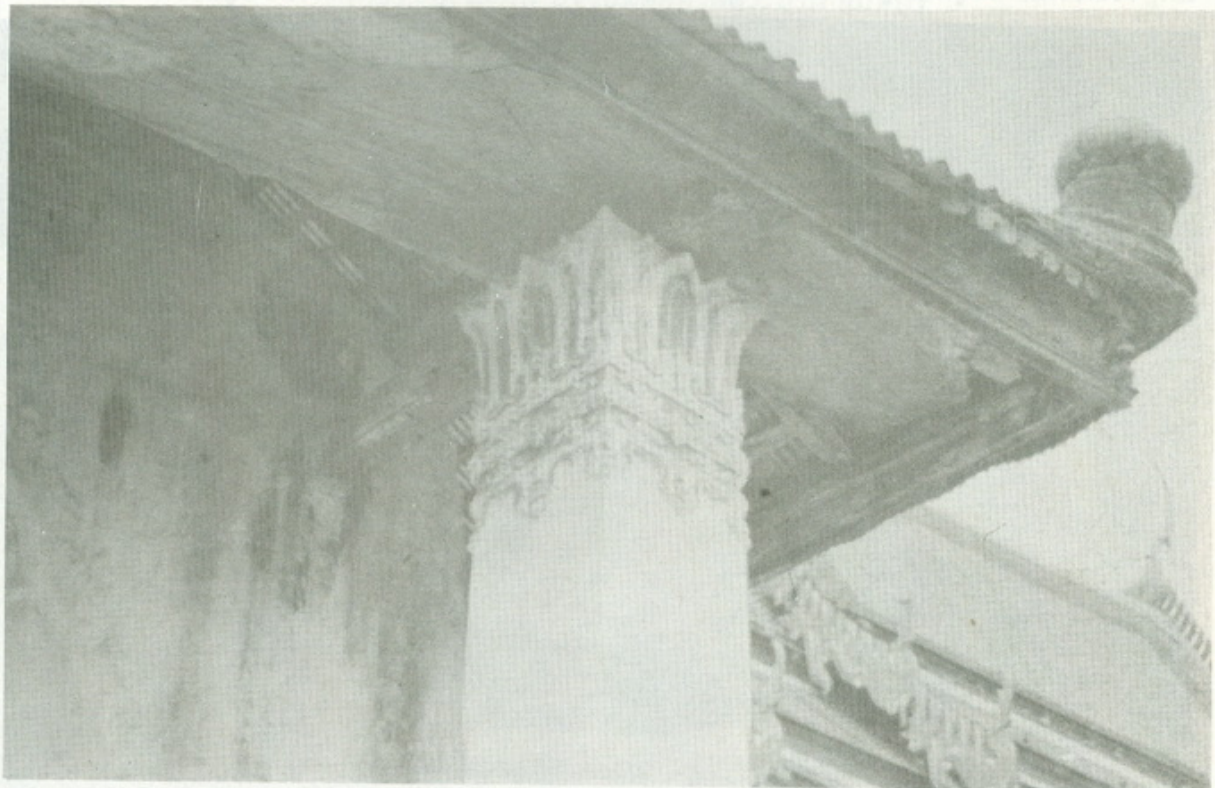
เจดีย์วัดไผ่ล้อม

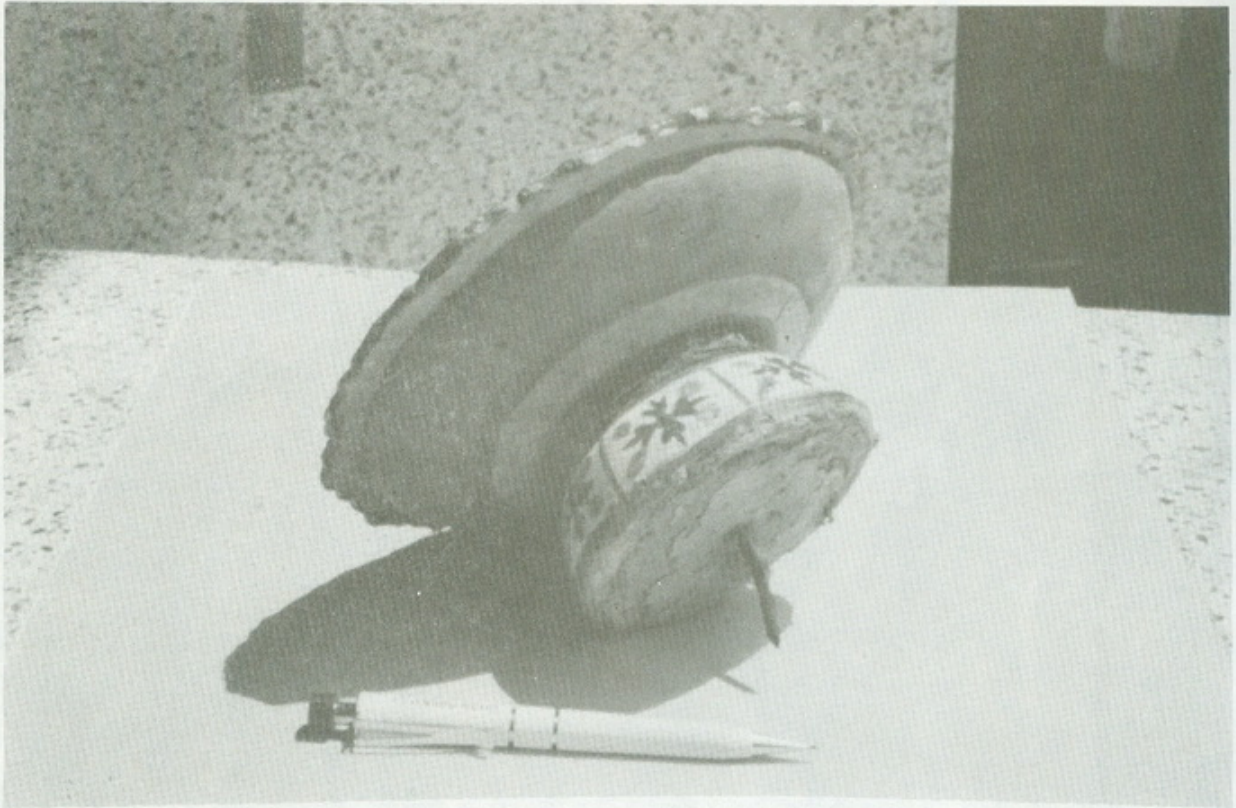

เจดีย์วัดทองทั่ว

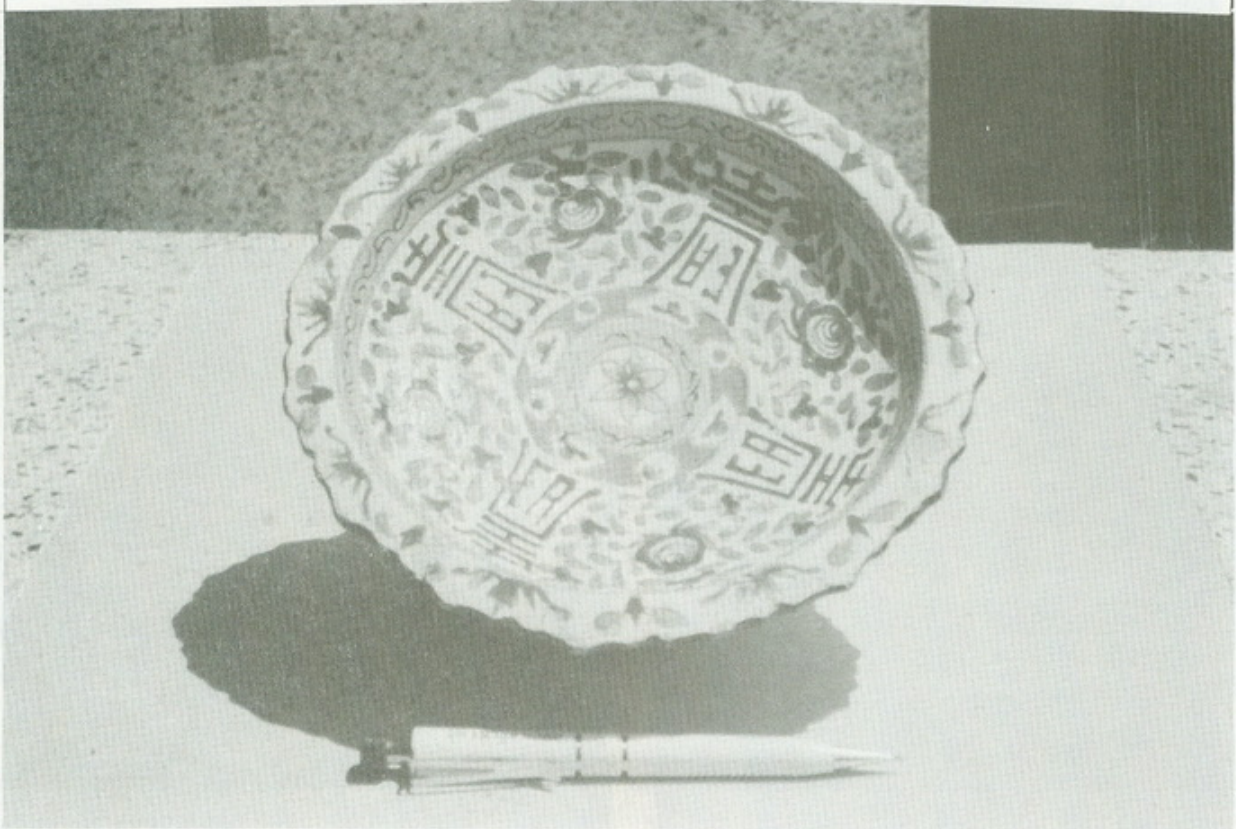

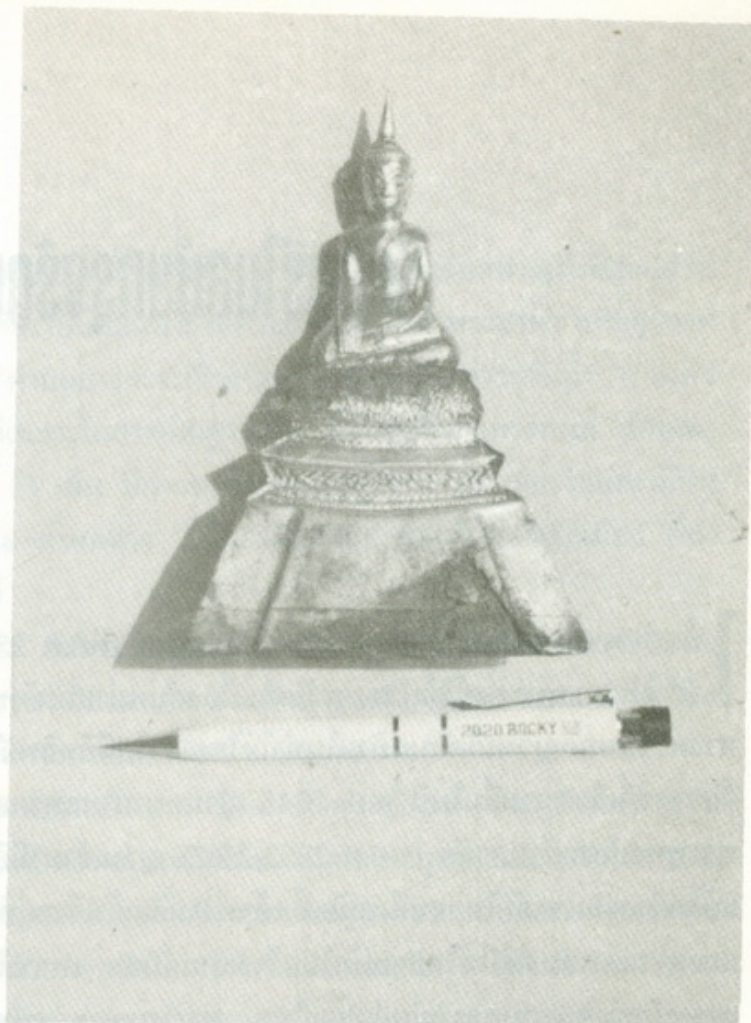
สถาปัตยกรรมรูปแบบสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

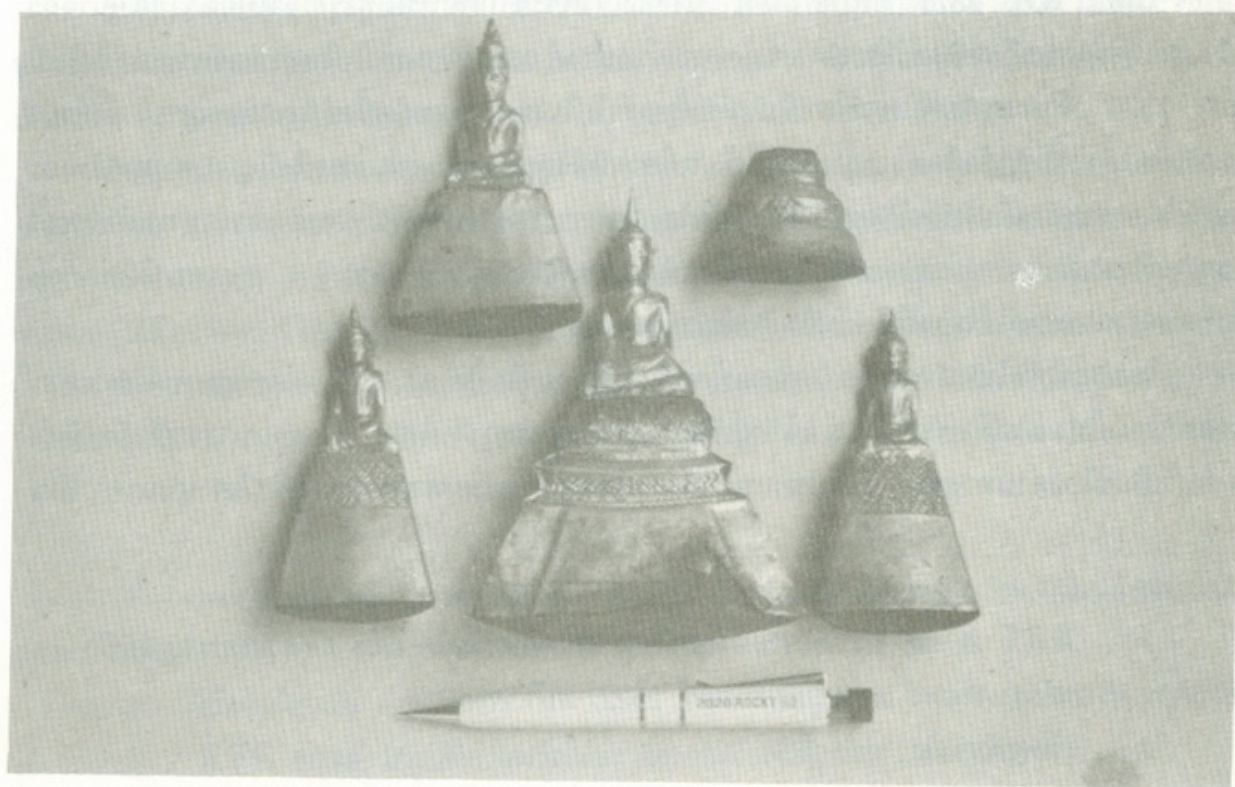

เครื่องถ้วยเบญจรงค์ นิยมนำมาตกแต่งสถาปัตยกรรม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
เบญจรงค์ชิ้นนี้ ปัจจุบันอยู่ที่วัดสระบาป จันทบุรี

พระพุทธรเจ้า 5 องค์ พระพุทธรูปหุ้มทองคำ ที่ฐานหุ้มเงิน เป็นพระราชนิยมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธรูปทั้งหมดนี้ ปัจจุบันอยู่ที่วัดสระบาป จันทบุรี

จันทบุรีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352) ปฐมกษัตริย์ราชวงศ์จักรี ในรัชสมัยของพระองค์ได้ทำสงครามต่อเนื่องกับพม่าและชดชววงไม่ให้พม่าเข้ามารุกรานไทยได้สำเร็จทางตะวันออกญวนเกิดขบถภายในทำให้ไทยเข้าไปมีอิทธิพลในเขมร จนถึงสมัยจักรพรรดิยาโลงตั้งจักรวรรดิเวียตนามขึ้นในปี พ.ศ. 2345 ญวนพยายามแทรกแซงในเขมรอีกจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. 2352-2367) ญวนเข้ามามีอิทธิพลอย่างเด็ดขาดในเขมร แต่มิได้ขัดแย้งอย่างรุนแรงกับไทยจนถึงสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2387) ญวนเข้ามาแทรกแซงลาวและเขมรทำให้ไทยรุกเข้าไปสร้างแดนกันชน เพราะไม่ยอมให้ญวนมีอิทธิพลในลาวและเขมร เพราะถือว่าคุกคามความมั่นคงของไทย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงทำสงครามแย่งชิงอิทธิพลญวนในลาวและเขมร⁽¹⁾ ในระยะนี้เองเมืองจันทบุรีเป็นเมืองที่สำคัญทางยุทธศาสตร์อีกครั้งหนึ่ง ในการเป็นฐานทางเสบียงและทัพเรือในการส่งบำรุงทัพไทยไปรบกับญวน

เมื่อปี พ.ศ. 2371 ทัพไทยโดยการนำของเจ้าพระยาบดินทรเดชารุกเข้าไปยึดราชอาณาจักรลาวและเผาทำลายเวียงจันทร์ล่มสลาย หลังขบถเจ้าอนุวงศ์ และรุกรานเข้าไปในอาณาจักรเขมรซึ่งในปี พ.ศ. 2374 เจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นแม่ทัพรุกเข้าไปในเขมรเพื่อหยุดยั้งอำนาจของญวน ที่เข้ามาแทรกแซง ทัพไทยเข้ายึดกรุงพนมเปญได้ แต่ภายหลังถูกต่อต้านจากเขมรซึ่งมีญวนหนุนหลังและการทำสงครามยืดเยื้อไปถึงปีพ.ศ. 2377 ทัพไทยโดยการนำของเจ้าพระยาบดินทรเดชาเพลี่ยงพล้ำถูกญวนตีรุกออกนอกประเทศเขมร และญวนพยายามทุกทางที่จะกลืนเขมร ชาวเขมรได้ต่อต้านอิทธิพลญวนและขอให้ไทยเข้าไปล้มอิทธิพลญวนในเขมร⁽²⁾

ในขณะที่ทัพไทยประสบความสำเร็จแพ้ต่อญวนในเขมรในปีพ.ศ. 2377 เจ้าพระยาบดินทรเดชาถอยทัพกลับไป สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเกรงว่าญวนจะรุกรานไทย โดยเฉพาะจะเข้ายึดเมืองจันทบุรีเป็นเมืองด่านทางทะเล จึงโปรดเกล้าให้สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) เป็น

1. ศ.อ.จี. ฮอลส์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ:มูลนิธิโครงการ ดำรงสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์, 2522) หน้า 269-376

2. เรื่องเดียวกัน., หน้า 575

แม่กองออกไปสร้างค่ายที่เมืองจันทบุรีโดยเร่งด่วนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2377⁽³⁾ โดยเลือกทำเลในที่สูงอยู่ริมทะเลเป็นค่ายป้อมทางยุทธศาสตร์ป้องกันทัพเรือโดยเฉพาะในครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าพระยามหาสมุทรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) พิจารณาเห็นว่าที่บ้านเนินวง ตำบลบางกะจะจะเป็นเนินสูงริมทะเลสูงกว่าระดับน้ำ 70 เมตร ในการสร้างเมืองทางยุทธศาสตร์มีชัยภูมิดีเหมาะในการเป็นฐานทัพ เพื่อต่อสู้ข้าศึกทางทะเล ลักษณะเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมกว้าง 14 เส้น ยาว 15 เส้น มีกำแพงป้อมคูประตูทั้ง 4 ทิศ ช่องโอบเสมามีปืนใหญ่รายเรียงทุกช่องภายในมีคลังเก็บอาวุธ ค่ายทหาร วัดโยธานิมิตรและศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ที่ทำการราชการ อพยพผู้คนมาอยู่ในเมืองใหม่

นอกจากสร้างเมืองที่เขานินวงแล้ว ยังได้สร้างป้อมที่หัวหาดปากน้ำแหลมสิงห์เรียกกันในชั้นหลังว่าป้อมไทรพิณาศ มีเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นแม่กอง ส่วนอีกป้อมหนึ่งอยู่บนเขาแหลมสิงห์เรียกกันในชั้นหลังว่า “ป้อมพิฆาตปัจจามิตร” มีพระยาอภัยพิพิธเป็นแม่กองสร้าง⁽⁴⁾

แม้ว่าญวนจะเข้าไปมีอิทธิพลในเขมรอย่างเด็ดขาด ซึ่งสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวคิดว่าญวนคงรุกรานไทยเป็นแน่ แต่ญวนไม่สามารถมีอิทธิพลในเขมรได้นานนักเพราะถูกชาวเขมรต่อต้านอย่างรุนแรงและขอความช่วยเหลือมายังไทยและเสนอนักกองด้วยซึ่งขณะนั้นอยู่ในความปกป้องของไทย ดังนั้นเจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ นำนักกองด้วยพร้อมด้วยกองทัพไทยเข้าไปในดินแดนกัมพูชาอีกในปี พ.ศ. 2384 และทำสงครามยึดเอื้อมกับญวนอีก 4 ปี โดยมีชาวเขมรสนับสนุน ท้ายไทยไล่ทหารญวนออกนอกประเทศสามารถยึดป้อม 50 ป้อมของญวนได้หมด และสถาปนานักกองด้วยขึ้นเป็นกษัตริย์ทั้งนี้อยู่ในความดูแลของไทยและญวนตามความประสงค์ของเขมร⁽⁵⁾

หลังสงครามไทยกับญวนสิ้นสุด ประชาชนได้อพยพออกจากเมืองใหม่ที่ค่ายเนินวงเพราะที่นั่นขาดแคลนน้ำจืดและไม่เหมาะในการตั้งชุมชนเพราะห่างไกลแม่น้ำ ชาวจันทบุรีจึงเข้ามาอาศัย ณ ที่เมืองเดิม ที่บ้านลุ่มเมืองใหม่ซึ่งร้างลงและเพิ่งจะบูรณะขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2516 นี้เอง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เคยเสด็จพระราชดำเนินไปประพาสที่เมืองจันทบุรี ได้ทรงสร้างพระเจดีย์ไว้ที่ธารน้ำเขาสระบาป 10 องค์ จนถึงในสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้ากาพย์กนกกรัณเป็นแม่กองทรงทำแผนผังเมืองจันทบุรีใหม่ ซึ่งเป็นบริเวณที่มีชุมชนมาแต่เดิมคือบริเวณบ้านลุ่มนั่นเอง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์เสด็จประพาสเมืองจันทบุรีหลายครั้ง ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2419 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้สร้างอนุสรณ์พระเจดีย์ทรงลังกาไว้ ซึ่ง

3. ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดจันทบุรี, สถาปัตยกรรมในเมืองจันทบุรี (วิทยาลัยรำไพพรรณ, มปท), หน้า 27

4. เรื่องเดียวกัน

5. ดี.จี.อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เขียนตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1, หน้า 576

ทรงพระราชทานนามว่าอลงกรณ์เจดีย์ ครั้งที่สองในปี พ.ศ. 2424 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้สร้างพระอนุสรณ์ที่ระลึกความรักแด่พระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี เป็นทรงรูปปรางค์ ซึ่งอยู่ใกล้กับอลงกรณ์เจดีย์ บริเวณน้ำตกพลิว

ต่อมาในปี พ.ศ. 2436 เกิดเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ขึ้น และเหตุการณ์ครั้งนี้ไปสู่การยึดเมืองจันทบุรีของฝรั่งเศส

มูลเหตุของการยึดเมืองจันทบุรีนั้นมีบันทึกว่าหลังจากที่ฝรั่งเศสเข้ายึดเมืองญวนและเขมรแล้วต้องการที่จะขยายดินแดนรุกเข้าไปยึดครองเมืองลาว ได้ส่งเรือรบล่องลำเข้ามาในดินแดนแม่น้ำโขงจึงเกิดปะทะกับฝ่ายไทยเป็นบางครั้งคราว แต่เหตุการณ์ใหญ่โตเกิดขึ้นครั้งที่ส่งเรือรบเข้ามาถึงปากน้ำเจ้าพระยา เมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม 2436 นั้น ฝ่ายไทยต้องป้องกันตัวจึงเกิดสู้รบกันขึ้น เรือรบของฝรั่งเศสยิง ทหารเรือตายไปหลายคน เป็นเหตุให้ฝรั่งเศสแค้นเคืองมากฝ่ายไทยเห็นว่าหากสู้รบต่อไปนั้นย่อมสู้ในทางอาวุธไม่ได้ จึงขอเปิดเจรจาสันติวิธี เหตุการณ์เสียหายครั้งนั้นฝรั่งเศสยื่นข้อเรียกร้องถึง 6 ข้อ ให้รัฐบาลไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยอมสละดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงตลอดถึงเกาะทั้งหลายในลำน้ำด้วย ให้อยู่ในดินแดนของฝรั่งเศส ให้ไทยเสียค่าปรับเป็นเงิน 2 ล้านฟรังก์คิดเป็นเงินไทยเท่ากับ 3 ล้านบาทให้ฝรั่งเศสและขอยึดเมืองจันทบุรีไว้เป็นหลักประกันการบิดพลิ้วสัญญา

ความสำคัญที่ฝรั่งเศสเข้ายึดจันทบุรีไว้เป็นเมืองประกันนั้น นักประวัติศาสตร์อธิบายไว้ว่า ด้วยที่ตั้งเมืองจันทบุรีสมัยนั้นเป็นชัยภูมิที่สำคัญทางหัวเมืองชายทะเลตะวันออกของไทย มีท่าเรืออยู่ที่ปากแม่น้ำจันทบุรี สมัยนั้นมีเรือรบแล้ว โดยนายสิทธิ บุตรเจ้าพระยาพระคลัง เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ สามารถต่อเรือใบมีประสิทธิภาพดีเท่ากับฝรั่งเศสแล้ว เมื่อฝรั่งเศสยึดจันทบุรีก็เท่ากับได้เรือรบใหญ่ไว้ด้วย นอกจากนั้นยังสามารถดักกำลังกองทัพเรือจากไทยไว้ได้อีกประการหนึ่งด้วย เพราะป้องกันมิให้ไทยได้มีโอกาสติดต่อกับกองทัพเรืออังกฤษที่ควบคุมอยู่ในแหลมมลายูได้ แต่สิ่งที่เสริมสร้างการยึดครั้งนี้ เนื่องด้วยเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรต่างๆ มากมาย ทั้งข้าว ปลาอาหาร พริกไทย เครื่องเทศ การประมงแล้ว ทรัพยากรในดินที่มีมูลค่ามหาศาลคืออัญมณีของเมืองจันทที่มีชื่อดังไปทั่วโลก บ่อพลอยแถวจันทบุรีที่เขาพลอยแหวน หรือบ่อพลอยไพลินในเขตเมืองพระตะบอง เสียมราฐและศรีโสภณนั้น เป็นทรัพยากรอันมีค่ายิ่งที่ฝรั่งเศสต้องการ เพราะก่อนหน้านี้ฝรั่งเศสได้สูญเสียบ่อทับทิมในพม่าให้แก่อังกฤษไป

การยึดครองจันทบุรี ระหว่างปี พ.ศ. 2436 ถึง 2447 รวมเวลา 11 ปีเต็มนั้น ฝรั่งเศสมิได้เข้าไปยึดในเมืองจันทที่บ้านลุ่ม คงตั้งมั่นอยู่ที่แหลมสิงห์ โดยได้เรือป้อมพิฆาตปัจจามิตรออกแล้วสร้างตึกแถว สร้างกองบัญชาการและที่พักที่เรียกว่า “ตึกแดง” เพื่อเป็นที่มั่นแล้วเก็บเอาผลประโยชน์ต่างๆ จากในตัวเมืองไปใช้ พร้อมกันนั้นมีการสร้างคุกไว้กักขังคนไทยและชาวจันทบุรีที่ขัดขืนคำสั่งของทหารฝรั่งเศสทุกกรณี มีบันทึกไว้ว่าเมื่อต้องการทรัพยากรหรือสิ่งของอะไรแล้วย่อมต้องได้ตามใจชอบทั้งโดยการซื้อหรือยึดเอามาเฉยๆ หากเจ้าของขัดขืนก็จะถูกลงโทษ นับเป็นความปวศรัวในหัวใจชาว

เมืองจันทน์เป็นอย่างยิ่ง ⁽⁶⁾

เมื่อรัฐบาลไทยได้รับมอบจังหวัดตราคืนจากรัฐบาลฝรั่งเศสกลับมาเป็นพระราชอาณาเขตตามเดิมในปี พ.ศ. 2450 (ร.ศ. 126) นั้นแล้ว เป็นระหว่างเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง) กำลังเสด็จประพาสอยู่ในยุโรป เมื่อความได้ทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้วจึงได้มีพระราชประสงค์ที่จะเสด็จมาประพาสเยี่ยมชาวจังหวัดตราและจันทบุรีก่อนที่จะเสด็จกลับคืนสู่พระมหานคร เมื่อการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมที่จังหวัดตราเป็นการเสร็จแล้วจึงได้เลยเสด็จมาประพาสจันทบุรีอีกวาระหนึ่ง

การเสด็จประพาสที่จังหวัดจันทบุรี ทางฝ่ายบ้านเมืองได้ดำเนินการจัดรับเสด็จดังนี้ คือวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2450 อันเป็นวันที่เรือพระที่นั่งมหาจักรีกลับจากตราถึงหน้าเกาะจุฬาปากน้ำจันทบุรี นั้นเป็นเวลากลางคืน จึงประทับแรมในเรือพระที่นั่งย่างน้ำจันทบุรี ในคืนวันนั้นที่ปากน้ำแหลมสิงห์ (หัวแหลมตึกแดง) และที่บนยอดเขาแหลมสิงห์เจ้าพนักงานได้ตกแต่งตามประทีปโคมไฟและจุดดอกไม้เพลิงต่าง ๆ ถวายให้ทอดพระเนตรตลอดคืน

รุ่งขึ้นที่ 15 พฤศจิกายน อันเป็นวันเสด็จเข้าจังหวัดนั้น นับตั้งแต่ปากน้ำแหลมสิงห์ แลที่ท่าเรือแม่ บ้านท่าประดู่ ตลอดขึ้นไปสองฟากฝั่งลำคลองจันทบุรี ได้มีกำนันผู้ใหญ่บ้านราษฎรพลเมืองมากอยเฝ้าชมพระบารมีอยู่หนาแน่น นอกจากนี้กระบวน เรือพาย เรือแจว เรือใบ ซึ่งราษฎรพลเมืองตกแต่งมากอยเฝ้ารับส่งเสด็จอยู่เป็นจำนวนมาก นับตั้งแต่ตอนปากน้ำตลอดขึ้นไปตามลำคลองจันทบุรี ล้นหลามไปด้วยเรือทั้งนั้น มีเรือยาวชนิดหนึ่งซึ่งบรรจุฝีพายล่ำละหลวยสิบคน แลแต่งกายสีต่าง ๆ กัน บางลำผู้ชายล้วน บางลำผู้หญิงล้วน บรรดาเรือทุก ๆ ลำย่อมตกแต่งธงแลดอกไม้ใบไม้ เรือบางลำมีเครื่องคึดสืตเป่า เช่น ปี่พาทย์ ม้องกลอง ล่อโกะจีน เหล่านี้เป็นต้น มารอกอยเฝ้ารับส่งเสด็จอยู่พร้อม ครั้นเวลา 9 นาฬิกาแห่งวัน 15 พฤศจิกายน พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้เสด็จจากเรือพระที่นั่งมหาจักรี โดยเรือไฟขนาดเล็ก พร้อมด้วยพระราชวงศ์ และข้าราชการบริพารที่โดยเสด็จทั้งข้าราชการฝ่ายบ้านเมืองที่ได้ไปรับเสด็จได้ออกจากปากน้ำจันทบุรีไปตามท้องอ่าวและตามลำคลองจันทบุรี บรรดาเรือราษฎรและ พลเมืองที่พากันไปรอกอยเฝ้ารับเสด็จอยู่นั้น เมื่อได้เห็นเรือพระที่นั่งที่ผ่านมาแล้วต่างพากันให้ร้องถวายไชยมงคล สำนึกความร่าเริงยินดีอยู่ทั่วหน้า บรรดาเรือที่มีเครื่องคึดสืตเป่าชนิดใดต่างก็บรรเลงเพลงต่าง ๆ ขึ้นประสานเป็นเสียงระเบ็งเซ็งแซ่ เสียงดังสนั่นลั่นก้องไปในท้องอ่าวแลท้องน้ำ เมื่อเรือพระที่นั่งแล่นมาตามระยะทางนั้น เรือทุก ๆ ลำก็พากันแจวพายเรือของตนแห่ล้อมลอมนานมากับเรือพระที่นั่งตลอดมาจนถึงท่าเรือ (ท่าหลวง) ในจังหวัดจันทบุรี เมื่อเรือพระที่นั่งเทียบถึงสะพานท่าเรือเป็นเวลา 11.30 น. กองทหารเรือที่ประจำอยู่ในค่ายทหารก็เริ่มยิงสลุดปืนใหญ่เป็นพระเกียรติยศ 21 นัด

6. เก็บความจากเรื่องเมืองจันทบุรีของ "อรพิมพ์" ใน อ.ส.ท. ฉบับที่ 6 ปีที่ 26 , ม.ค. 2529 และอ่านรายละเอียดได้จาก ฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรี ของหลวงสาครศุขเขตต์

ที่ศาลาสะพานน้ำท่าหลวงมีข้าราชการและผู้ที่มารับเสด็จอยู่ในเวลานั้น มีอาทิ คือ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร เจ้าพระยามุขมนตรี พระยาวิเชียรดิศสมุเทศาภิบาล พระยานครไชยทิศเจต อธิบดีผู้พิพากษา กับบาทหลวงและกงสุลฝรั่งเศสเป็นต้น

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้เสด็จขึ้นบนศาลาท่าเรือแล้วได้มีพระราชดำรัสปราศรัย และพระราชทานพระหัตถ์ให้ข้าราชการบรรดาที่มาคอยเฝ้ารับเสด็จบางคนสัมผัสแล้ว แล้วพระยาวิเชียรดิศสมุเทศาภิบาล ได้กราบบังคมทูลอัญเชิญเสด็จพระราชดำเนินโดยทางลาดพระบาท ไปประทับร่อนยังศาลารัฐบาลมณฑล(หลังเก่าริมน้ำ)ซึ่งทางบ้านเมืองจัดไว้ถวายเป็นที่ประทับมีทิวทัศน์ทิวเขาเป็นกองนำและสง่าเสด็จเป็นพระเกียรติยศจนถึงที่ประทับมีพระราชวงศ์และข้าราชการที่โดยเสด็จมาด้วยในครั้งนั้นมีอาทิ คือ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต สมเด็จพระราชินีนาถรำภาณุภาพ เจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ (โต บุนนาค) พระยาวิเศษวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว. สิทธิ สุกตน์) และพระยาวิชิตานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) เป็นต้น เมื่อเสด็จถึงที่ประทับแล้ว ครั้นเวลา 12.30 น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ได้เสด็จพระราชดำเนินโดยทางลาดพระบาท (ทรงพระเก้าอี้สี่คนตาม) พร้อมด้วยพระราชวงศ์และข้าราชการไปสู่ประทับพลับพลาที่ปลูกสร้างไว้ที่หน้าค่ายกองทหารเรือ เพื่อเสด็จออกรับคำถวายพรไชยมงคลของราษฎรพลเมือง ที่ประรำช้างพลับพลาต้นหนึ่งจัดไว้ให้เป็น ที่สำหรับพระสงฆ์ ที่บริเวณหน้าพลับพลาข้าราชการและประชาชนพลเมืองทุกชาติ ทุกภาษา ตลอดจนนักเรียนชายหญิงคอยเฝ้าอยู่พร้อมด้วยเครื่องสักการบูชา บรรดาพรตต่าง ๆ เช่น ปี่พาทย์ ม้อง กลอง ล้อโกะ สิงโตมังกร ที่พวกพ่อค้าประชาชนนำไปอยู่กลางสนามหน้าบริเวณพลับพลา นั้น ก็พากัน ประโคมแลแสดง เสียงสนั่นลั่นก้อง ประชาชนพลเมืองก็พากันเปล่งเสียงให้ถวายไชยมงคลสาธุแด่ ความปลาบปลื้มยินดีอยู่ทั่วหน้า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้เสด็จถึงประรำพระสงฆ์แล้ว สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว. ชื่น นพวงศ์) เจ้าคณะมณฑลจันทบุรีเป็นประธานได้สวดไชยปริตคาถาเสร็จแล้ว เจ้าคณะจังหวัดอ่านคำถวายพระพร และมีพระราชดำรัสตอบ แล้วโปรดเกล้าพระราชทานยามซึ่งมีอักษรพระบรมนามาภิไธยย่อ แก่บรรดาพระสงฆ์บางรูปแล้ว ได้เสด็จยังมุขหน้าพลับพลา และมีพระราชดำรัสทักทายภรรยาข้าราชการที่เฝ้าอยู่ริมเฉลียงมุขพลับพลา นั้นบางคน แล้วได้เสด็จออก รับคำถวายไชยมงคลของประชาชน ซึ่งพระยาวิเชียรดิศสมุเทศาภิบาล เป็นผู้อ่านกราบบังคมทูลถวาย มีข้อความดังนี้

“ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส นำฉันทานุมัติของข้าราชการฝ่าย ทหาร พลเรือน และพ่อค้าพาณิชย์ณาจารย์ ประชาชนราษฎร บรรดามีตำแหน่งนิवासสถานทั่วจังหวัดเมือง จันทบุรี ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทในมงคลสมัยที่ได้รับเสด็จอีกครั้ง หนึ่งในคราวนี้ อันเป็นเหตุให้เกิดปิตินคติทั่วหน้าที่สุดมิได้ ด้วยความนิยมเมืองนี้แต่ไรมาว่าเป็นเมือง โปรดของได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทย่อมพอพระราชหฤทัย ที่จะเสด็จประพาส และทรงพระกรุณาคุ้นเคย แก่ชาวเมืองทั่วไปมาก ใช้แต่เท่านั้นครั้นถึงคราวเคราะห์เชิญเกิดขึ้นแก่เมืองนี้ก็ทราบอยู่ทั่วกันว่าได้ ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงบำเพ็ญพระวิริยะบารมีเพื่อจะบำบัดความลำบากยากไร้ของบ้านเมืองมิได้

ปรางค์บรรจุพระอังคารของพระนางเรือล่ม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง
ปรางค์บรรจุพระอังคารสมเด็จพระนางสุนันทากุมารีรัตน์ ทรงสร้างเมื่อพ.ศ.2417 บริเวณน้ำตกพรหม

ป้อมฝรั่งเศส หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า
คุกขี้ไก่ เพราะทหารฝรั่งเศสเคยจับคน
ไทยขังไว้ที่นี่

ป้อมนี้สร้างเมื่อปีพ.ศ. 2436 (ร.ศ.
112) สมัยฝรั่งเศสยึดครองเมืองจันทบุรี

ตึกแดง ฝรั่งเศสสร้างขึ้นสมัยยึดครองเมืองจันทบุรี เมื่อปี พ.ศ. 2436 เพื่อเป็นที่ทำการ ณ ปากน้ำ
แหลมสิงห์ ปัจจุบันเป็นห้องสมุดประชาชน

รอยพระพุทธบาทเขาศิรามภูฏ (พลวง)

ตำบลพลวง อำเภอมะขาม จังหวัดจันทบุรี อยู่บนแผ่นศิลาหยดเขาสูงสุด มีความศักดิ์สิทธิ์เหมาะสำหรับบำเพ็ญเพียรและเป็นสิ่งมหัศจรรย์ จะต้องปีนป่ายตามไหล่เขาขึ้นลง 12 ชั้น สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 1,000 เมตร ยืนยันได้ว่าประดิษฐานสูงที่สุดในประเทศไทย ชาวจันทน์ มีประเพณีนมัสการพระพุทธบาทพลวง ระหว่างเดือนสอง-สามไทย เป็นประจำทุกปี

ย่อหย่อน ทั้งทรงพระอุตสาหะทำนุบำรุง เพื่อจะให้บ้านเมืองและประชาชนมีความสุขสมบูรณ์ขึ้นโดยลำดับมาจนการครั้งนี้สำเร็จได้ดังพระบรมราชประสงค์ด้วยอำนาจพระวิริยะอุตสาหะควรเป็นอัครรรยและ
เป็นพระเดชพระคุณแก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่เปรียบมิได้ ด้วยแลเห็นพระเมตตาคุณปรากฏเสมอ
มาเช่นนี้ น้ำใจชาวเมืองจันทบุรีจึงมีปฏิพัทธ์ผูกพันอยู่ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเมื่อได้ทราบข่าวไม่ทรง
สบายจนถึงต้องเสด็จไปรักษาพระองค์ในยุโรปประเทศก็พากันอวรณ์ร้อนใจ ตั้งหน้าคอยฟังข่าว
เสด็จทุกคราวที่จะทราบได้ ครั้นได้ทราบว่าเสด็จไปทรงเจริญพระบรมสุขจึงค่อยคลายความกังวล จน
ได้แลเห็นพระองค์ทรงพระสิริโฉมฉาย ปราศจากโรคาพาธมลทิน ปรากฏแก่ตาข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ในวันนี้ ทำให้ปลื้มใจไปด้วยความโสมนัสยินดี จึงพร้อมกันขอพระราชทานพระบรมโรรสาสกราบ
บังคมทูลถวายไชยมงคลต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ให้ทรงพระเจริญพระชนมายุยืนนาน ทรงเสวยสุข
สำราญปราศโรคาพาธปราศจากภัยอันตรายเสด็จดำรงรัฐสีมาอาณาจักรเป็นที่พึ่งพาพิทักษ์ของประชาชน
ทั้งหลายสืบไปให้จงช้านาน อนึ่ง ขอให้สรรพราชการซึ่งมีพระราชหฤทัยหวังทั้งสองฝ่ายที่จะบำรุง
ความสมบูรณ์สุขสบายของรัฐสีมามณฑล จงประสิทธิสิริสวัสดิ์พัฒนาผลให้สมดังพระราชหฤทัยท่าน
ทุกประการ ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ” เมื่อพระยาวิชชาธิปได้อ่านคำถวายพระพรไชยมงคล
จบลงแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้มีพระราชดำรัสตอบดังนี้

ดูกรประชาชนอันเป็นที่รักของเรา ถ้อยคำอันไพเราะซึ่งได้กล่าวต้อนรับ และอำนวยการอันเจ้า
ทั้งหลายได้ให้ฉันทะมากล่าวเฉพาะหน้าเราเวลานี้ เป็นที่พอใจและจับใจเป็นอันมาก

เมืองจันทบุรีนี้แต่เดิมมา ย่อมเป็นที่เราไปมาเยี่ยมเยียนอยู่เป็นนิตย์ให้รู้สึกว่าเป็นเมืองหนึ่งซึ่ง
อาจบำบัดโรคและให้ความสำราญใจสำราญกาย เพราะได้มาอยู่ในที่นี้เป็นหลายคราวจึงเป็นที่รักมั่ง
หมายจะบำรุงให้มีความเจริญยิ่งขึ้น ความคุ้นเคยต่อประชาชนในที่นี้ย่อมมีเป็นอันมาก คุณเจ้าทั้ง
หลายระลึกได้ถึงว่าเราต้องห่างเหินไปไม่ได้มาอยู่ในเมืองนี้ถึง 14-15 ปี ด้วยความจำเป็นแต่มิได้ละ
เลยความผูกพันในที่นี้จะบำรุงเมืองนี้ ให้อยู่เย็นเป็นสุขและมีใจระลึกถึงประชาชนทั้งหลายอันเป็นที่รักที่
คุ้นเคยกัน และได้ฟังข่าวสุขทุกข์ของเจ้าทั้งหลายอยู่เป็นนิตย์เมื่อเป็นโอกาสที่จะได้มาเมืองนี้ในครั้ง
แรกซึ่งได้เลิกร่างไปช้านาน จึงมีความยินดีคึกคึกเอนใจอยู่เสมอ ซึ่งจะใคร่เห็นภูมิประเทศและราษฎร
อันเป็นที่รักของเรา ผลแห่งความมุ่งหมายอันแรงกล้านี้ได้สำเร็จเป็นอันดี เป็นเหตุให้เกิดความชื่นชม
โสมนัสในใจว่าบ้านเมืองมิได้เสื่อมทรามไป มีความสุขสมบูรณ์อยู่สมดังความปรารถนาของเราทั้งได้
เห็นหน้าพวกเจ้าทั้งหลายเบิกบานแสดงความชื่นชมยินดี ส่อให้เห็นความจริงรักภักดีมิได้เสื่อมสลายสม
กับคำที่กล่าวว่ามิมีตรจิตและมิตรใจ ในระหว่างตัวเราและเจ้าทั้งหลาย ความรู้สึกอันนี้ย่อมมีแต่ความ
ชื่นชมยินดีทวีขึ้น

บัดนี้ เมืองจันทบุรีได้เป็นเมืองใหญ่ในมณฑลฝั่งทะเลตะวันออก ซึ่งรัฐบาลของเราได้คิดจะ
บำรุงให้เจริญดียิ่งขึ้น เราขอเตือนเจ้าทั้งหลายให้ตั้งหน้าทำมาหากิน และประพฤติคนให้สมควร
แก่ความชอบธรรมซึ่งควรประพฤติ และขอให้มีความไว้วางใจในตัวเราว่า จะเห็นผู้ชื่นชมยินดีใน
เวลาที่เจ้าทั้งหลายต้องภัยได้ทุกซอกโดยอันใช้เหตุ ในเวลานี้เราขอแสดงความไว้วางใจว่า ข้าราชการทั้ง

หลายคงจะได้ทำหน้าที่เพื่อจะทำนุบำรุงให้เจ้าทั้งหลายมีความสุขสมดังความปรารถนาของเขาขอ
อำนวยการให้เจ้าทั้งหลายได้รับความเจริญสุขสิริสวัสดิ์ ทำมาค้าขายได้ผลเป็นสุขสมบูรณ์ทั่วหน้ากัน
ทุกคนเทอญ'

เมื่อมีพระราชดำรัสจบลงแล้วปวงประชาก็พากันเปล่งเสียงโห่ถวายไชยมงคลและสำแดงความ
ชื่นชมโสมนัสยินดีทั่วหน้า ต่อไปได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า พระราชทานพระแสงราชศาสตราให้
แก่ท่านพระยาวิชัยาธิบดีไว้สำหรับเมือง และโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานฝ่ายบ้านเมืองจัดการแจก
เหรียญเสมาที่ระลึกจากยุโรปให้แก่เด็กทั้งหลาย ที่มาเฝ้าอยู่ในบริเวณสนามหน้าพลับพลานั้นทั่วหน้า
แล้วเสด็จจากพลับพลาไปประพาสที่พักของทหารเรือโดยรอบบริเวณค่ายทหาร แล้วได้เสด็จกลับมา
ประทับที่ศาลารัฐบาล เสด็จพระกระยาหารพร้อมด้วยพระราชวงศ์และข้าราชการ เสด็จแล้วได้ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประชาชนชายหญิงเข้าเฝ้าทูลเกล้าฯ ถวายดอกไม้ ธูปเทียนและสิ่งของต่างๆ
เมื่อเสร็จพิธี

ครั้นเวลา 15.00 น. ได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสตลาดจันทบุรี โดยทางลาดพระบาทมีทิว
ทิวธารเรือและสิ่งเช่นเดียวกัน เวลาเสด็จมาในถนนตลาดมีพ่อค้าประชาชนตั้งเครื่องสักการบูชาและ
คอยเฝ้ารับเสด็จอยู่ทุกบ้านเรือน บางคนได้นำสิ่งของต่างๆ ขึ้นน้อมเกล้าฯ ถวายก็มาก พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเจ้าหลวงได้พระราชดำรัสปราศรัยกับพ่อค้าประชาชนบางคนตลอดทางเสด็จและได้ทรงซื้อสิ่ง
ของเช่น พลอยสีต่างๆ บางพ่อสมควร แล้วเสด็จลงสู่เรือพระที่นั่ง โดยใช้เรือไฟเล็กงูออกจากท่าเรือ
ท้ายตลาดจันทบุรีล่องไปตามลำน้ำ ข้าราชการและพลเมืองที่ตามไปส่งเสด็จได้เปล่งเสียงโห่ร้องถวาย
ไชยมงคลเป็นการส่งเสด็จอีกครั้งหนึ่ง ส่วนบรรดาประชาชนที่นำเรือและคนครีต่างๆ มาลอยลำคอย
ส่งเสด็จอยู่ตามลำน้ำนั้นต่างก็พากันประโคมเครื่องดนตรีของตนและเปล่งเสียงโห่แสดงความยินดีเสีย
สนั่นลั่นก้องท้องน้ำ และแห่ล้อมตามส่งเสด็จเรือพระที่นั่งไปจนกระทั่งถึงปากน้ำจันทบุรี เช่นเดียวกับ
กับคราวที่เสด็จมา เมื่อเสด็จถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีแล้วในวันนั้นก็ได้อีกโปรดเกล้าฯ ให้ลอยออกเรือ
พระที่นั่งกลับคืนสู่พระนคร

ในการจัดรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงที่จันทบุรีครั้งนั้นเห็นได้ว่าข้าราชการและไพร่
บ้านพลเมืองตลอดจนพระเจ้าพระสงฆ์ พ่อค้าพณิชยทุกชาติทุกภาษา ได้ตั้งใจช่วยกันสนองพระเดช
พระคุณจัดการรับเสด็จด้วยความเต็มใจพร้อมเพรียงกันทั่วหน้า เป็นต้นว่า จัดการตั้งซุ้มปักธงชวนโคม
ไฟตามรายการในถนนตลาดจันทบุรีอย่างวิจิตรงดงามต่างๆ กันหลายซุ้ม ทั้งตามระยะลำคลอง นับ
แต่ปากคลองลัดขึ้นไปถึงมีซุ้มขนาดใหญ่ข้ามลำคลองด้วย 1 แห่งและปักกรวยปักธงตามร่องน้ำทางเสด็จ
ตลอดไป บรรดาเรือของราษฎรที่ไปรับเสด็จ ก็ตกแต่งแล้วไปด้วยธงและใบไม้ดอกไม้ บ้านเรือน
ราษฎรที่ตั้งอยู่ตามริมน้ำตามบริเวณในตลาดจันทบุรีทุก แห่งก็ประดับด้วยเฟื้องใบไม้ดอกไม้บุผ้าขาวแดง
ตั้งเครื่องสักการบูชาโดยทั่วไป ที่หน้าวัดโรมันคาทอลิก ซึ่งอยู่ริมน้ำทางเสด็จก็มีบาทหลวงฝรั่งเศส
นำนักเรียนมาตั้งแถวอยู่ที่สะพานท่าน้ำแสดงความเคารพสถานกงสุลกิตติมศักดิ์ที่รับเสด็จด้วยความ
ประณีต บรรดาพระสงฆ์ก็มาตั้งประสาธน์มนต์ถวายพระพร และมีนักเรียนในตำบลต่างๆ ตั้งแถวร้อง

เพลงสรรเสริญพระบารมีตลอดไปเป็นระยะหลายแห่งนับว่าการจัดรับเสด็จในคราวนี้ได้ดำเนินไปด้วยความ
ชื่นชมยินดีของประชาชนเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้ก็เนื่องแต่ความจงรักภักดีของชาวจังหวัดจันทบุรีที่ฝังอยู่
ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมาเป็นเวลาช้านาน เป็นข้อใหญ่ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเจ้าหลวงไม่ได้มีโอกาสดำเนินมาประพาสจันทบุรีเป็นเวลาเนิ่นนานแล้ว เมื่อได้มีโอกาสดำเนิน
มาประพาสในครั้งนี้จึงย่อมเป็นเหตุให้ประชาชนชาวจันทบุรีพากันมีความรู้สึกปลาบปลื้มยินดีอยู่ทั่ว
หน้า จึงได้พร้อมเพรียงช่วยเหลือกันจัดการรับเสด็จ เป็นการสนองพระคุณด้วยความเต็มใจและเต็ม
กำลัง

ในระยะต่อมา การจัดการปกครองในจันทบุรีนั้น ในปี พ.ศ. 2459 ได้สร้างศาลากลางมณฑล
ใหม่ในบริเวณเมืองเก่า (ที่บ้านลุ่ม) หน้าค่ายทหาร ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลง
การปกครองในปี พ.ศ. 2476 โดยยกเลิกมณฑลจัดระเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาคออกเป็นจังหวัด
อำเภอและเมือง จันทบุรีจึงมีฐานะเป็นจังหวัดจันทบุรี จังหวัดใหญ่แห่งหนึ่งทางภาคตะวันออก

เมืองจันทบุรีนั้น ยังเป็นเมืองที่ประทับของสมเด็จพระบรมราชินีแห่งราชวงศ์จักรีพระองค์หนึ่ง
อีกด้วย ในปี พ.ศ. 2492 หลังจากที่สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 เสด็จ
นิวัติจากประเทศอังกฤษสู่ประเทศไทยแล้ว พระองค์ได้เสด็จประพาสจันทบุรี ได้ทอดพระเนตรทัศนีย-
ภาพอันสวยงามของสวนแห่งหนึ่งที่อยู่นับที่ลาดเนินระหว่งภูเขาเตี้ยๆ ชื่อเขาโป่งลานและเขาไธยา ที่
ราบกลางเขานั้นมีคลองบ้านแก้วไหลผ่าน พระองค์ทรงพอพระราชหฤทัยมาก จึงทรงดำริสั่งพระทัย
เลือกเป็นที่สร้างพระตำหนักเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ในบริเวณสวนแห่งนี้ ซึ่งมีเนื้อที่กว้างประมาณ 600
ไร่ อยู่ในเขตตำบลท่าช้าง อำเภอเมืองจันทบุรี

ในปีต่อมา เมื่อพระตำหนักหลังเล็กสร้างเสร็จแล้ว สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีได้เสด็จ
พระราชดำเนินประทับในสวนส่วนพระองค์นี้ เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2493 และพระราชทานนามว่า 'วัง
สวนบ้านแก้ว'

พระตำหนักในวังสวนบ้านแก้วนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ม.จ.การวิก จักรพันธุ์ เป็น
สถาปนิกและ ม.ร.ว.สมัครสมาน กฤดากร เป็นผู้ควบคุมก่อสร้าง เป็นพระตำหนักครึ่งตึกครึ่งไม้
รูปทรงแบบอังกฤษ มีพระตำหนัก 3 หลัง พระตำหนักใหญ่หรือเรียกกันว่าพระตำหนักเทา ใช้เป็นที่
ประทับถาวรพระตำหนักน้อยเป็นบ้านแบบบังกาโลสีเทาทรงใช้เป็นที่ประทับพักผ่อนตามพระราชอัธยาศัย
อีกหลังหนึ่งชื่อ พระตำหนักคอนแค้นหรือพระตำหนักแดงใช้เป็นที่ประทับของ ราชเลขาธิการส่วนพระองค์

รอบ ๆ พระตำหนักนั้น รมรื่นสวยงามด้วยต้นไม้ใหญ่ ทั้งสวนผลไม้ สวนเงาะ สวนมะพร้าวและ
สวนส้ม พระองค์ทรงโปรดฯ ให้ส่งสวนต้นไม้ใหญ่ที่มีอยู่เดิมไว้เป็นสวนป่า นอกจากพระองค์ทรงโปรดฯ
ให้สร้างพระตำหนักที่ประทับแล้ว ยังทรงโปรดฯ ให้ทำไร่และการปลูกสัตว์ มีเล้าไก่สำหรับเลี้ยงไก่พันธุ์ใช้
คอก มีโรงวัวสำหรับเลี้ยงวัวพันธุ์ และเนื่องด้วยพระองค์ทรงโปรดฯ ก็พากอล์ฟได้ทรงสร้างสนาม
กอล์ฟเพื่อทรงออกกำลังกายด้วย

ระหว่างที่พระนางเจ้ารำไพพรรณีประทับอยู่ที่วังสวนบ้านแก้วนั้นพระองค์ได้ทรงเห็นว่า การทอเสื้อของชาวจันทบุรีนั้น นับเป็นงานช่างฝีมือที่ควรส่งเสริมให้ราษฎรมีรายได้เพิ่มขึ้น จึงทรงพระราชดำริส่งเสริมให้ชาวจันทบุรีได้รู้จักการทอเสื้อโดยดัดแปลงจากแบบเก่าที่ยอมสืบทอดให้มีลวดลายสวยงาม เพื่อผลิตเป็นสินค้าของที่ระลึกจำหน่ายส่งไปขายทั่วประเทศและต่างประเทศได้ ไม่เพียงแต่พระองค์ทรงแนะแนวทางเท่านั้นยังทรงเป็นผู้นำการผลิตนาฬิกาพื้นเมืองจากเสื้อขึ้นในบริเวณสวนบ้านแก้ว เพื่อเป็นโรงฝึกงานให้แก่ราษฎรอีกด้วย แม้ทุกวันนี้ผลิตภัณฑ์เสื้อจันทบุรีในรูปแบบต่าง ๆ เป็นสินค้าคู่เมืองจันทตามพระราชประสงค์ด้วย

ครั้นในปี พ.ศ. 2515 สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีได้เสด็จฯ ประทับที่วังศุโขทัย พระองค์ท่านได้พระราชทานวังบ้านสวนแก้วให้เป็นที่ตั้งสร้างวิทยาลัยจันทบุรีเพื่อเป็นสถานศึกษาสำหรับเยาวชนไทยและเมื่อพระองค์เสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม 2527 แล้ว ทางวิทยาลัยจันทบุรีได้จัดบูรณะพระตำหนักทั้งสามหลังขึ้น เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานแห่งการประทับอยู่ที่จันทบุรีในสมัยหนึ่งนั้นได้จัดเป็นพิพิธภัณฑ์ส่วนพระองค์ และส่วนหนึ่งเป็นศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดจันทบุรี และกระทรวงศึกษาธิการได้ขอพระบรมราชานุญาต นำพระนามของพระองค์ท่านตั้งชื่อวิทยาลัยแทนชื่อวิทยาลัยจันทบุรีเป็นวิทยาลัยรำไพพรรณี

ความผูกพันที่ลึกซึ้งของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี กับ จังหวัดจันทบุรี และประชาชนชาวจังหวัดจันทบุรี

ประมาณ พ.ศ.๒๔๙๓ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 ได้เสด็จ จังหวัดจันทบุรี โดยรถยนต์พระที่นั่ง เพื่อจะทรงหาบริเวณที่สงบบสร้างพระตำหนักประทับเปลี่ยนพระอิริยาบถเพื่อห่างจากนครหลวงอันอึกทึก

พระองค์ต้องเสด็จไปตามถนนที่ยังไม่ได้ลาดยาง เติมน้ำมันด้วยฝุ่นละอองและเป็นหลุมเป็นบ่อ รถพระที่นั่งวิ่งกระแทกกระเทือนไปตลอดทางเป็นเวลาถึงครึ่งวัน และที่สุดเมื่อได้ทอดพระเนตรที่ดินแปลงหนึ่งตรงสามแยกเขาไร่ยา ตำบลเขาแก้ว จังหวัดจันทบุรี ก็โปรดมาก

หม่อมเจ้าการวิก จักรพันธ์ พระชนิษฐาของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ซึ่งเป็นรองราชเลขาธิการในพระองค์ทรงเล่าว่า ผู้ที่เชิญเสด็จพระราชดำเนินคราวนั้น คือ พลตรีหม่อมทวีวงศ์ ถวัลยศักดิ์ เลขาธิการสำนักพระราชวัง

เมื่อสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 ทรงโปรดที่ดินดังกล่าว จึงทรงกู้เงินจากธนาคารซื้อที่ดินไว้จำนวนประมาณ 700 ไร่ และนี่เองคือที่มาแห่ง “สวนบ้านแก้ว” อันส่งผลต่อชาวจันทบุรีเป็นอย่างสูง

ไม่เพียงแต่เท่านั้น ระหว่างเสด็จพระราชดำเนินคราวเดียวกันนั้น สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีถูกมิชชันนารีหัดดัดพระครรภ์พระครรภ์กลางวัน จึงได้เสด็จไปยังโรงพยาบาล จันทบุรี ทั้งหม่อมและพยาบาลต่างพยายามอภิบาลอย่างเต็มกำลัง แต่ทั้งโรงพยาบาลมีเพียงเศษพลาสติกปิดแผลยาวแค่ 1 นิ้ว และกว้างครึ่งนิ้วเท่านั้น

จากจุดตรงนี้เอง ที่ไม่เพียงแต่นำพาให้สมเด็จพระนางเจ้าฯ ทรงปักหลักทำไร่อยู่ ณ จันทบุรีเท่านั้น หากแต่มีส่วนอย่างสำคัญในการทรงเป็นองค์อุปถัมภ์เพื่อยกระดับและพัฒนาโรงพยาบาลแห่งนั้นให้สามารถรับใช้ประชาชนจันทบุรีและจังหวัดใกล้เคียงได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

ตึกประชาธิปก ณ โรงพยาบาลจันทบุรี

จากที่ได้ทรงประสบภาวะยากไร้และขาดแคลนอย่างมากของโรงพยาบาลเมื่อ พ.ศ.๒๔๙๓ จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานตึกผ่าตัดที่ทันสมัยที่สุดในขณะนั้นให้กับโรงพยาบาลแห่งนี้

พระราชทานชื่อว่า “ตึกประชาธิปก” มีตราศักรัศมีใน “สมเด็จพระเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิ

เดชน์”เป็นตราประจำตึกพร้อมกันนี้ยังได้ทรงสร้างพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ ประดิษฐานไว้ ณ มุกหน้าตึกนี้ด้วย

จากโรงพยาบาลจันทบุรี เป็นโรงพยาบาลพระปกเกล้าฯ

จะเห็นได้จาก เมื่อความดำริของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี เข้าสู่ที่ประชุมคณะรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรีจึงได้มีมติให้ปรับปรุงขยายโรงพยาบาลจันทบุรี ที่เดิมเป็นโรงพยาบาล ๕๐ เตียง ให้เป็นโรงพยาบาลขนาด ๑๕๐ เตียง

ประกอบด้วยอุปกรณ์ทางการแพทย์ที่ทันสมัย ก่อนสร้างแล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๔๙๘ โดยมติ คณะรัฐมนตรีให้เปลี่ยนชื่อเป็นโรงพยาบาลพระปกเกล้าฯ เพื่อน้อมเกล้าถวายเป็นพระบรมราชานุสรณ์แด่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบันได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดป้ายชื่อ “ตึกประชาธิปไตย” และ “โรงพยาบาลพระปกเกล้าฯ” ในวาระเดียวกันเมื่อวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๙

นับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา โรงพยาบาลนี้ก็ได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาลในสมัยต่อ ๆ มา และเอกชนสร้างตึกต่าง ๆ รวมทั้งขยายกิจการจนกลายเป็นโรงพยาบาลหลักและศูนย์กลางการศึกษาวิชาพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยของภาคตะวันออก

และได้รับพระมหากรุณาธิคุณในสมเด็จพระเจ้า มีพระริษเสาวนีย์ให้รับโรงพยาบาลและวิทยาลัยพยาบาลนี้ไว้ในพระบรมราชินูปถัมภ์ ตามคำกราบบังคมทูลของกระทรวงสาธารณสุข ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๙ เป็นต้นมา

จะเห็นได้ว่าพระองค์ท่านมีความผูกพันอันลึกซึ้ง ต่อเมืองจันทบุรี และประชาชนชาวจันทบุรี

คำเกอดูณพระเกียรติของชาวจันทบุรี

ชาวจันทบุรีมีความภาคภูมิใจเป็นอย่างยิ่งที่จังหวัดจันทบุรี ได้รับเกียรติอันสูงสุดจากสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ ได้ให้เกียรติสืบทอดมาสร้างพระตำหนักเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ ณ วังสวนบ้านแก้วในปี พ.ศ. ๒๔๙๓ พระองค์เสด็จแปรพระราชฐานไปประทับ ณ พระตำหนักวังสวนบ้านแก้ว จังหวัดจันทบุรี เป็นเวลานานร่วม 20 ปี ตลอดเวลาได้ทรงพัฒนาการทอเสื่อจันทบูรอันเป็นหัตถกรรม และอาชีพหลักที่มีชื่อเสียงของจังหวัดจันทบุรี โดยทรงสนพระทัยดำเนินการเป็นตัวอย่างให้มีการย้อมสีเสื่อชนิดไม่ให้ตกและทรงออกแบบผลิตภัณฑ์วัสดุเครื่องใช้ที่ทำด้วยเสื่อตลอดจนทรงสอนสตรีในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่ให้ความสนใจในหัตถกรรมนี้ด้วยพระองค์เอง จนงานสร้างสรรค์ประเภทนี้เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในนามผลิตภัณฑ์เสื่อสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีของราษฎรด้วยพระราชดำรินี้อีกทางหนึ่งด้วย พระองค์ทรงสนพระทัยพลอยเมืองจันทน์เป็นอย่างมากโดยเฉพาะพลอยทับทิมสยาม พลอยไพลิน บุศราคัม เขียวส่อง และสตาร์แซฟฟาย ซึ่งเป็นพลอยที่มีถิ่นกำเนิดในจันทบุรีนี้ เป็นพลอยที่มีเนื้อแข็งแกร่งและสีสวยสด พระองค์เป็นผู้นำเอาพลอย

เมืองจันทน์ไปแจกชาวต่างประเทศ เป็นการโฆษณาให้ต่างชาติได้รู้จักถึงความสวยงามของพลอยเมืองจันทน์ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และเป็นพลอยหินที่มีเนื้อแข็งแกร่งที่เรียกกันว่า แซฟไฟร ปัจจุบันก่อนที่สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี จะเสด็จจากจังหวัดจันทบุรี เมื่อ พ.ศ.๒๕๑๑ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีทรงมีพระราชดำรัสอามาลาชาวจันทน์ เป็นที่ประทับใจเป็นอย่างยิ่ง ทรงรับสั่งว่า การเสด็จกลับไปอยู่กรุงเทพฯ มิใช่จะจากไปเลย และหากมีเรื่องที่ชาวจันทบุรีต้องการ ก็ขอให้ผู้ว่าราชการจังหวัดไปติดต่อพระองค์ท่านได้ทุกเมื่อ

จาก พ.ศ.๒๕๑๑ เป็นต้นมา สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ก็ไปประทับอยู่ ณ วังสุโขทัยมาโดยตลอด และเสด็จสวรรคตในวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๒๗ ด้วยความอาลัยของประหาราชฎรทั่วประเทศ พระองค์ทรงเป็นราชินีองค์สุดท้ายแห่งระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช และราชินีองค์แรกแห่งระบอบประชาธิปไตย อโหสิกรรม คือ ธรรมของผู้ดี สมเด็จพระยิดม้นคุณธรรมเป็นหลักประจำใจจากวันนั้นจวบวันสวรรคต

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สำนักพระราชวังจัดการพระบรมศพถวายพระเกียรติตามพระราชประเพณี ประดิษฐานพระบรมศพ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวังและกำหนดพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ อย่างสมพระเกียรติในวันอังคารที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๘ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง สำนักพระราชวังกำหนดใช้คน ๔๐๐ คน อันเชิญพระบรมศพ โดยให้เกียรติชาวจันทบุรีจากคณะอาจารย์และนักศึกษาวิทยาลัยรำไพพรรณี และวิทยาลัยพยาบาลพระปกเกล้า จันทบุรี ร่วมพิธีอัญเชิญพระบรมศพ จากพระบรมมหาราชวังออกสู่พิธีมณทล ณ ท้องสนามหลวง ในครั้งนั้นด้วย ข้าพระพุทธเจ้าชาวเมืองจันทบุรี ดังจิตอธิฐานขอให้ดวงพระวิญญาณของพระองค์จงสถิตย์สถาพรในสรวงสวรรค์อันสูงสุด ประสพสุขตลอดนิรันดร์กาลเทอญ

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ^(๖)

ข้าพระพุทธเจ้าชาวจังหวัดจันทบุรี

๖. ที่ระลึกศาลหลักเมืองจันทบุรี ครั้งที่ ๒ (จันทบุรี : โรงพิมพ์ข่าวช่างภาพ, ๒๕๒๘), หน้าพิเศษ

พระยาจันทบุรีและผู้ว่าราชการเมืองจันทบุรี

ตำแหน่งผู้ครองเมืองจันทบุรีนั้นเรียกว่า “พระยาจันทบุรี” ชื่อตำแหน่งนี้เป็นชื่อที่เรียกกันมานานจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 แม้ผู้ว่าราชการเมืองจะมีบรรดาศักดิ์อย่างอื่นก็ยังทรงเรียก “พระยาจันทบุรี” อยู่ตามทำเนียบในกฎหมายเก่า ตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองจันทบุรีมีราชทินนามว่า “พระยาวิชาเยนทร์ศรีนครนัคราชัยยอกิพริยาพาหะ” เพิ่งมายกเลิกเสียเมื่อมีกฎหมายจัดการปกครองใหม่เป็นรูปจังหวัดและมณฑล เมื่อ พ.ศ. 2449

นามของผู้ครองเมืองจันทบุรีสมัยปลายแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา และต่อ ๆ มาตามพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ในหนังสือพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี พ.ศ. 2419 มีดังนี้

พระยาจันทบุรีสมัยก่อนสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

1. เจ้าขรรค์ไชยชาญ (ราชบุตรเลือกกันตั้งขึ้นเมื่อเสีย กรุงศรีอยุธยา)

คำว่า “เจ้าขรรค์” เป็นนามเรียกคหบดีจีนที่มาตั้งหลักฐานในเมืองไทยอย่างเช่น ‘เจ้าขรรค์เงิน’ ต้นสายของตระกูล “อิศรางกูร ณ อยุธยา” เป็นต้น

พระยาจันทบุรีในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

2. นายแก้ว (ถึงแก่อนิจกรรม ในระหว่างดำรงตำแหน่ง)
3. นายซื่อ (ถึงแก่อนิจกรรม ในระหว่างดำรงตำแหน่ง)

พระยาจันทบุรีสมัยรัชกาลที่ 1

4. นายสมบุญ (ถูกถอด)
5. นายฟัก (ถูกถอด).
6. นายสมบุญ (คนเดียวกับข้อ 4 ที่ถูกถอดครั้งแรก แล้วได้รับแต่งตั้งใหม่ จนถึงอนิจกรรม)

พระยาจันทบุรีสมัยรัชกาลที่ 2

7. นายสา
8. นายกล่อม (ภายหลังต้องโทษ)
9. นายเล็ง (ภายหลังได้บรรดาศักดิ์เป็นพระยาสมบัติยาภิบาล แล้วย้ายไปรับราชการในกรุงเทพฯ)

พระยาจันทบุรีสมัยรัชกาลที่ 3

10. นายโถ (ได้เลื่อนเป็นพระยาสุนทรเสรษฐี)
11. พระยาโชฎีก (ฉิม) (ได้เลื่อนเป็นพระยาพลเทพ)

12. พระยาระยอง (ฉิม) (ถึงอนิจกรรมในระหว่างดำรงตำแหน่งพดุงมณฑลระยอง พ.ศ. ๑

13. พระยาชลบุรี (ทองอิน) (ภายหลังมีความผิดด้วยปล่อยให้ทูตญวนลี้ว้างเข้าเมืองจันทบุรี จึงถูกย้ายกลับไปเป็นพระยาชลบุรีตามเดิม) (เห็นนภคังษย ๕๑) จักรกนิษพ . ๑๑

14. พระนนทบุรี (สองเมือง) (ภายหลังได้เป็นพระยาไกรโกษา รับราชการในกรุงเทพฯ เป็นต้นสร้างเจดีย์บนยอดเขาพลอยแหวน) (นภคังษย ๕๑) เห็นนภคังษย ๕๑ . ๑๑

(นภคังษย ๕๑) เห็นนภคังษย ๕๑ . ๑๑

พระยาจันทบุรีสมัยรัชกาลที่ 4

15. หลวงสุนทร (เมือง) (ต่อมาได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระยาอรรคราชวรฤทธิศักดิ์ในกรมท่า)

16. พระศิลาการวิจารณ์ (โต บุนนาค) บุตรพระยาอภัยพิพิธ (กระต่าย) หลานเจ้าพระยามหาเสนา (น้อย) เดิมมาทำทำการกับบิดา เมื่อครั้งสร้างค่ายเนินวง มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวิไชยธิดีศรีนครนักษัตรไชย (เห็นนภคังษย ๕๑) เห็นนภคังษย ๕๑ . ๑๑

(เห็นนภคังษย ๕๑) เห็นนภคังษย ๕๑ . ๑๑

ผู้ว่าราชการเมืองจันทบุรี สมัยรัชกาลที่ 5 (พระยาวิไชยธิดี) (เห็นนภคังษย ๕๑)

17. พระศรีธรรมศาสน์ (หวาด บุนนาค) ต่อมาเป็นพระยาอรรคราชวรฤทธิศักดิ์ (และย้ายเข้ากรุงเทพฯ) (เห็นนภคังษย ๕๑) เห็นนภคังษย ๕๑ . ๑๑

18. พระเทพสงคราม (แบน บุนนาค) บุตรชายพระยาอรรคราชวรฤทธิศักดิ์ (หวาด บุนนาค)

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2441 จันทบุรีได้เริ่มจัดการปกครองเป็นจังหวัด กับภายหลังเมื่อ พ.ศ. 2449 ก็ได้ตั้งเป็นมณฑลอีก จึงมีตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดแทน ผู้ว่าราชการเมือง ภายหลังได้เปลี่ยนเป็นตำแหน่งข้าหลวงประจำจังหวัด ก่อนที่จะเปลี่ยนเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดตามเดิม และตำแหน่งสมุเทศาภิบาลด้วย มีผู้ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดและสมุเทศาภิบาลมาดังนี้

ผู้ว่าราชการจังหวัด

1. พระยาสุริยเดชวิเศษฤทธิศทศวิชัย (จาบ สุวรรณทัต)

2. พระยาตรังคภูมาภิบาล (ถนอม บุญยเกตุ) ต่อมาเป็นพระยาณชัยชาญยุทธ ตำแหน่งสมุเทศาภิบาลมณฑลจันทบุรีด้วย

3. พระยารัชชยุตติกร (เลื่อม สนธิรัตน์)

4. พระยาราชพินิจจัย (อุทัยวรรณ อมาตยกุล)

5. หลวงกำธรพ่ายพิทศ (พร้อม ณ นคร) ต่อมาเป็นพระยาจันทบุรีศรีสมุทรเขตต์ และพระยาสารคามคณาภิบาล

6. พระภิรมย์ราชา (พร้อม)

7. หม่อมเจ้าพนมาศ นวรัตน์

8. พระยาจินดารักษ์ (จำลอง สวัสดิ์ชูโต)

9. พระยามานิตกุลพันธ์ (มานิต มานิตกุล)

10. พระพิสิษฐ์สุทธิเลขา (ต่วน ศรีโรจน์)

11. พระนิกรบดี (จร สาคริกานนท์)

12. ขุนประสงค์สุขการี (สมบุญ ลากเจริญ)

13. ทลวงอรรณสิทธิ์สุนที (ผวน ทองสยาม)

14. ทลวงอรรณเกษมภาพะ (สวิง อรรณเกษม)

ตำแหน่งสมุหเทศาภิบาล (พ.ศ. 2449-พ.ศ. 2476)

1. พระยาวิชชาธิบดี (แบน บุนนาค)

2. พระยาตรังคภูมาภิบาล (ถนอม บุญยเกตุ)

3. พระยาราชเสนา (ชุ่ม อรรถจินดา) ภายหลังเป็นพระยาอรรณการบดี

4. หม่อมเจ้าธำรงศิริ ศรีธวัช

5. หม่อมเจ้าปฏิพัทธ์เกษมศรี เกษมศรี

6. หม่อมเจ้าสุษติเดช ชยางกูร

7. พระยาไกรเพชรรัตนสงคราม (ชม โชติกะทุกนะ)

8. พระยาถวัลยาณวัตรวิสิษฐ์ (เชียร ถวัลยาณมิตร)

9. พระยาศรีเสนา (ฮะ สมบัติศิริ)

10. พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง (ทองย้อย เสวตรศิลา)

คำสั่งมูลนิธิส่งเสริมหลักเมืองจันทบุรี

เรื่อง การแต่งตั้งกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึก ของศาลหลักเมืองจันทบุรี

ตามมติที่ประชุมประจำเดือน สิงหาคม 2535 เห็นสมควรให้แต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกของศาลหลักเมืองจันทบุรี ดังต่อไปนี้

1. นายโกสุม กองกุด	เป็นหัวหน้า
2. นายวิชัย กาญจนนิมมาน	เป็นกรรมการ
3. นายดำรงค์ เมธานุเคราะห์	เป็นกรรมการ
4. นายบุญส่ง จันทสุรวงศ์	เป็นกรรมการ
5. นายจตุรงค์ แก้วประสิทธิ์	เป็นกรรมการ
6. นายฉันท ชนินทรวงศ์ศิริ	เป็นกรรมการ
7. นายวินัย ราชนะเกตุ	เป็นกรรมการ
8. น.ท.เสนีย์ รักษาศิลป์ รน.	เป็นกรรมการ
9. นายกสม สาคริกานนท์	เป็นกรรมการ
10. นายอมร เจียรวิบูลยานนท์	เป็นกรรมการ

ทั้งนี้ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป จนกว่าการพิมพ์หนังสือจะเสร็จสมบูรณ์ เป็นรูปเล่ม
สั่ง ณ วันที่ 3 กันยายน 2535

(นายสุนทร เจียมสกุล)

ประธานมูลนิธิส่งเสริมหลักเมืองจันทบุรี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงเจิม ทรงปิดทอง
และ
ทรงคล้องพวงมาลัย ยอดหลักเมืองจันทบุรี

ผู้ว่าราชการจังหวัดกล่าวถวายรายงานและเบิกตัวคณะกรรมการเข้าเฝ้า

ทรงพระราชทานเงิน 106,000 บาท กับผู้ว่าราชการจังหวัด

คณะกรรมการทูลเกล้าถวายเงิน 106,000 บาท

เมื่อวันพุธที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๗

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงพระสุหร่าย ทรงเจิม
ทรงปิดทอง และทรงผูกผ้าสีชมพู และทรงคล้องพวงมาลัย ในคราวเสด็จพระ
ราชดำเนินแทนพระองค์ทรงเปิดศาลหลักเมือง

คณะกรรมการมูลนิธิส่งเสริมหลักเมืองจันทบุรี

อดีตประธานกรรมการ

นายวิชัย สมบัติกรกุล

ประธานกรรมการ

นายสุนทร เจียมสกุล

รองประธานกรรมการ

นายประจักษ์ สุทธิศิลป์

นายอมร เจียรวิบูลยานนท์

กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ

บุนนาค สายสว่าง

วิมล พวงทอง

บรรพต จันทสูตร

น.พ.ประกิต เกษมสานต์

นายดิเรก อุทัยผล

นายเบ็ญจะ นวพันธ์

นายทวล ชยางคานนท์

ชาวลิต ลั่นทิน

เลขาธิการ

นายบุญส่ง จันทสุวรรณ

ทรัพย์สิน

นายวิชัย กาญจนนิมมาน

ปฏิคม

นายกสม สาคีรภาพนท์

กรรมการ

นายดำรงค์ เมธานุเคราะห์

นายไฉน สุขสัมพันธ์

นายชยันต์ ปัจจุสานนท์

นายบุญสิน คำผล

นายวิชัย ไทยนิยม

นายสุพจน์ จิระจินดา

นายสมชัย ชัยประสิทธิ์วงศ์

นายเมธี รุ่งศิริยีนง

น.ท.เสนีย์ รักษาศิลป์ ร.น.

นายปฐม ทอมหวล

นายฉลอง พานิชสุข

นางฉันทนา ธรรมเจริญ

นายเสมา ทองประดับ

นายนิวัต ชาวเหลือง

นายสุพัฒน์ วิวิธจินดา

นายวินัย ราชนะเกตุ

นายสมคิด พรชัยจันทร์เพ็ญ

นายปราโมทย์ พานิชวัฒน์ศักดิ์

นายบรรเจ็ด เกษมวัฒนากุล

นายฉันท ชนินทรวงศ์ศิริ

กรรมการ

นายจตุรงค์ แก้วประสิทธิ์

นายอุดม อุดมประสิทธิ์กุล

นายวิวัฒน์ นวมานนท์

นายศุภฤกษ์ รุ่งรัตนอุบล

นายโกสุม กองกุด

กรรมการที่ปรึกษาถาวร

นายอุลิต ดิษฐปราณีต
(เนติบัณฑิตไทย)

